

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Το Δικαίωμα στην Επανόρθωση: Προς ένα ατομικό δικαίωμα για τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου; Οι τελευταίες εξελίξεις»

Άννα Μάντικα
Α.Μ. 1211 Μ009

Επιβλέπων καθηγητής
Καθ. Στέλιος Περράκης

Αθήνα, 2013

Πίνακας περιεχομένων

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ.....	8
ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ ΩΣ ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΟΒΑΡΩΝ ΠΑΡΑΒΙΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	9
Α. Το ζήτημα της κρατικής διεθνούς ευθύνης και η υποχρέωση επανόρθωσης στο παραδοσιακό διεθνές δίκαιο.	9
Β. Οι μορφές επανόρθωσης.	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	16
Α. Το δικαίωμα στην επανόρθωση στο Διεθνές Δίκαιο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Οικουμενική και Περιφερειακή προστασία.	16
Α.Ι. Το σύστημα προστασίας των Ηνωμένων Εθνών: Τα διεθνή δεσμευτικά κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου.....	17
Α.ΙΙ. Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε περιφερειακό επίπεδο	22
I. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.....	22
II. Η Διαμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.....	29
III. Ο Αφρικανικός Χάρτης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών.....	36
Β. Το δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση στο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο: Οι Συμβάσεις της Χάγης και της Γενεύης.....	38
I. Το άρθρο 3 της 4 ^{ης} Σύμβασης της Χάγης (1907)	38
II. Οι Συμβάσεις της Γενεύης (1949) και το 1 ^ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο (1977).....	41
III. Οι εξελίξεις στο πεδίο και η απελευθέρωση του Δ.Α.Δ	45
Γ. Η επανόρθωση των θυμάτων στο Διεθνές Ποινικό Δίκαιο: Η συμβολή του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου	48
Δ. Άλλα <i>soft law</i> διεθνή κείμενα.....	53
Δ.Ι. Από τις Αρχές του Van Boven στο Ψήφισμα 60/147 της Γενικής Συνέλευσης.....	53
I. Το περιεχόμενο του ψηφίσματος.....	55
II. Η συμβολή και η ακτινοβολία των Αρχών Επανόρθωσης	60
Δ.ΙΙ. International Law Association: Η Διακήρυξη περί Επανόρθωσης των Θυμάτων Ενόπλων Συρράξεων.....	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	70
Α. Τα γενικά χαρακτηριστικά του δικαιώματος των θυμάτων στην επανόρθωση: η σημασία των εννοιών «θύμα», «βλάβη» και «επανόρθωση»	70

<i>I. Η βλάβη ως αποτέλεσμα της παραβίασης</i>	71
<i>II. Το θύμα</i>	74
<i>III. Η επανόρθωση των θυμάτων</i>	76
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	79
ΑΝΙΧΝΕΥΟΝΤΑΣ ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ.....	79
Εισαγωγικό Κεφάλαιο	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	81
Το ατομικό δικαίωμα στην επανόρθωση στην διεθνή πρακτική	81
A. Υποθέσεις ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου Η.Ε.....	82
<i>I. Η αναγνώριση του ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση</i>	82
<i>II. Υπόθεση Γερμανία / Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα (2012)</i>	89
B. Επανορθώσεις ενώπιον του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου: Η υπόθεση Thomas Lubanga.....	111
Γ. Αξιώσεις επανορθώσεων ενώπιον ad hoc Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων και άλλων δικαιοδοτικών οργάνων.	117
Δ. Επιτροπές Αποζημιώσεων	121
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	124
Η Επανόρθωση των θυμάτων σε εθνικό επίπεδο	124
A. Η νομολογία εθνικών δικαστηρίων.....	124
B. Η επανόρθωση των θυμάτων με πρωτοβουλία του Κράτους: Η σύσταση εθνικών επιτροπών επανόρθωσης.....	136
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	145
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ	147
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	151

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΓΣ/ΗΕ	Γενική Συνέλευση Ηνωμένων Εθνών
Δ.Α.Δ	Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο
ΔιΑΣΔΑ	Διαμερικανική Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΔιΔΔΑ	Διαμερικανικό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΔιΕΔΑ	Διαμερικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
Δ.Δ	Διεθνές Δικαστήριο
Δ.Δ.Δ.Δ	Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης
ΔΠΔΓ	Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία
ΔΠΔΡ	Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για τη Ρουάντα
ΕΔΔ	Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου
ΕυρΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Η.Ε	Ηνωμένα Έθνη
ΟΔΔΑ	Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΣΑ / ΗΕ	Συμβούλιο Ασφαλείας Ηνωμένων Εθνών
ΣΑΠΔ	Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα
ΣΓ' 49	Συμβάσεις της Γενεύης (1949)
Π.Π.	Πρόσθετο Πρωτόκολλο
ΙΛΑ	International Law Association

Τα τελευταία χρόνια το ζήτημα της επανόρθωσης των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου και κατ' επέκταση η ύπαρξη και αναγνώριση αντίστοιχου δικαιώματος βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της Διεθνούς Κοινότητας, με κυριότερο και πιο πρόσφατο σημείο αναφοράς την πρόσφατη υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους* ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου των Η.Ε, από την οποία προέκυψαν πλήθος συμπερασμάτων.

Η επανόρθωση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων ενώ εξεταζόταν, αρχικά, σε περιορισμένο βαθμό ενώπιον εθνικών δικαστηρίων, χωρίς συγκεκριμένα διεθνή κείμενα στα οποία θα μπορούσε να ανατρέξει ο εθνικός δικαστής, από το 2005 και έπειτα το δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση αρχίζει να θεσμοθετείται με την υιοθέτηση *soft law* διεθνών κειμένων. Με αφετηρία εκείνη τη χρονιά, η Γενική Συνέλευση των Η.Ε. υιοθετεί τις *Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές για το Δικαίωμα Πραγματικής Προσφυγής και Επανόρθωσης για τα Θύματα Σοβαρών Παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Σοβαρών Παραβιάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου*, ακολουθούν, ενδεικτικά, το 2007 οι Αρχές του Σικάγο, κείμενο το οποίο υιοθετήθηκε από το Διεθνές Νομικό Ινστιτούτο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ενώ το 2010, η International Law Association υιοθετεί τις *Αρχές περί Επανόρθωσης των Θυμάτων Ένοπλων Συρράξεων*.

Επιπλέον, ο ολοένα αυξανόμενος αριθμός αιτημάτων για απόδοση δικαιοσύνης και παροχή επανόρθωσης που εγείρονται από τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων δικαιωμάτων του ανθρώπου και ανθρωπιστικού δικαίου, όπως είναι η γενοκτονία, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας ή τα εγκλήματα πολέμου, φαίνεται να ευαισθητοποιούν και λαμβάνονται σοβαρά υπ' όψιν από τη Διεθνή Κοινότητα. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, στο οποίο γίνεται ρητή αναφορά στην επανόρθωση των θυμάτων.

Κατ' επέκταση, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως το δικαίωμα των θυμάτων να αξιώνουν επανόρθωση αναγνωρίζεται ολοένα και περισσότερο, στη σημερινή εποχή. Ωστόσο, τα εμπόδια που συναντώνται στην διαδρομή πραγμάτωσης ενός τέτοιου ατομικού δικαιώματος είναι αναμφισβήτητα πολλά. Εμπόδια πολιτικά, εφαρμογής ή ακόμα εμπόδια που προκύπτουν μέσα από τους ίδιους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου, παρακωλύοντας την ουσιαστική επανόρθωση των θυμάτων. Την

ίδια στιγμή, ο ολοένα αυξανόμενος αριθμός εσωτερικών συρράξεων που αποτελούν πλέον θλιβερή πραγματικότητα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Συρία, καθιστούν σαφές πως είναι αναγκαία η μετακίνηση προς ένα νέο *ius gentium* με επίκεντρο τις αξίες της ανθρωπότητας και συγκεκριμένα την ανθρώπινη αξιοπρέπεια¹.

Στόχος, λοιπόν, της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η αναζήτηση του ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση για σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου.

Προς τούτο, στο Πρώτο Μέρος καταγράφεται το θεσμικό πλαίσιο μέσα από το οποίο προκύπτει το δικαίωμα στην επανόρθωση, ποια είναι η σύγχρονη μορφή του, ποιες διαστάσεις λαμβάνει και πως το αντιλαμβάνεται η Διεθνής Κοινότητα. Συνεπώς εξετάζονται διεθνή δεσμευτικά και μη κείμενα προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, οι Συμβάσεις της Χάγης (1907 και 1954) και οι Συμβάσεις της Γενεύης (1949), κείμενα του Διεθνούς Ποινικού Δικαίου, το πολύ σημαντικό ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης Η.Ε. του 2005 για τις αρχές και τις κατευθυντήριες γραμμές του δικαιώματος στην επανόρθωση καθώς και άλλα κείμενα που σχετίζονται με το εν λόγω δικαίωμα. Αν και το Πρώτο Μέρος δύναται να χαρακτηριστεί, ως επί το πλείστον, περιγραφικό, δεν είναι άνευ σημασίας καθώς αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου να γίνει κατανοητή η διεθνής πρακτική και νομολογία.

Το Δεύτερο Μέρος επικεντρώνεται στην μελέτη της εθνικής και διεθνούς νομολογίας και πρακτικής με στόχο να αποδείξει την ανάδυση μιας νέας *opinio juris*, η οποία επιτάσσει την καθιέρωση του ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση. Σε αυτό το Μέρος, εξετάζεται η νομολογία και η πρακτική σε συνάρτηση με το θεσμικό πλαίσιο ούτως ώστε να καταστεί σαφές κατά πόσο αυτό ακολουθείται και κατά πόσο εντάσσονται σε αυτό οι νέες θεωρίες που απαντώνται στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως στόχο της εργασίας θα αποτελέσει, εκτός των παραπάνω, η καταγραφή των αντιφάσεων στον πυρήνα του σύγχρονου Διεθνούς Δικαίου με αφορμή το δικαίωμα στην επανόρθωση. Θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου και το δικαίωμα στην επανόρθωση αυτό καθ' αυτό συγκρούονται με παραδοσιακές αρχές του Διεθνούς Δικαίου, όπως είναι η αρχή της ετεροδικίας για

¹ Ο Κοσμοπολιτισμός του Δικαίου ή το Δίκαιο του Κοσμοπολιτισμού (*Cosmopolitisme Juridique / Cosmopolitanism*) τοποθετεί την ανθρώπινη αξιοπρέπεια στον πυρήνα του *corpus juris* και ξεπερνά την αρχή της κυριαρχίας των Κρατών μετατρέποντας το άτομο σε κύριο δρώντα του Δικαίου. Βλ. Ενδεικτικά Brown G. - W., «*Grounding Cosmopolitanism: From Kant to the Idea of a Cosmopolitan Constitution*», Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009. Sawadogo K., «*De l'universalité du droit et la particularité des états : Le cosmopolitisme juridique kantien comme horizon de salut pour la philosophie politique et la philosophie du droit international*», ANRT, Paris, 2003.

κυριαρχικές πράξεις του Κράτους. Άλλωστε, τέτοιες έννοιες φαίνεται να εξελίσσονται και να αποκτούν νέες διαστάσεις και ερμηνείες, όταν πρόκειται για σοβαρές παραβιάσεις Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ενώ παράλληλα διαμορφώνεται, τουλάχιστον στη θεωρία, μια νέα τάση: παραδοσιακοί κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που προστάτευαν μέχρι σήμερα το Κράτος από οποιαδήποτε ενέργεια του τείνουν να υποχωρούν, ως ένα βαθμό, όταν έρχονται αντιμέτωποι με τα θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες του ατόμου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ ΩΣ ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΟΒΑΡΩΝ ΠΑΡΑΒΙΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

A. Το ζήτημα της κρατικής διεθνούς ευθύνης και η υποχρέωση επανόρθωσης στο παραδοσιακό διεθνές δίκαιο.

Παραδοσιακά, ως κύρια υποκείμενα του Διεθνούς Δικαίου αναγνωρίζονταν μόνο τα Κράτη και ως εκ τούτου εκείνα μόνο είχαν την δυνατότητα να αξιώσουν επανόρθωση από ένα τρίτο Κράτος για βλάβη που προκλήθηκε απο αντίθετη, με το διεθνές δίκαιο, συμπεριφορά του. Η αντιδιεθνής συμπεριφορά ενός Κράτους είχε και έχει ως αποτέλεσμα την διεθνή του ευθύνη, την υποχρέωση του να παύσει την διεθνώς παράνομη συμπεριφορά του και να προχωρήσει σε επανόρθωση της ζημίας που προκάλεσε².

Η αποκρυστάλλωση και κωδικοποίηση των διεθνών κανόνων, που σχετίζονται με τη διεθνή ευθύνη του Κράτους αλλά και των υποχρεώσεων που προκύπτουν από αυτήν, επιτυγχάνεται στις αρχές του 21^{ου} αιώνα με τα Άρθρα της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου που αφορά την Ευθύνη των Κρατών για διεθνείς παράνομες ενέργειες της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου³ (2001).

Σύμφωνα με τα Άρθρα περί Διεθνούς Ευθύνης της Επιτροπής και τον επίσημο σχολιασμό τους⁴, *κάθε αντιδιεθνής συμπεριφορά ενός Κράτους συνεπάγεται τη διεθνή ευθύνη αυτού του Κράτους*⁵, γεγονός που σηματοδοτεί την ανάδυση διαφορετικών νομικών σχέσεων ανάμεσα στο Κράτος – παραβάτη και το Κράτος που υπέστη ζημία από τις ενέργειες του πρώτου⁶. Η θέση αυτή είχε επιβεβαιωθεί, πολύ νωρίτερα, στην υπόθεση *Phosphates in Morocco*⁷ (Ιταλία/Γαλλίας), στην οποία το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης υπογράμμισε ότι, όταν ένα Κράτος προβαίνει σε παράνομες,

² Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση του θεσμού της κρατικής ευθύνης βλ. Κων. Οικονομίδης, Εμ. Δούση, «*Το Δίκαιο της Ευθύνης των Κρατών για Διεθνείς Αδικοπραξίες*», εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2007. Επίσης για την εξέλιξη του θεσμού της Διεθνούς Ευθύνης των Κρατών μέχρι σήμερα και τις σύγχρονες τάσεις βλ. James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson (επιμ.), «*The Law of International Responsibility*», εκδ. Oxford Commentaries on International Law, Oxford – London, 2010

³ Τα Άρθρα για τη Διεθνή Ευθύνη των Κρατών για διεθνείς παράνομες ενέργειες, όπως υιοθετήθηκαν από την Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου, συμπεριλαμβάνονται ως παράρτημα στο ψήφισμα A/RES/56/83 της Γενικής Συνέλευσης, 28/1/2002.

⁴ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries στο Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two.

⁵ GA RES/56/83, 28/1/2002, άρθρο 1.

⁶ Ibid 2, σχολιασμός άρθρου 1, παρ. 1

⁷ Βλ. *Ιταλία/Γαλλίας, Phosphates in Morocco, Judgment, 1938, P.C.I.J., Series A/B, No. 74*, σελ. 10, παρ. 28.

κατά το διεθνές δίκαιο, ενέργειες εις βάρος ενός τρίτου Κράτους τότε η διεθνής ευθύνη καθιερώνεται «ανάμεσα στα δύο κράτη»⁸.

Η διεθνής ευθύνη ενός Κράτους ως αποτέλεσμα αντίθετης, κατά το διεθνές δίκαιο, ενέργειας επιβεβαιώθηκε, στη συνέχεια, σε αρκετές υποθέσεις ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου των Ηνωμένων Εθνών, όπως σε αυτή των Στενών της Κέρκυρας⁹, στη Νικαράγουα¹⁰, στην Gabčíkovo-Nagymaros Project¹¹ ή στο Αμερικανικό Διπλωματικό και Προξενικό Προσωπικό στην Τεχεράνη¹². Σε όλες τις παραπάνω υποθέσεις, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε τις θέσεις του προηγούμενου αρμόδιου δικαιοδοτικού οργάνου, δεχόμενο ότι η άρνηση εκπλήρωσης μιας συμβατικής διάταξης του διεθνούς δικαίου οδηγεί στη διεθνή ευθύνη του Κράτους¹³.

Παράλληλα, η αρχή της διεθνούς ευθύνης των Κρατών εξετάστηκε και σε επίπεδο διαιτητικών οργάνων¹⁴. Στις υποθέσεις που αφορούσαν *Αξιώσεις Ιταλών Πολιτών που διέμεναν στο Περού*¹⁵ το Δικαστήριο κατέληξε πως υπάρχει « μια οικουμενικά αναγνωρισμένη αρχή του διεθνούς δικαίου των εθνών ότι το Κράτος είναι υπεύθυνο για παραβιάσεις του δικαίου των εθνών που τελέσθηκαν από όργανά του». Ενώ στην υπόθεση *Rainbow Warrior*¹⁶, το Δικαστήριο τόνισε πως «οποιαδήποτε παραβίαση από ένα Κράτος, οποιασδήποτε υποχρέωσης του, οδηγεί στην κρατική ευθύνη»¹⁷.

⁸ Στο πρωτότυπο κείμενο: «*This act being attributable to the State and described as contrary to the treaty right of another State, international responsibility would be established immediately as between the two States*».

⁹ Διεθνές Δικαστήριο Η.Ε, Υπόθεση Στενών της Κέρκυρας *Corfu Channel, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1949*, παρ. 4, σελ.23.

¹⁰ Απόφαση Διεθνούς Δικαστηρίου, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986*, σελ. 14, σελ. 142, παρ. 283 και σελ. 149, παρ. 292

¹¹ Απόφαση Διεθνούς Δικαστηρίου *Gabčíkovo-Nagymaros Project, (Ουγγαρία / Σλοβακίας)*, σελ. 38, παρ. 47.

¹² *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran, Judgment, I.C.J. Reports 1980*, σελ. 3, σελ. 29, παρ. 56, σελ. 41, παρ 90

¹³ *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1949*, σελ. 174, παρ. 184.

¹⁴ Βλ. Ενδεικτικά *Dickson Car Wheel Company (U.S.A.) v. United Mexican States*, UNRIAA, vol. IV (Sales No. 1951.V.1), παρ. 669, παρ. 678 (1931) και *International Fisheries Company (U.S.A.) v. United Mexican States, ibid.*, p. 691, at p. 701 (1931).

¹⁵ Επτά υποθέσεις που αφορούσαν Αξιώσεις Ιταλών πολιτών που διέμεναν στο Περού, 1901 στο UNRIAA, vol. XV (Sales No. 66.V.3), pp. 399 (Chiessa claim), 401 (Sessarego claim), 404 (Sanguinetti claim), 407 (Vercelli claim), 408 (Queirola claim), 409 (Roggero claim), and 411 (Miglia claim)).

¹⁶ Υπόθεση *Rainbow Warrior*, Νέα Ζηλανδία/Γαλλίας, UNRIAA, vol. XX (Sales No. E/F.93.V.3), παρ. 215 (1990).

¹⁷ *Ibid.* σελ.251, παρ.75.

Σύμφωνα με τα Άρθρα της Επιτροπής του Διεθνούς Δικαίου, αντιδιεθνής συμπεριφορά ενός Κράτους (internationally wrongful act) μπορεί να χαρακτηριστεί κάθε ενέργεια που παραβιάζει του διεθνείς κανόνες¹⁸, όπως αυτοί αποτυπώνονται στο διεθνές δίκαιο. Οι νομικές συνέπειες που ακολουθούν την παραβίαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου από ένα Κράτος εντοπίζονται στα άρθρα 30 και 31 περί Ευθύνης των Κρατών και αφορούν αφενός στην παύση της παράνομης ενέργειας και την μη επανάληψη της¹⁹ και αφετέρου στην επανόρθωση της ζημίας που υπέστη το τρίτο Κράτος. Όσον αφορά το ζήτημα της επανόρθωσης το υπεύθυνο για την παραβίαση Κράτος υποχρεούται να προχωρήσει σε πλήρη επανόρθωση της ζημιάς²⁰ που προκλήθηκε από την διεθνώς παράνομη συμπεριφορά του²¹.

Η υποχρέωση επανόρθωσης για ζημίες που προκλήθηκαν εις βάρος ενός Κράτους λόγω της αντιδιεθνούς συμπεριφοράς ενός τρίτου Κράτους αποτυπώνονται χαρακτηριστικά στην υπόθεση *Factory at Chorzow*²² ενώπιον του Δ.Δ.Δ.Δ, στην οποία το Δικαστήριο τόνισε πως αποτελεί «*αρχή του διεθνούς δικαίου ο,τι η παραβίαση μιας δέσμευσης συνεπάγεται την υποχρέωση προς αποζημίωση σε μια κατάλληλη μορφή. Ως εκ τούτου, η επανόρθωση είναι το απαραίτητο συμπλήρωμα της μη εφαρμογής μιας σύμβασης και δεν είναι αναγκαίο αυτό να αναφέρεται στην σύμβαση αυτή καθ'αυτή*»²³. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε το Δ.Δ και στην υπόθεση *La Grand*²⁴.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι το Δ.Δ.Δ.Δ στη υπόθεση *Factory at Chorzow*, αναφέρθηκε στην έννοια της επανόρθωσης αυτή καθ' αυτή εξηγώντας πως αποτελεί «*βασική αρχή του διεθνούς δικαίου που περιέχεται στην πραγματική έννοια της παράνομης πράξης, αρχή η οποία έχει καθιερωθεί τόσο από την διεθνή πρακτική όσο και από τις αποφάσεις των διαιτητικών δικαστηρίων*»²⁵ και στόχος της επανόρθωσης είναι να εξαλείψει κάθε συνέπεια της παραβατικής ενέργειας αποκαθιστώντας, στο μέτρο του δυνατού, την κατάσταση που υπήρχε πριν την

¹⁸ Άρθρα ΕΔΔ για τη Διεθνή Ευθύνη των Κρατών για διεθνείς παράνομες ενέργειες, άρθρο 2 παρ. 2 και άρθρο 3, GA A/RES/56/83, 28/1/2002.

¹⁹ Ibid υποσημείωση 16. Άρθρο 30 «*Cessation and non-repetition: The State responsible for the internationally wrongful act is under an obligation: (a) to cease that act, if it is continuing; (b) to offer appropriate assurances and guarantees of non-repetition, if circumstances so require*».

²⁰ Η έννοια της ζημίας αναλύεται στην παράγραφο 2 του άρθρου 31 και αφορά είτε ζημίες υλικές είτε ηθικές. Βλ υπ. 19.

²¹ Ibid υποσημείωση 16. Άρθρο 31 «*Reparation 1. The responsible State is under an obligation to make full reparation for the injury caused by the internationally wrongful act. 2. Injury includes any damage, whether material or moral, caused by the internationally wrongful act of a State*».

²² Δ.Δ.Δ.Δ, Υπόθεση *Factory at Chorzow* (1927), Series A, No.17

²³ Ibid, No, 17, σελ. 47

²⁴ Δ.Δ. Υπόθεση *La Grand*, Γερμανία/ΗΠΑ, 2001, παρ. 46-48

²⁵ Δ.Δ, *Factory at Chorzow* (Βλ υποσημείωση 20), σελ. 47

ενέργεια αυτή, επαναφέροντας δηλαδή, το *status quo ante*. Ταυτόχρονα, το Δικαστήριο εξετάζει τη μορφή της αποζημίωσης ή και της αποκατάστασης σε είδος ως μορφή επανόρθωσης των ζημιών εκείνων που προκλήθηκαν από την αντιδιεθνή συμπεριφορά ενός Κράτους.

Από την άλλη πλευρά, η υποχρέωση επανόρθωσης δεν προκύπτει μόνο από τις αντίθετες στο διεθνές δίκαιο ενέργειες αλλά και από την παράλειψη ενός κράτους να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου να εξαλείψει το ενδεχόμενο ζημίας έναντι τρίτου Κράτους. Αυτή η περίπτωση εξετάστηκε στην υπόθεση των Στενών της Κέρκυρας, στην οποία η Μεγάλη Βρετανία έλαβε πλήρη αποζημίωση για τις καταστροφές που υπέστη το βρετανικό ναυτικό από νάρκες που είχε τοποθετήσει η Αλβανία στα χωρικά της ύδατα, χωρίς προηγούμενη προειδοποίηση. Συνεπώς, το Δικαστήριο κατέληξε πως η Αλβανία υπέχει διεθνή ευθύνη και οφείλει αποζημίωση στην Μεγάλη Βρετανία²⁶.

Συμπερασματικά, στο άρθρο 31 ΕΔΔ αποκρυσταλλώνεται η υποχρέωση του Κράτους να προβεί σε επανόρθωση της ζημίας που προκάλεσε η παραβατική του, σε σχέση με το διεθνές δίκαιο, συμπεριφορά. Η υποχρέωση επανόρθωσης εμφανίζεται ως άμεση συνέπεια της διεθνούς ευθύνης του Κράτους. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η πρόθεση της Επιτροπής να τονίσει πως η επανόρθωση λειτουργεί πρωτίστως ως υποχρέωση του Κράτους – παραβάτη και δευτερευόντως ως δικαίωμα του πληγέντος Κράτους²⁷.

B. Οι μορφές επανόρθωσης.

Αναφορικά με τις μορφές της πλήρους επανόρθωσης στο πλαίσιο της κρατικής ευθύνης, αυτές ορίζονται στα άρθρα 34-37 των άρθρων της ΕΔΔ και είναι τρεις: η αποκατάσταση, η αποζημίωση και η ικανοποίηση²⁸. Σύμφωνα δε με το άρθρο 34, κάθε μια εκ των ως άνω τριών μορφών επανόρθωσης δύναται να χρησιμοποιηθεί είτε εκάστη κεχωρισμένως, είτε συνδυαστικά με άλλη.

²⁶ Ibid, υπ. 7, σελ. 17-18 και 22-23.

²⁷ Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries στο Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, σελ. 91, παρ.4.

²⁸ Βλ. Μ-Ντ. Μαρούδα, «Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006, σελ. 382-401.

Η αποκατάσταση, όπως ορίζεται στο άρθρο 35 των Άρθρων ΕΔΔ, στοχεύει στην επαναφορά της κατάστασης που προϋπήρχε της διάπραξη της παράνομης ενέργειας, υπό την προϋπόθεση όμως, αυτή να μην είναι «πρακτικά αδύνατη» και «να μην συνεπάγεται δυσανάλογη επιβάρυνση σε σχέση με την ωφέλεια που παρέχει η αποζημίωση». Σύμφωνα με τον σχολιαστική προσέγγιση του άρθρου 35, η αποκατάσταση περιλαμβάνει ενέργειες όπως: η απελευθέρωση κρατουμένων, η αποκατάσταση πλοίων ή άλλων περιουσιακών στοιχείων, που είχαν κατασχεθεί, η επιστροφή προσφύγων στην εστία τους²⁹. Άλλη ενδιαφέρουσα μορφή αποκατάστασης είναι η *δικαστική αποκατάσταση*, που σημαίνει την τροποποίηση είτε της έννομης τάξης στο εσωτερικό του Κράτους που υπέχει διεθνή ευθύνη είτε των νομικών του σχέσεων με το ζημιωθέν Κράτος³⁰, αφού, όπως προελέχθη παραπάνω, η διεθνής ευθύνη δημιουργεί ένα νέο πλέγμα νομικών σχέσεων ανάμεσα στο Κράτος – παραβάτη και στο Κράτος που δικαιούται επανόρθωσης.

Η αποζημίωση, ως δεύτερη μορφή επανόρθωσης, έρχεται να καλύψει το κενό που δημιουργείται όταν η αποκατάσταση δεν είναι εφικτή. Συγκεκριμένα, το άρθρο 36 των Άρθρων περί διεθνούς ευθύνης των Κρατών ορίζει ότι κάθε Κράτος που υπέχει διεθνή ευθύνη εξαιτίας μιας παράνομης, κατά το διεθνές δίκαιο, πράξης υποχρεούται να παρέχει αποζημίωση³¹ για τη ζημιά που προκάλεσε, εάν αυτή δεν δύναται να αποκατασταθεί³². Αν και γενικά τονίζεται η υπεροχή της αποκατάστασης έναντι της αποζημίωσης³³, η σχέση μεταξύ των δύο έχει απασχολήσει τα διεθνή δικαστήρια σε πληθώρα αποφάσεων³⁴.

²⁹ Η πρακτική δείχνει ότι τέτοιες μορφές αποκατάστασης είναι στενά συνδεδεμένες με πόλεμο και περιπτώσεις κατοχής. Για την πρακτική βλ. Μ-Ντ. Μαρούδα, «Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση», οπ.παρ.,σελ. 382-386

³⁰ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries στο Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, σελ. 97, παρ.4.

³¹ Στο άρθρο 36 τονίζεται πως η αποζημίωση πρέπει να καλύπτει οικονομικά οποιαδήποτε ζημιά υπέστη το τρίτο Κράτος, συμπεριλαμβανομένης της απώλειας κερδών όταν αυτό έχει αποδειχθεί.

³² Αναφορικά με τη σχέση αποκατάστασης και αποζημίωσης, το Δικαστήριο στην υπόθεση *Factory at Chorzow* τόνισε πως σε κάποιες περιπτώσεις η αποκατάσταση δεν κρίνεται επαρκής και επομένως ο ρόλος της αποζημίωσης είναι να διασφαλίσει την πλήρη επανόρθωση για την ζημιά που υπέστη το Κράτος. Βλ οπ. παρ υπ. 20, Δ.Δ.Δ.Δ, *Factory at Chorzow*, Merits, σελ. 47 – 48.

³³ Arangio – Ruiz, «*Second Report on State Responsibility*», A/CN.4/425 & Corr.1 and Add.1 & Corr.1, Yearbook ILC, Vol.II (1), 1989, σελ 8, παρ.20. Βλ επίσης υποσημείωση 27, σελ. 99, παρ.3

³⁴ Αποφάσεις *M/V "Saiga" (No. 2) (Saint Vincent and the Grenadines v. Guinea)*, ITLOS Reports 1999, σελ. 65, παρ. 170 (1999). Παπαμιχαλόπουλος Κ.α. / Ελλάδας (article 50), ΕυρΔΔΑ., Series A, No. 330–B, παρ. 36 (1995); *Velásquez Rodríguez*, ΔιαΔΔΑ σελ. 26–27 και 30–31; *Tippetts, Abbett, McCarthy, Stratton v. TAMSAFFA Consulting Engineers of Iran, Iran-U.S. C.T.R.*, vol. 6, παρ. 219, σελ. 225 (1984).

Πάντως, η αποζημίωση αποτελεί την πιο διαδεδομένη μορφή επανόρθωσης στη διεθνή πρακτική³⁵ και εντοπίζεται όχι μόνο στη νομολογία διεθνών οργάνων αλλά και στις συμφωνίες μεταξύ εμπόλεμων μερών για τη διευθέτηση όλων των τελικών αξιώσεων, όπως είναι οι συμφωνίες του Dayton (1995) και η διμερής συμφωνία Η.Π.Α – Κίνας (1999)³⁶. Σε κάθε περίπτωση, το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *Gabcikovo-Nagymaros Project*, έχει προ πολλού επιβεβαιώσει πως «αποτελεί καθιερωμένη αρχή του διεθνούς δικαίου, το Κράτος που υπέστη ζημία να έχει το δικαίωμα να λαμβάνει αποζημίωση από το Κράτος που την προκάλεσε εξαιτίας της διεθνώς παράνομης συμπεριφοράς του»³⁷. Παράλληλα, καθιερωμένη αρχή του διεθνούς δικαίου αποτελεί και η θεμελίωση αρμοδιότητας που έχει κάθε δικαστήριο ή δικαιοδοτικό όργανο να επιδικάζει αποζημίωση, ανάλογα πάντα με τις αξιώσεις του Κράτους³⁸.

Η τελευταία μορφή επανόρθωσης, όπως τη συναντάμε στα Άρθρα της ΕΔΔ για την ευθύνη των Κρατών είναι η ικανοποίηση. Το άρθρο 37 ορίζει πως « το Κράτος που ευθύνεται για μια διεθνώς παράνομη πράξη υποχρεούται να παράσχει ικανοποίηση για τη ζημιά που προκάλεσε, εφόσον αυτή δεν μπορεί να αποκατασταθεί ή να εξαλειφθεί μέσω αποζημίωσης». Παράλληλα συμπληρώνει πως η ικανοποίηση μπορεί να περιλαμβάνει την αναγνώριση της παραβίασης³⁹, την έκφραση μετάνοιας⁴⁰,

³⁵ Μ-Ντ. Μαρούδα, «Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση», οπ.παρ., σελ. 386

³⁶ Στ.Περράκης, Μ.Ντ.Μαρούδα, «Πολεμικές Επανορθώσεις στο Σύγχρονο Διεθνές Δίκαιο. Η Διεθνής Πρακτική και η Ελληνική Περίπτωση. Μια Σύνθεση και ένας Αναστοχασμός» στο Στ. Περράκης (επιμ.), «Το ζήτημα των Γερμανικών Πολεμικών Επανορθώσεων στην Ελλάδα: Διεθνείς και Εθνικές Διαστάσεις», εκδ. Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 32- 40. Επίσης βλ. Μ-Ντ. Μαρούδα, «Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση», οπ.παρ., σελ. 386 – 396.

³⁷ Απόφαση Διεθνούς Δικαστηρίου *Gabcikovo-Nagymaros Project*, (Ουγγαρία / Σλοβακίας), παρ. 152, σελ. 81

³⁸ *Factory at Chorzów, Jurisdiction, Fisheries Jurisdiction*, Ομοσπονδία της Γερμανίας/ Ισλανδία *Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1974* σελ. 203–205, παρ. 71–76; *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (Νικαράγουα/ ΗΠΑ), *Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986*, σελ. 142.

³⁹ Αν και το άρθρο 36 δεν αναφέρεται στην αναγνώριση της παραβίασης από τρίτο μέρος, όπως είναι ένα δικαιοδοτικό όργανο, η διεθνής πρακτική και νομολογία δείχνουν πως αυτό είναι εφικτό. Αυτό συνέβη στην υπόθεση Στενών της Κέρκυρας, στην οποία το Δικαστήριο διευκρίνισε το εξής: « Για να διασφαλιστεί ο σεβασμός στο διεθνές δίκαιο [...] το Δικαστήριο πρέπει να αναγνωρίσει ότι η ενέργεια του Βρετανικού Ναυτικού αποτέλεσε παραβίαση της Αλβανικής κυριαρχίας. Αυτή η αναγνώριση είναι σύμφωνη με το αίτημα της Αλβανίας [...] και είναι από μόνη της κατάλληλη ικανοποίηση». Διεθνές Δικαστήριο Η.Ε, Υπόθεση Στενών της Κέρκυρας *Corfu Channel, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1949*, σελ. 36.

⁴⁰ Για παράδειγμα, τέτοιου είδους δηλώσεις κρίθηκαν απαραίτητες στις υποθέσεις “*I’m Alone*”, UNRIAA, vol. III (Sales No. 1949.V.2), σελ. 1609 (1935 και *Rainbow Warrior*, Νέα Ζηλανδία/Γαλλίας, UNRIAA, vol. XX (Sales No. E/F.93.V.3), σελ. 215 (1990). Γενικά, η διεθνής πρακτική δείχνει ότι η

διαβεβαιώσεις ότι δεν επαναληφθεί ίδια ή αντίστοιχη πράξη στο μέλλον ή οποιαδήποτε άλλη κατάλληλη και πρόσφορη μορφή ικανοποίησης, η οποία όμως να πρέπει να είναι ανάλογη με την ζημία που υπέστη το Κράτος και υπό την προϋπόθεση η ικανοποίηση αυτή να μην ταπεινώνει το Κράτος – παραβάτη, να μην είναι δηλαδή δυσανάλογη με τη βαρύτητα της παραβίασης⁴¹. Αξίζει να σημειωθεί πως οι επί μέρους μορφές ικανοποίησης που αναφέρονται στο άρθρο 37 παρ. 2 δεν απαριθμούνται περιοριστικά αλλά ενδεικτικά καταλείποντας έτσι ελεύθερη δυνατότητα συμπλήρωσής τους από την διεθνή πρακτική και νομολογία.

Το άρθρο περί ικανοποίησης στοχεύει στη θεσμοθέτηση μιας μορφής επανόρθωσης για ζημιές που δεν είναι υλικές⁴² και οι οποίες δεν είναι δυνατόν, εν τέλει, να υπολογισθούν με οικονομικά κριτήρια. Τέτοια παραδείγματα, σε διακρατικό επίπεδο, είναι η προσβολή της εθνικής σημαίας, η παραβίαση της εθνικής κυριαρχίας των Κρατών, οι επιθέσεις εναντίον εθνικών πλοίων ή αεροσκαφών, οι επιθέσεις εναντίον μελών της κυβέρνησης ενός Κράτους ή των αντιπροσωπειών τους⁴³. Ωστόσο τα πιο εμφανή και κραυγαλέα παραδείγματα είναι τα σοβαρά εκλήματα του Διεθνούς Δικαίου, όπως είναι τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας ή το έγκλημα της γενοκτονίας, περιπτώσεις στις οποίες η βλάβη που έχουν υποστεί τα θύματα δεν εξαλείφεται με καμμία μορφή επανόρθωσης.

Συμπερασματικά, παρατηρείται πως αποτελεί πλέον αρχή του διεθνούς δικαίου η θέση πως η διεθνώς παράνομη και αντίθετη στο διεθνές δίκαιο συμπεριφορά ενός Κράτους επιφέρει αυτομάτως τη διεθνή του ευθύνη αλλά και την υποχρέωση του να παράσχει πλήρη επανόρθωση για τις ζημιές που προκάλεσε εξαιτίας της εν λόγω συμπεριφοράς. Ταυτόχρονα, η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου υπογραμμίζει το δικαίωμα

έκφραση μετάνοιας για μια διεθνώς παράνομη πράξη αποτελεί, ως επί το πλείστον, διπλωματική μέθοδο.

⁴¹ Βλ υπόθεση *Lusitania*, "*Lusitania*" Cases (U.S./Ger.), 7 R.I.A.A. 32, 39 (1923), παρ. 32, σελ. 39 και Σχολιασμό Σχεδίου Άρθρων ΕΔΔ (υποσημείωση 27), Άρθ. 36, παρ. 3. Πρβλ., Μ-Ντ. Μαρούδα, «*Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου*», οπ.παρ., σελ. 398.

⁴² Για την ανάλυση του ζητήματος της ηθικής βλάβης από διεθνώς παράνομη πράξη βλ. Arangio – Ruiz, «*Second Report on State Responsibility*», A/CN.4/425 & Corr.1 and Add.1 & Corr.1, Yearbook ILC, Vol.II (1), 1989, σελ. 4 -7 και C. Dominicé, "*De la réparation constructive du prejudice immatériel souffert par un État*", *L'ordre juridique international entre tradition et innovation: recueil d'études*, Paris, Presses Universitaires de France, 1997, σελ 349 - 354. Για άλλες μορφές ικανοποίησης βλ. Μ-Ντ. Μαρούδα, «*Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου*», οπ. παρ., σελ. 398 – 400.

⁴³ Για τις αντίστοιχες υποθέσεις βλ. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries στο Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Κεφ. 2, σελ. 106, παρ.4.

του ζημιωθέντος Κράτους να αξιώσει και να λάβει επανόρθωση για την βλάβη που υπέστη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

A. Το δικαίωμα στην επανόρθωση στο Διεθνές Δίκαιο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Οικουμενική και Περιφερειακή προστασία.

Η ανάδειξη του ατόμου σε υποκείμενο του διεθνούς δικαίου⁴⁴ οδήγησε τη Διεθνή Κοινότητα στην παραδοχή του προφανούς: στις περιπτώσεις διεθνώς παράνομης συμπεριφοράς ενός Κράτους, τα άτομα πρέπει να θεωρούνται ως τελικοί αποδέκτες των επανορθώσεων και φορείς των αντίστοιχων δικαιωμάτων⁴⁵.

Η μετακίνηση του κέντρου βάρους από το Κράτος, ως κύριο υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, στο άτομο, δημιούργησε ένα νέο περιβάλλον, περισσότερο ελπιδοφόρο, στο οποίο κάθε θύμα παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου να είναι σε θέση να αξιώσει, από το Κράτος – παραβάτη, αποζημίωση μέσω μιας θεσμοθετημένης δικαιοδοτικής διαδικασίας.

Η πρόσβαση σε μια τέτοια δικαιοδοτική διαδικασία και η δυνατότητα αξίωσης και, εν τέλει, επιδίκασης κάποιας μορφής επανόρθωσης αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία, η οποία διαφοροποιείται σε σημαντικό βαθμό όταν πρόκειται για παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ή για σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου.

Στο πλαίσιο της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε διεθνές επίπεδο δίδεται η δυνατότητα στα άτομα να προσφεύγουν, ατομικά, σε διεθνή δικαιοδοτικά όργανα κατά του Κράτους υπηκοότητάς τους σε περίπτωση παραβίασης των δικαιωμάτων τους. Αυτή η πρακτική αποτελεί, πλέον, κερτημένο στον τομέα της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και έχει να επιδείξει ως επί το πλείστον θετικά αποτελέσματα.

⁴⁴ A.A.Cancado Trindade, « *International law for Humankind: Towards a New Jus Gentium* », Vol.2 The Hague Academy of Law, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2010

⁴⁵ Σχολιασμός του άρθρου 33 (2) στο Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries στο Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Κεφ. 2, σελ. 95, παρ.3.

Το δικαίωμα των ατόμων για δίκαιη δίκη, το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και κατ' επέκταση η δυνατότητα αξίωσης επανόρθωσης αποτελούν την ακρογωνιαία λίθο όλων των οικουμενικών και περιφερειακών συστημάτων προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Με αφετηρία την Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το άρθρο 8 αυτής, σύμφωνα με το οποίο καθένας έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής, το δικαίωμα στην επανόρθωση εντοπίζεται σε όλα τα διεθνή δεσμευτικά κείμενα προστασίας. Από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και το δίδυμο του για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά ή Πολιτιστικά Δικαιώματα (1966) μέχρι την Ευρωπαϊκή και Αμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τον Χάρτη της Βανζυλ, η προστασία του ατόμου και ο σεβασμός των δικαιωμάτων του αποτελούν το ζητούμενο.

A.I. Το σύστημα προστασίας των Ηνωμένων Εθνών: Τα διεθνή δεσμευτικά κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου

Το σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών αποτελείται από 9, κύριας σημασίας, διεθνή Σύμφωνα / Συμβάσεις⁴⁶, οι οποίες αφορούν στην προστασία μιας δέσμης ατομικών, κυρίως, δικαιωμάτων⁴⁷ και συνοδεύονται, τα περισσότερα, από την αντίστοιχη Επιτροπή⁴⁸.

Αναφορικά με την επανόρθωση των θυμάτων εξ αιτίας των ανωτέρω παραβιάσεων, το εν λόγω σύστημα διαφέρει ολοκληρωτικά από τα περιφερειακά συστήματα προστασίας που περιγράφονται παρακάτω. Εδώ, η επανόρθωση αποτελεί μια διαδικασία που επιτυγχάνεται, εάν επιτυγχάνεται, στο εσωτερικό των Κρατών.

⁴⁶ Εκτός από τα 9 διεθνή Σύμφωνα / Συμβάσεις και τις αντίστοιχες Επιτροπές τους, η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο των Η.Ε επιτυγχάνεται με την λειτουργία του Συμβουλίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο είναι επιφορτισμένο να διασφαλίζει την αποτελεσματική λειτουργία της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και παράλληλα να μεριμνά για την προαγωγή και προστασία των εν λόγω δικαιωμάτων ανά την υφήλιο. Το ΣΔΑ αποτελεί εξωσυμβατικό όργανο των Η.Ε, δεν προκύπτει δηλαδή από κάποιο διεθνές κείμενο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και για τον λόγο αυτό δεν γίνεται εκτενής αναφορά στο εν λόγω όργανο, στην παρούσα μελέτη. Για την εντολή (mandate) που έχει το ΣΔΑ βλ. Γ.Σ.ΗΕ 60/251, Α/RES/60/251, 2006.

⁴⁷ Σε κάποια από αυτά εντοπίζουμε διατάξεις που αφορούν συλλογικά δικαιώματα όπως είναι το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση. Τέτοια διάταξη εντοπίζουμε στο άρθρο 1 παρ. 1 του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα: «Όλοι οι λαοί έχουν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Σύμφωνα με το δικαίωμα αυτό, καθορίζουν ελεύθερα το πολιτικό καθεστώς τους και εξασφαλίζουν ελεύθερα την οικονομική, κοινωνική και μορφωτική ανάπτυξή τους».

⁴⁸ Από τα εννέα Σύμφωνα, μόνο τα 7 προβλέπουν την δημιουργία Επιτροπής, ως μηχανισμό ελέγχου των υποχρεώσεων των Συμβαλλομένων Κρατών. Για τον κατάλογο των Επιτροπών βλ. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/HRTBPetitions.aspx> (τελευταία πρόσβαση 4/8/2013, ώρα 11.38 π.μ.)

Αφότου, δηλαδή, διαπιστωθεί από την εκάστοτε Επιτροπή ή το Συμβούλιο μια παραβίαση, υπεύθυνο να επανορθώσει το θύμα είναι το Κράτος μέσα από τις διαδικασίες που προβλέπονται στην εσωτερική του έννομη τάξη, ήτοι ενώπιον εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων.

Όσον αφορά, το δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση στα Διεθνή Σύμφωνα / Συμβάσεις αυτό εντοπίζεται σε κάποιες περιπτώσεις. Για παράδειγμα, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, στο άρθρο 9 παρ. 5, ορίζει πως *«κάθε πρόσωπο, θύμα παράνομης σύλληψης ή κράτησης, έχει δικαίωμα αποζημίωσης»*, ενώ, παρακάτω, στο άρθρο 14 παρ. 6, *«εάν μια οριστική ποινική καταδίκη ακυρωθεί από ανώτερο δικαστήριο ή αν δοθεί χάρις διότι προέκυψε ένα νέο ή πρόσφατα αποκαλυφθέν γεγονός που αποδεικνύει την ύπαρξη δικαστικής πλάνης, το πρόσωπο στο οποίο επιβλήθηκε ποινή εξαιτίας αυτής της καταδίκης αποζημιώνεται σύμφωνα με το νόμο, εκτός εάν αποδειχθεί ότι ευθύνεται το ίδιο εξ ολοκλήρου ή εν μέρει, για τη μη έγκαιρη αποκάλυψη του αγνώστου στοιχείου»*.

Στο Σύμφωνο κατά των Βασανιστηρίων υπάρχει μια πιο συγκεκριμένη διάταξη σύμφωνα με την οποία *«κάθε Κράτος - Μέρος στα πλαίσια του νομικού του συστήματος εγγυάται στο θύμα μιας πράξης βασανιστηρίων το δικαίωμα να επιτύχει αποκατάσταση και να αποζημιωθεί δίκαια και πλήρως, όπου περιλαμβάνονται και τα απαραίτητα μέσα για την κατά το δυνατό πληρέστερη ικανοποίηση. Σε περίπτωση θανάτου του θύματος που προήλθε από μια πράξη βασανιστηρίων οι εκδοχείς του έχουν το δικαίωμα για αποζημίωση»⁴⁹*. Στην παρ. 2 του ίδιου άρθρου γίνεται λόγος για *«τα δικαιώματα του θύματος ή άλλων προσώπων για αποζημίωση [...] σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο»*. Παρόμοια διάταξη υπάρχει στη Σύμβαση για την Εξάλειψη Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων, στην οποία, σύμφωνα με το άρθρο 6, τα Κράτη Μέρη οφείλουν να διασφαλίζουν σε κάθε άτομο, εντός της δικαιοδοσίας τους, ισότιμη προστασία και αναγνώριση ενώπιον του νόμου, πρόσβαση των θυμάτων σε αποτελεσματικά ένδικα μέσα καθώς επίσης και το δικαίωμα να αξιούνουν δίκαιη και κατάλληλη αποζημίωση για κάθε βλάβη, η οποία έχει προκληθεί από την παραβίαση των διατάξεων της Σύμβασης⁵⁰.

⁴⁹ Η.Ε., Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, άρθρο 14 παρ.1

⁵⁰ Η διάταξη αυτή είναι σημαίνουσας σημασίας, ιδίως σε θέματα κράτησης αλλοδαπών και προσφύγων σε εθνικές φυλακές και «κέντρα υποδοχής», στα οποία διαπιστώνεται μεγάλος αριθμός περιπτώσεων απάνθρωπης μεταχείρισης και βασανισμού ατόμων υπό κράτηση. Ενδεικτικά βλ. Η.Ε., Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων, Γενικές Συστάσεις υπ.αριθμ 30 και 31, 64^η Σύνοδος, 2004.

Εντούτοις, όπως αναφέρεται και παραπάνω, δεν αποτελεί αρμοδιότητα των Επιτροπών να επιδικάζουν αποζημίωση στα θύματα για παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, αντιθέτως, η επανόρθωση των θυμάτων εναπόκειται στα Κράτη. Έτσι, στην υπόθεση *Prutina, Zlatarac, Kozica, Čekić / Βοσνίας Ερζεγοβίνης*⁵¹ που αφορούσε τις βίαιες εξαφανίσεις ανηλίκων, την παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή, βασανιστήρια και άλλες μορφές απάνθρωπης μεταχείρισης κατά τη διάρκεια του πολέμου στη Βοσνία το 1992, η Επιτροπή του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα κατέληξε πως η ίδια η Βοσνία είχε την υποχρέωση να διασφαλίσει στα θύματα των παραβιάσεων το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής, να συνεχίσει τις έρευνες αναφορικά με την τύχη των αγνοουμένων, να ασκήσει διώξεις στους υπευθύνους και να παράσχει στα θύματα πλήρη αποζημίωση⁵².

Ομοίως, στην ατομική αναφορά *A.Gerasimov / Καζακστάν*⁵³ ενώπιον της Επιτροπής κατά των Βασανιστηρίων, που αφορούσε την απάνθρωπη μεταχείριση του ενάγοντα από τις αστυνομικές αρχές του Καζακστάν, η Επιτροπή κάλεσε το ζημιώσαν μέρος – το Καζακστάν - να διεξάγει ανεξάρτητη και αποτελεσματική έρευνα προκειμένου να προσαχθούν ενώπιον της δικαιοσύνης οι υπεύθυνοι, να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για να διασφαλίσει στον ενάγοντα και στην οικογένεια του ότι θα προστατεύονται από κάθε μορφή απάνθρωπης μεταχείρισης και, τέλος, να του παράσχει πλήρη και δίκαιη επανόρθωση, η οποία θα περιλαμβάνει αποζημίωση και ικανοποίηση για τον πόνο στον οποίο υπεβλήθη ο A. Gerasimov. Παράλληλα κάλεσε το Καζακστάν να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για να μην επαναληφθούν τέτοιες παραβιάσεις στο μέλλον⁵⁴.

Η διαδικασία ενώπιον της Επιτροπής για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων δεν διαφέρει από τις προηγούμενες. Στην αναφορά *Τουρκική κοινότητα Βερολίνου-Βραδεμβούργου / Γερμανίας*⁵⁵ αναφορικά με την διάκριση εις βάρος των μελών της εν λόγω κοινότητας, ενώπιον της γερμανικής δικαιοσύνης, η Επιτροπή διαπίστωσε παραβίαση των δικαιωμάτων που εγγυάται η αντίστοιχη Σύμβαση και κάλεσε την Γερμανία να ερευνήσει περαιτέρω την προσφυγή των μελών της

⁵¹ Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αναφορές υπ. 1917/2009, 1918/2009, 1925/2009 και 1953/2010, CCPR/C/107/D/1917,1918,1925/2009&1953/2010, 107^η Σύνοδος, 2013.

⁵² Ibid. παρ. 11

⁵³ Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων, Αναφορά υπ αριθμ. 433/2010, CAT/C/48/D/433/2010, 48η Σύνοδος, 2012

⁵⁴ Ibid. παρ. 14.

⁵⁵ Επιτροπή για την εξάλειψη του Φυλετικού Ρατσισμού, Αναφορά υπ. αριθμ. 48/2010, CERD/C/82/D/48/2010, 82^η Σύνοδος, 2013

Τουρκικής Κοινότητας ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων. Εδώ, η επανόρθωση, συνίσταται τόσο στην διαπίστωση της παραβίασης αλλά και στην σύσταση που απευθύνει η Επιτροπή στο συμβαλλόμενο μέρος να επανεξετάσει την υπόθεση του προσφεύγοντα.

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, όπως και σε κάθε ατομική αναφορά που υποβάλλεται ενώπιον των Επιτροπών, οι συστάσεις στις οποίες καταλήγουν τα εν λόγω όργανα, δεν ορίζουν σαφώς τη μέθοδο ή τη μορφή της επανόρθωσης πόσο μάλλον το ποσό της αποζημίωσης που ανταποκρίνεται στη ζημία που υπέστη το θύμα αλλά τονίζουν, μονάχα, την υποχρέωση των καθ' ων η προσφυγή να παράσχουν ικανοποιητική επανόρθωση στο θύμα καθώς και οι ικανοποιητικές πληροφορίες σχετικά με τα μέτρα που έλαβαν για την υλοποίηση των συστάσεων⁵⁶.

Σύμφωνα με τον καθηγητή C.Tomuschat, η πρακτική των παραπάνω οργάνων, ήτοι οι Επιτροπές των Συμφώνων, να απευθύνουν συστάσεις που δεν προσδιορίζουν επακριβώς την μορφή επανόρθωσης ή το ποσό της αποζημίωσης που αναλογεί στην εκάστοτε παραβίαση, οδηγεί στο συμπέρασμα πως τα εν λόγω όργανα δεν αναγνωρίζουν έναν θεμελιωμένο κανόνα επανόρθωσης⁵⁷.

Πράγματι, σε ελάχιστες περιπτώσεις η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ή η Επιτροπή κατά των Φυλετικών Διακρίσεων διατάσσουν συγκεκριμένης μορφής επανόρθωση ή το ποσό της αποζημίωσης, αφήνοντας ελεύθερα τα Κράτη να αποφασίσουν τα ίδια επί του θέματος. Σε κάθε περίπτωση όμως, η υποχρέωση επανόρθωσης καθώς και το αντίστοιχο δικαίωμα στην επανόρθωση είναι σαφώς διατυπωμένα σε κάθε Σύμφωνο ή σε κάθε Σύμβαση και κάθε επιτροπή, στις συστάσεις της, υπογραμμίζει την *υποχρέωση* του Κράτους αφενός να επανόρθώσει για την παραβίαση στην οποία προέβη, εις βάρος των πολιτών του, και αφετέρου να παράσχει πληροφορίες για τον τρόπο και τα μέτρα τα οποία έλαβε προκειμένου να συμμορφωθεί με τις συστάσεις της εκάστοτε επιτροπής. Συνεπώς, κάθε επιτροπή αναγνωρίζει το δικαίωμα των θυμάτων να λαμβάνουν επανόρθωση, αναγνωρίζοντας την *υποχρέωση* του Κράτους να την παράσχει.

⁵⁶ Ορισμένα Κράτη αποδεικνύονται εφευρετικά καθώς δεν ακολουθούν τις παραδοσιακές μορφές επανόρθωσης αλλά αποφασίζουν να επανορθώσουν το θύμα με άλλους τρόπους πχ. πρόληψη στον δημόσιο τομέα

⁵⁷ C. Tomuschat, «Reparation in favour of individual victims of gross violations», στο Marcelo G. Kohen (επιμ.), «Promoting Justice, Human Rights and Conflict Resolution through International Law», εκδ. Martinus Nijhoff, 2007, σελ. 569 – 590.

Άλλωστε το γεγονός πως δεν προσδιορίζεται σαφώς η μορφή επανόρθωσης δεν αποτελεί, απαραίτητα, τροχοπέδη για την αναγνώριση ενός σταθερού κανόνα επανόρθωσης. Αποτελεί περισσότερο την κινητήρια δύναμη για την εξέλιξη του περιεχομένου του, δηλαδή των μορφών επανόρθωσης και τον τρόπο με τον οποίο τα Κράτη δύνανται να εφευρίσκουν νέες μεθόδους για την επανόρθωση των θυμάτων⁵⁸. Άλλωστε, ο κανόνας υφίσταται εφόσον αναγνωρίζονται η υποχρέωση επανόρθωσης και το αντίστοιχο δικαίωμα τόσο σε επίπεδο θεσμικού πλαισίου όσο και σε επίπεδο πρακτικής (βλ. συστάσεις των Επιτροπών). Παράλληλα, στην υπόθεση La Grand το Διεθνές Δικαστήριο των Η.Ε τόνισε ότι το δικαίωμα δύναται να υφίσταται ανεξάρτητα από το εάν υπάρχει μηχανισμός μέσω του οποίου δύναται, αυτό, να πραγματοποιηθεί.

Τέλος, η απουσία επανόρθωσης στις συστάσεις της Επιτροπής του Σ.Α.Π.Δ σε καμία περίπτωση δεν υποδηλώνει την μη αναγνώριση από το όργανο του κανόνα της επανόρθωσης. Προς απόδειξη τούτου η ίδια η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει τονίσει στο παρελθόν, πως αποτελεί θεμελιώδη υποχρέωση κάθε Συμβαλλόμενου Μέρους να παρέχει, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 3 του Σ.Α.Π.Δ, αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη, υποχρέωση από την οποία δεν δύναται να παρεκκλίνει ακόμα και σε περίπτωση σοβαρού δημόσιου κινδύνου⁵⁹. Μάλιστα, χαρακτηριστικά αναφέρει πως *«είναι εγγενές στην προστασία των δικαιωμάτων, τα οποία αναγνωρίζονται ρητά σαν δικαιώματα που δεν επιδέχονται παρέκκλιση στο άρθρο 4 παρ. 2, ότι αυτά πρέπει να διασφαλίζονται με διαδικαστικές εγγυήσεις, που, συχνά, περιλαμβάνουν δικαστικές εγγυήσεις»*⁶⁰.

Συνεπώς, η υποχρέωση κάθε Συμβαλλόμενου Μέρους να σέβεται το δικαίωμα κάθε ατόμου στην πραγματική προσφυγή ανάγεται σε υποχρέωση, η οποία δεν επιδέχεται παρεκκλίσεως. Παράλληλα, το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής εξομοιώνεται με τα θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου, από τα οποία και πάλι δεν δύναται να παρεκκλίνει το Κράτος βάσει του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, όπως είναι το δικαίωμα στη ζωή ή η απαγόρευση των βασανιστηρίων. Συνεπώς, η μη παρέκκλιση από το δικαίωμα στην πραγματική προσφυγή και η υποχρέωση του Κράτους να το σέβεται ακόμα και στην περίπτωση παρεκκλίσεως

⁵⁸ Βλ. παραπάνω υποσημ. 56.

⁵⁹ CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, General Comment No. 29, State of Emergency (άρθρο 4), 31 Αυγούστου 2001, παρ. 14.

⁶⁰ Στο πρωτότυπο «It is inherent in the protection of rights explicitly recognized as non-derogable in article 4, paragraph 2, that they must be secured by procedural guarantees, including, often, judicial guarantees». Ibid. παρ. 15.

βάσει του άρθρου 4 του Σ.Α.Π.Δ, οδηγεί στο συμπέρασμα πως η Επιτροπή αναγνωρίζει θεμελιωμένο κανόνα επανόρθωσης, ο οποίος εκφράζεται διαφορετικά, δηλαδή μέσα από τις θεμελιώδεις υποχρεώσεις του Κράτους απέναντι στο άτομο.

Τέλος, όσον αφορά τη διαδικασία που ακολουθείται, οι συστάσεις των Επιτροπών συνοδεύονται από ένα διάστημα 3 - 6 μηνών⁶¹, κατά τη διάρκεια του οποίου, το Κράτος οφείλει να προσκομίσει στην Επιτροπή πληροφορίες για τα μέτρα που έλαβε αναφορικά με την κάθε υπόθεση.

Δυστυχώς, στη συνέχεια στις περιοδικές εκθέσεις των Επιτροπών⁶² αποτυπώνεται καθαρά η απροθυμία των Κρατών να ακολουθήσουν τις συστάσεις των οργάνων και να εξασφαλίσουν στα άτομα εντός της δικαιοδοσίας τους, την απρόσκοπτη απόλαυση των δικαιωμάτων τους και εξάγεται έτσι η ατέλεια του εν λόγω συστήματος.

A.II. Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε περιφερειακό επίπεδο

1. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕυρΣΔΑ) αποτελεί ένα ζωντανό κείμενο προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών του ατόμου δημιουργώντας σε περιφερειακό επίπεδο ένα συνεχώς εξελισσόμενο σύστημα προστασίας με αρκετές πρωτοπορίες⁶³. Αποτελεί, άλλωστε, το πρότυπο για τη δημιουργία άλλων παρόμοιων συμβάσεων⁶⁴ περιφερειακού χαρακτήρα.

⁶¹ Το διάστημα αυτό ορίζεται στο πλαίσιο κάθε Επιτροπής. Για παράδειγμα, η Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων δίνει προθεσμία 180 ημερών ενώ η Επιτροπή κατά των Διακρίσεων, 90 ημέρες.

⁶² Για τις τελευταίες εκθέσεις των Επιτροπών βλ. Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, «*Individual communications, case management of individual communications and follow-up to concluding observations*», 2013 στο <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=13571&LangID=E> (τελευταία πρόσβαση 6/8/2013, ώρα 15.30), Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων, A/67/44, 47ⁿ και 48ⁿ Σύνοδος, 2011 - 2012 στο http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en (τελευταία πρόσβαση 5/8/2013, ώρα 22.30) Επιτροπή για την εξάλειψη του Φυλετικού Ρατσισμού, A/67/18, 2012 στο http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=6&DocTypeID=27 (τελευταία πρόσβαση 5/8/2013, ώρα 22.05).

⁶³ Για την παρουσίαση του συστήματος προστασίας της ΕυρΣΔΑ βλ. Περράκης Στ., «*Διαστάσεις Διεθνούς Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Προς ένα jus universalis*» εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2013, σελ. 149-223. Λ.Α.Σισιλιάνος, «*Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα – Παραδεκτό – Δίκαιη Ικανοποίηση – Εκτέλεση*», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013. Μ. Fitzmaurice, Ρ. Merkouris, «*The interpretation and application of the European Convention of*

Όσον αφορά το δικαίωμα των θυμάτων σε επανόρθωση εξαιτίας παραβιάσεων των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση, αυτό εντοπίζεται πρωταρχικά στο άρθρο 41 της ΕυρΣΔΑ, το οποίο υπό τον τίτλο *Δίκαιη Ικανοποίηση* ορίζει ότι «*εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, και αν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλόμενου Μέρους δεν επιτρέπει παρά μόνο ατελή εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο χορηγεί, εφόσον είναι αναγκαίο, στον παθόντα δίκαιη ικανοποίηση*». Παράλληλα, η ανάγνωση του άρθρου 41 είναι απαραίτητο να γίνεται παράλληλα με το άρθρο 53, σύμφωνα με το οποίο τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη είναι υποχρεωμένα να συμμορφώνονται με τις αποφάσεις του Δικαστηρίου.

Συνεπώς, η *δίκαιη ικανοποίηση* υπέρ του θύματος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους που παραβίασε τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που εγγυάται η Σύμβαση⁶⁵. Η δίκαιη ικανοποίηση που προβλέπει η ΕυρΣΔΑ λειτουργεί συμπληρωματικά και παρέχεται στην περίπτωση που, αποδεδειγμένα, το εσωτερικό δίκαιο δεν επιτρέπει παρά μόνο ατελή εξάλειψη της παραβίασης⁶⁶. Εν συνεχεία, αρμόδιο να επιδικάσει αποζημίωση, «*εφόσον είναι αναγκαίο*» είναι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η λειτουργία και η οργάνωση του οποίου προβλέπεται από την ίδια την ΕυρΣΔΑ⁶⁷.

Ακόμα κι αν είναι σαφές πως η διάταξη περί δίκαιης ικανοποίησης, όπως και κάθε άλλη διάταξη της Σύμβασης, είναι εκτελεστή μεταξύ των συμβαλλομένων μερών, στην περίπτωση διακρατικών προσφυγών, είναι φανερό πως η υποχρέωση επανόρθωσης έχει ως τελικούς αποδέκτες τα άτομα ως θύματα παραβιάσεων των δικαιωμάτων τους.

Human Rights: legal and practical implications», εκδ. M. Nijhoff, Lieden Boston, 2013. Επίσης για τον ιδιαίτερο ρόλο και τη λειτουργία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου βλ. Jean Paul Costa, «*La Cour Europeenne des Droits de l'Homme: Des juges pour la liberté*», εκδ. Dalloz, Παρίσι, 2013.

⁶⁴Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών υιοθετήθηκε τον Ιούλιο του 1981 στο πλαίσιο της Αφρικανικής Ένωσης, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982), τέθηκε σε ισχύ τον Οκτώβριο του 1986 και η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο πλαίσιο της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών (ΚΑΚ), υιοθετήθηκε τον Μάιο του 1995 και τέθηκε σε ισχύ τον Αύγουστο του 1998.

⁶⁵Riccardo Pisillo Mazzeschi, «*Reparation Claims by Individuals for State Breaches of Humanitarian Law and Human Rights: An Overview*», *Journal of International Justice*, 1, 2003, σελ. 339 – 347.

⁶⁶Άλλωστε στις προϋποθέσεις του παραδεκτού (άρθρο 35, ΕυρΣΔΑ) περιλαμβάνεται η προηγούμενη εξάντληση των εσωτερικών ένδικων μέσων.

⁶⁷Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Μέρος II, στο http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=#n1359128122487_pointer (τελευταία πρόσβαση 29/7/2013, ώρα 12.55) και Περράκης Στ., «*Διαστάσεις Διεθνούς Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Προς ένα jus universalis*», εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2013, σελ. 175 – 223.

Όσον αφορά τη διαδικασία χορήγησης δίκαιης ικανοποίησης στο θύμα, το Δικαστήριο οφείλει να εξετάζει και να λαμβάνει υπόψη του όλα τα χαρακτηριστικά της υπόθεσης που επιλαμβάνεται, όπως αυτά προκύπτουν από τα πραγματικά περιστατικά, και να επιδικάζει αποζημίωση, ανάλογη με την πραγματική βλάβη που υπέστη ο προσφεύγοντας⁶⁸.

Όπως και στην περίπτωση της διεθνούς ευθύνης των Κρατών⁶⁹, έτσι κι εδώ, οι ζημίες για τις οποίες χορηγείται αποζημίωση διαχωρίζονται σε υλικές και ηθικές. Οι υλικές αφορούν, για παράδειγμα, πληττόμενα περιουσιακά δικαιώματα⁷⁰ που προστατεύονται από το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου 1 και περιπτώσεις διαφυγόντων κερδών⁷¹, ενώ οι ηθικές αφορούν σε παραβιάσεις που σχετίζονται με τα θεμελιώδη δικαιώματα που εγγυάται η Σύμβαση, όπως είναι το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2), η απαγόρευση των βασανιστηρίων (άρθρο 3), το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (άρθρο 5) κ.ο.κ.

Σε κάποιες περιπτώσεις το Δικαστήριο διαπιστώνει πως η παραβίαση των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος προκαλεί ταυτόχρονα υλικές και ηθικές βλάβες, επιδικάζοντας αντίστοιχα ανάλογες αποζημιώσεις, ενώ σε άλλες επιδικάζει αποζημίωση για ηθική βλάβη, η οποία συνδυάζεται με την απαγγελία όλων των απαραίτητων μέτρων για την βελτίωση των εσωτερικών δομών του καθ'ού Κράτους.

Στην υπόθεση *Oyal / Τουρκίας*⁷² το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 2 εξαιτίας της μόλυνσης ενός νεογέννητου με τον ιό HIV, κατά τη διάρκεια μεταγγίσεων, και των άρθρων 6 και 13, λόγω της υπερβολικής διάρκειας αναμονής προς διενέργεια της δίκης και της μη ικανοποιητικής επανόρθωσης στα εθνικά δικαστήρια. Για τους λόγους αυτούς, βάσει του άρθρου 41, το Δικαστήριο επιδίκασε στο καθ'ού Κράτος την καταβολή 300.000 ευρώ για υλική βλάβη και 78.000 ευρώ για ηθική βλάβη ενώ παράλληλη υποχρέωσε την Τουρκία να παρέχει δωρεάν και πλήρη ιατρική κάλυψη στο νεογέννητο για την υπόλοιπη ζωή του.

⁶⁸ Μέχρι σήμερα το Δικαστήριο δεν έχει επιδικάσει αποζημίωση με τιμωρητικό χαρακτήρα ή προς παραδειγματισμό. Βλ. Ν Σανσονέτης, «Άρθρο 41, Δίκαιη Ικανοποίηση», στο Λ.Α.Σισιλιάνος, «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα – Παραδεκτό – Δίκαιη Ικανοποίηση – Εκτέλεση», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013. Σελ 597 – 615. Σελ 598.

⁶⁹ Οπ.παρ ΚΟΜΜΑΤΙ ΓΙΑ ΔΙΕΘΝΗ ΕΥΘΥΝΗ

⁷⁰ Βλ. ενώπιον του ΕυρΔΔΑ Παπαμιχαλόπουλος κ.ά / Ελλάδα (14556/89), 31/10/95, Belvedere Alberghiera S.r.l / Ιταλίας (31524/96), 30.10.2003, Carbonara και Ventura / Ιταλίας (24638/94), 11/12/2003, παρ. 40 -41., Guiso – Gallisay / Ιταλίας (58858/00), 22/12/09, παρ. 97 – 97. Οι παραπάνω υποθέσεις αφορούσαν παράνομες απαλλοτριώσεις και παράνομη αποβολή από τη νομή. Για εκτενή ανάλυση βλ. Οπ.π (υποσημείωση 44), σελ. 599 – 601.

⁷¹ ΕυρΔΔΑ, υπόθεση Deweer / Βελγίου (6903/75) , 27/2/80, παρ. 60 και

⁷² ΕυρΔΔΑ, *Oyal / Τουρκίας* (4864/05), 23/3/10.

Στην πιλοτική απόφαση *Ananyev κ.ά. / Ρωσίας*⁷³ το Δικαστήριο απεφάνθη πως υπήρχε παραβίαση τόσο του άρθρου 3 της ΕυρΣΔΑ, καθώς οι ρωσικές φυλακές, στις οποίες κρατούνταν οι προσφεύγοντες, δεν πληρούσαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις κράτησης, όσο και του άρθρου 6, αφού το τότε ισχύον νομοθετικό πλαίσιο δεν επέτρεπε την ακώλυτη πρόσβαση των κρατουμένων στα εθνικά δικαστήρια και την αξίωση αποζημίωσης. Συνεπώς, το Δικαστήριο επιδίκασε αποζημίωση στους προσφεύγοντες για ηθική βλάβη ενώ παράλληλα προέτρεψε τη ρωσική κυβέρνηση να βελτιώσει τις συνθήκες κράτησης και να διαμορφώσει το εθνικό δίκαιο με τέτοιο τρόπο ώστε να διευκολύνεται η πρόσβαση των ατόμων στη δικαιοσύνη.

Ωστόσο, το δικαίωμα επανόρθωσης για ηθική βλάβη δεν αναφέρεται ρητά στις διατάξεις της Σύμβασης παρά μόνο εμμέσως στο άρθρο 5 παρ.5⁷⁴. Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι η ηθική βλάβη προκαλείται από την *υποκειμενική οδύνη* του προσφεύγοντος⁷⁵ ως συνέπεια ενός τραυματισμού σωματικού ή ψυχικού, απόγνωσης, ανησυχίας, αγωνίας, στέρησης, εξευτελισμού ή ταπείνωσης και γενικά διαταραχής της ζωής του. Ανάλογα με την κάθε υπόθεση, όπως φαίνεται παραπάνω, η δίκαιη ικανοποίηση μπορεί να λαμβάνει είτε τη μορφή της αποζημίωσης είτε τη δημόσια παραδοχή από το καθ'ού Κράτος της ζημιάς που υπέστη ο προσφεύγων, είτε το συνδυασμό διάφορων μορφών.

Συγκεκριμένα το άρθρο 5, σχετικά με το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, στην παρ. 5 ορίζει πως «*παν πρόσωπον θύμα συλλήψεως ή κρατήσεως υπό συνθήκας αντιθέτους προς τας ανωτέρω διατάξεις, έχει δικαίωμα επανορθώσεως*»⁷⁶. Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση *Ilascu κ.ά / Μολδαβίας και Ρωσίας*⁷⁷, στην οποία το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 5, καθώς οι προσφεύγοντες δεν είχαν καταδικασθεί από κάποιο εθνικό δικαστήριο αφού η κράτηση και η ποινή τους δεν ήταν αποτέλεσμα μιας διαδικασίας που προβλέπεται από το νόμο. Συνεπώς, βάσει των άρθρων 5 και 41, περί δίκαιης ικανοποίησης, το Δικαστήριο καταδίκασε τη Μολδαβία και τη Ρωσία, επιδίκασε αποζημίωση στους προσφεύγοντες και υπογράμμισε ότι τα εν λόγω Κράτη «*οφείλουν να λάβουν όλα τα*

⁷³ ΕυρΔΔΑ, *Ananyev κ.ά. / Ρωσίας* (20292/04), 30/6/09

⁷⁴ Επανόρθωση προβλέπεται και στο άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου 7 της ΕυρΣΔΑ, το οποίο αφορά το δικαίωμα αποζημίωσης σε περίπτωση δικαστικής πλάνης.

⁷⁵ Οπ. π. υποσημ. 46, σελ. 601

⁷⁶ Λ.Μ.Μπολάνη, «Άρθρο 5, Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια», στο Λ.Α.Σισιλιάνος, «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα – Παραδεκτό – Δίκαιη Ικανοποίηση – Εκτέλεση», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013. Σελ 135-186. Σελ 183-185.

⁷⁷ ΕυρΔΔΑ, *Ilascu κ.ά / Μολδαβίας και Ρωσίας* (48787/99), 8/7/2004.

απαραίτητα μέτρα προκειμένου να τερματισθεί η αυθαίρετη κράτηση των προσφευγόντων [...] και να διασφαλισθεί η άμεση ελευθέρωση τους»⁷⁸.

Εντούτοις, όπως επιτάσσει και το δίκαιο της ευθύνης των κρατών, η επανόρθωση στο πλαίσιο της ΕυρΣΔΑ δεν περιορίζεται μόνο στη χορήγηση αποζημίωσης για υλικές ή ηθικές βλάβες και τη δίκαιη ικανοποίηση προς όφελος των θυμάτων. Η νομολογία του Δικαστηρίου, με σημείο εκκίνησης την απόφαση *Hentrich / Γαλλίας*⁷⁹, άρχισε να οδεύει προς μια συστηματική εφαρμογή της αρχής *restitutio in integrum*⁸⁰, δηλαδή την εξάλειψη όλων των συνεπειών της παραβίασης και την επαναφορά της κατάστασης που υπήρχε πριν την εν λόγω παραβίαση.

Στην παραπάνω υπόθεση, η οποία αφορούσε την παραβίαση του δικαιώματος στην ιδιοκτησία, το Δικαστήριο κατέληξε πως ο καλύτερος τρόπος επανόρθωσης ήταν επανεκχώρηση του αγροτεμαχίου από το Κράτος στον προσφεύγοντα. Όμοια ήταν η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Παπαμιχαλόπουλος κ.ά / Ελλάδα*⁸¹, το οποίο υπογράμμισε πως «μια απόφαση στην οποία το Δικαστήριο διαπιστώνει παραβίαση, επιβάλλει στο εναγόμενο Κράτος τη νομική υποχρέωση να θέσει τέλος στην παραβίαση και να παρέχει επανόρθωση για τις επιπτώσεις, με τέτοιο τρόπο ούτως ώστε να αποκαταστήσει, στο μέτρο του δυνατού, την κατάσταση που υπήρχε πριν την παραβίαση»⁸². Παράλληλα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, η άποψη του Δικαστηρίου, πως η παραβίαση του δικαιώματος στην ιδιοκτησία των προσφευγόντων είχε ως αποτέλεσμα την ηθική βλάβη αυτών εξαιτίας των συναισθημάτων της απόγνωσης και του θυμού, που βίωσαν οι τελευταίοι, εναντίον της ελληνικής κυβέρνησης⁸³.

Στην ίδια υπόθεση, *Παπαμιχαλόπουλος κ.ά / Ελλάδα*, το Δικαστήριο επικαλείται την αρχή *restitution in integrum*, η οποία αποτελεί νομική υποχρέωση του συμβαλλόμενου μέρους, τονίζοντας πως εάν η παραβίαση είναι τέτοιας μορφής ώστε να επιτρέπει την εφαρμογή της παραπάνω αρχής εναπόκειται στο εναγόμενο Κράτος να την εφαρμόσει. Άλλωστε, το Δικαστήριο δεν έχει ούτε την δικαιοδοσία ούτε τα μέσα να την εφαρμόσει τον ίδιο⁸⁴. Αναφορικά με τα επιμέρους χαρακτηριστικά της

⁷⁸ Ibid, παρ. 20-22.

⁷⁹ ΕυρΔΔΑ, *Hentrich / Γαλλίας* (13616/88), 22/9/94.

⁸⁰ Οπ. π υποσημ. 46, σελ.605-611.

⁸¹ Οπ. π. υποσημ 48

⁸² Ibid.

⁸³ F. Sudre, J-P. Marguenaud, J. Adriansimbazovina, A. Gouttenoire, M. Levinet, «Les grands arrêts de la Cour européenne des Droits de l'Homme», 6^η εκδ., εκδ. Themis, Paris, 2011, σελ. 837-846.

⁸⁴ *ibid.* σελ. 837.

αρχής *restitution in integrum*, από την νομολογία του ΕυρΔΔΑ⁸⁵ προκύπτει ότι αυτή αφορά την υιοθέτηση μέτρων όπως κωδικοποίηση ενός ισχύοντος νόμου ή την ακύρωση μιας δικαστικής απόφασης.

Άλλες παραβιάσεις για τις οποίες υπάρχει δυνατότητα αποκατάστασης, στο σύστημα προστασίας της ΕυρΣΔΑ, είναι αυτές των άρθρων 5 και 6 της Σύμβασης που αφορούν το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια και στη προσφυγή και απονομή δικαιοσύνης, αντίστοιχα. Στην υπόθεση *Assanidze / Γεωργίας*⁸⁶, το Δικαστήριο κατέληξε πως υπήρχε παραβίαση των παραπάνω άρθρων με αποτέλεσμα ο προσφεύγων να υπάρξει θύμα αυθαίρετης κράτησης για διάστημα μεγαλύτερο των τριών ετών. Συνεπώς, το Δικαστήριο τόνισε ότι αποτελεί άμεση υποχρέωση της Γεωργίας να εξασφαλίσει την απελευθέρωση του προσφεύγοντος το συντομότερο δυνατό ενώ παράλληλα επιδίκασε αποζημίωση για ηθική και υλική βλάβη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, προς την ίδια κατεύθυνση, παρουσιάζει και η υπόθεση *Ocalan / Τουρκίας*⁸⁷, στην οποία το Δικαστήριο υιοθετεί τη γενική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία «όταν ένας ιδιώτης, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, καταδικάζεται από δικαστήριο το οποίο δεν πληροί τις προϋποθέσεις της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας, τις οποίες απαιτεί η Σύμβαση, μια νέα δίκη ή επανάληψη της διαδικασίας, κατόπιν αιτήματος του ενδιαφερομένου, αποτελεί κατ' αρχήν κατάλληλο τρόπο για την επανόρθωση της διαπιστωθείσας παραβίασης»⁸⁸.

Με αφορμή τις παραπάνω υποθέσεις, παρατηρούμε πως το σύστημα προστασίας της ΕυρΣΔΑ, δίνει ιδιαίτερη σημασία στη σχέση του δικαιώματος στην επανόρθωση με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (άρθρο 6) και το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής (άρθρο 13)⁸⁹, κατά την απονομή δικαιοσύνης στα εθνικά δικαστήρια. Αυτό σημαίνει πως η αποτελεσματική επανόρθωση του θύματος στα εσωτερικά ένδικα μέσα κάθε Κράτους εξαρτάται και από το πλέγμα διατάξεων που ρυθμίζουν το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη⁹⁰, τον εύλογο χρόνο ακρόασης του αιτήματος και έκδοσης της αποφάσεως

⁸⁵ Ενδεικτικά βλ. ΕυρΔΔΑ, *Scozzari et Guinta*, παρ. 249, *Compte / Βελγίου*, 1983, Α. 68, *Duclos / Γαλλίας*, 1996, *Guerra et al / Ιταλίας*, 1998, *Saidi / Γαλλίας*, 1993.

⁸⁶ ΕυρΔΔΑ, *Assanidze / Γεωργίας* (71503/01), 8/4/04

⁸⁷ ΕυρΔΔΑ, *Ocalan / Τουρκίας* (46221/99), 12/05/05

⁸⁸ *ibid.* παρ. 210.

⁸⁹ ΕυρΣΔΑ, Άρθρο 13 «Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα στην παρούσα Σύμβαση δικαιώματα και ελευθερίες παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίαση διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων των».

⁹⁰ ΕυρΔΔΑ, *Burdov / Ρωσίας (No.2)* (33509/04), 13/1/09 παρ. 105-117.

και κυρίως την προσφυγή ενώπιον νόμιμου, ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου.

Πέραν των υποθέσεων που αφορούν παραβιάσεις της ΕυρΣΔΑ σε περίοδο ειρήνης, ενώπιον του Δικαστηρίου έχουν φτάσει και υποθέσεις που αφορούν στην παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου, απο την προστασία των οποίων δεν μπορεί να παρεκκλίνει το Κράτος, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα στη ζωή ή ο σεβασμός στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Χαρακτηριστικά, σε υπόθεση που σχετιζόταν με τις εχθροπραξίες στην Τσετσενία μεταξύ των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων και τσετσένων ανταρτών, το Δικαστήριο, βάσει του άρθρου 41 της ΕυρΣΔΑ, απεφάνθη πως η Ρωσία είχε την υποχρέωση να παρέχει αποζημίωση στα θύματα βασανιστηρίων, αυθαίρετων εκτελέσεων και βίαιων εξαφανίσεων⁹¹.

Άλλωστε, αξίζει, εδώ, να σημειωθεί πως το άρθρο 15 της ΕυρΣΔΑ αναφέρεται μεν στην δυνατότητα κάθε Συμβαλλόμενου Μέρους να παρεκκλίνει των υποχρεώσεων του που απορρέουν απο την Σύμβαση σε περίπτωση πολέμου ή άλλων σοβαρών δημοσίων κινδύνων απαγορεύει ρητά δε την παρέκκλιση απο τα άρθρα 2 (το δικαίωμα στη ζωή), 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων), 4 (απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων) και 7 (μη επιβολή ποινής άνευ νόμου). Από την παραπάνω διάταξη καθίσταται σαφές οτι κάθε Συμβαλλόμενο Μέρος οφείλει να σέβεται τα εν λόγω θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου, ο σεβασμός των οποίων αποτελεί, μάλιστα, αναγκαστικό κανόνα του Διεθνούς Δικαίου. Συνεπώς, τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και σε περίοδο ένοπλης σύρραξης το Κράτος συνεχίζει να δεσμεύεται, γεγονός που συνεπάγεται με την παράλληλη υποχρέωση του να παράσχει επανόρθωση στα θύματα των παραβιάσεων αυτών των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Συμπερασματικά, το δικαίωμα στην επανόρθωση αποτελεί ακρογωνιαία λίθο του συστήματος προστασίας της ΕυρΣΔΑ. Ακόμα κι αν οι πτυχές του εν λόγω δικαιώματος δεν καθορίζονται πλήρως από τις διατάξεις της Σύμβασης, εντούτοις η νομολογία φαίνεται να συμπληρώνει τα κενά που ανακύπτουν, εξασφαλίζοντας, στο μέτρο του δυνατού, την πλήρη απόλαυση του θεμελιώδους αυτού δικαιώματος, αναδεικνύοντας το, πλέον, σε ατομικό δικαίωμα.

⁹¹ Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως η Ρωσία δεν είχε επικαλεσθεί κατάσταση έκτακτης ανάγκης βάσει του άρθρου 15 της ΕυρΣΔΑ. Για την νομολογία που αφορά την περίπτωση εχθροπραξιών στο Τσετσενικό έδαφος βλ. ΕυρΔΔΑ, *Isayeva / Ρωσίας* (57950/00), Απόφαση 24/2/2005, παρ. 231 *et seq.*, *Isayeva, Yusupova και Bazayeva / Ρωσίας* (57057/00, 57948/00 και 57949/00), Απόφαση 24/2/2005, παρ. 241 *et seq.*, *Bazorkina / Ρωσίας* (69481/01), Απόφαση 27/7/2006, παρ. 181., *Chitayev και Chitayev / Ρωσίας* (59334/00) Απόφαση 18/4/2007, παρ. 212.

Αναφορικά με τα χαρακτηριστικά της επανόρθωσης, κι εδώ, όπως και στην περίπτωση της διεθνούς ευθύνης των Κρατών, αυτή γνωρίζει τρεις μορφές: την αποκατάσταση, την αποζημίωση και την ικανοποίηση, με δυνατότητα συνδυασμού αυτών. Αναμφίβολα, η επιδίκαση αποζημίωσης για υλικές ή ηθικές βλάβες αποτελεί την πιο συνηθισμένη πρακτική, όπως προκύπτει από τη νομολογία.

Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως, εκτός από το ζήτημα της επανόρθωσης του θύματος, το Δικαστήριο δεν θεωρεί πως η χορήγηση αποζημίωσης αποσκοπεί στην τιμωρία του εγκαλούμενου Κράτους, αλλά, όπως τόνισε στην υπόθεση *Scordino/Ιταλίας*⁹², αποσκοπεί στην ενθάρρυνση των Κρατών να βελτιώσουν τις εσωτερικές τους δομές, ανάλογα με τις ανάγκες τους, εξασφαλίζοντας έτσι την αποτελεσματική επανόρθωση των θυμάτων σε εθνικό επίπεδο⁹³.

Συνεπώς, η επανόρθωση των θυμάτων των παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε περιφερειακό επίπεδο, εν προκειμένω στο σύστημα της ΕυρΣΔΑ, αφενός συμπληρώνει τα κενά που δημιουργούνται σε εθνικό επίπεδο, λόγω των αδυναμιών των εθνικών νομοθεσιών, και αφετέρου αποσκοπεί στην εγκαθίδρυση αποτελεσματικών εθνικών νομικών, δικαστικών και διοικητικών διαδικασιών προκειμένου η επανόρθωση των θυμάτων να είναι εφικτή στην ολότητα της σε εθνικό επίπεδο.

II. Η Διαμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Η Διαμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου συνιστά ένα καινοτόμο σύστημα προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου, προσαρμοσμένο στις πολιτισμικές, κοινωνικές, θρησκευτικές και άλλες ιδιαιτερότητες των Κρατών – μελών του Ο.Α.Κ.⁹⁴ Χαρακτηριστικά, στην ΔιαΣΔΑ βρίσκουμε διατάξεις που δεν εντοπίζονται σε άλλο παρόμοιο κείμενο, όπως είναι η ΕυρΣΔΑ, και αφορούν στο δικαίωμα των ατόμων στο όνομα (άρθρο 18), στα δικαιώματα των παιδιών (άρθρο 19) ακόμα και στις υποχρεώσεις των ατόμων (άρθρο 32) αλλά και διατάξεις που στοχεύουν στην

⁹² ΕυρΔΔΑ, *Scordino/ Ιταλίας* (36813/97), 29/3/06.

⁹³ *Ibid*, παρ. 176.

⁹⁴ Για μια περιεκτική παρουσίαση του διαμερικανικού συστήματος προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου βλ. Περράκης Στ., «Διαστάσεις Διεθνούς Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Προς ένα *jus universalis*» εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2013. Επίσης βλ. L. Hennebel, A.A.Cancado Trindade, «*La Convention américaine des droits de l'homme: mécanismes de protection et étendue des droits et libertés*», εκδ. Bruylant, Βρυξέλλες, 2007.

αντιμετώπιση παραβιάσεων, όπως είναι οι βίαιες εξαφανίσεις ατόμων στην Λατινική Αμερική⁹⁵.

Όσον αφορά το δικαίωμα στην επανόρθωση, το άρθρο 63 παρ.1 της ΔιαΣΔΑ ορίζει πως εάν το Δικαστήριο διαπιστώσει την παραβίαση ενός δικαιώματος που εγγυάται η Σύμβαση τότε μπορεί να αποφανθεί ούτως ώστε να διασφαλίσει στο θύμα την πλήρη απόλαυση του δικαιώματος αυτού. Επίσης, το Δικαστήριο δύναται, εάν κρίνει απαραίτητο, να επιδικάσει αποζημίωση προς όφελος του θύματος⁹⁶.

Η πρώτη υπόθεση επανορθώσεων με την οποία ασχολήθηκε το Δικαστήριο ήταν η *Veldzquez Rodriguez/ Ονδούρας*⁹⁷ που αφορούσε την εξαφάνιση του Manfredo Velásquez Rodríguez. Αφού, λοιπόν, το Δικαστήριο διαπίστωσε την παραβίαση του δικαιώματος στην ζωή (άρθρο 4), του δικαιώματος στην ανθρώπινη μεταχείριση (άρθρο 5) και την προσωπική ελευθερία (άρθρο 7) επιδίκασε, βάσει του άρθρου 63 παρ.1 αποζημίωση στους προσφεύγοντες, τονίζοντας πως στην ένδικη υπόθεση είναι αδύνατη η αποκατάσταση των δικαιωμάτων του θύματος⁹⁸.

Καθώς η νομολογία του ΔιαΔΔΑ άρχισε να εξελίσσεται, το Δικαστήριο, υιοθετώντας μια πιο ευρεία ερμηνεία του άρθρου 63 παρ.1, συνέδεσε την υποχρέωση επανόρθωσης με την διεθνή ευθύνη των Κρατών. Κάθε Κράτος – μέρος της Σύμβασης υπέχει διεθνή ευθύνη για την παραβίαση του άρθρου 1 παρ.1 της ΔιαΣΔΑ, το οποίο υποχρεώνει τα κράτη να σέβονται τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που αναγνωρίζει η Σύμβαση⁹⁹. Έτσι, τόσο από τις αποφάσεις του Διαμερικανικού Δικαστηρίου όσο και από τις αναφορές της Διαμερικανικής Επιτροπής προκύπτει η άμεση διασύνδεση του άρθρου 63, ήτοι της διάταξης περί επανόρθωσης των θυμάτων, με τη διεθνή ευθύνη

⁹⁵ L. Burgorgue-Larsen, «*Forced Disappearances*» στο L. Burgorgue-Larsen, A. Ubeda de Torres, «*The Inter-American Court of Human Rights: Case Law and Commentary*», εκδ. Oxford, New York, 2011. Σελ. 231-320.

⁹⁶ ΔιαΣΔΑ, άρθρο 63 παρ.1 « *If the Court finds that there has been a violation of a right or freedom protected by this Convention, the Court shall rule that the injured party be ensured the enjoyment of his right or freedom that was violated. It shall also rule, if appropriate, that the consequences of the measure or situation that constituted the breach of such right or freedom be remedied and that fair compensation be paid to the injured party*».

⁹⁷ *Velasquez Rodriguez v. Honduras*, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 7 (July 21, 1989).

⁹⁸ *Ibid*, παρ. 189.

⁹⁹ ΔιαΣΔΑ, άρθρο 1 παρ. 1. «*The States Parties to this Convention undertake to respect the rights and freedoms recognized herein and to ensure to all persons subject to their jurisdiction the free and full exercise of those rights and freedoms, without any discrimination for reasons of race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, economic status, birth, or any other social condition*».

των Κρατών, η οποία αποδίδεται αμέσως μόλις διαπραχθεί η παράνομη πράξη¹⁰⁰ και συμπληρώνει τον χαρακτήρα της επανόρθωσης.

Μάλιστα, στην απόφαση *Gomez-Paquiyaauri Brothers*¹⁰¹, το Δικαστήριο τόνισε πως «το άρθρο 63 (1) της Αμερικανικής Σύμβασης αντανακλά έναν εθμικό κανόνα που αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές του σύγχρονου διεθνούς δικαίου, αναφορικά με την ευθύνη των Κρατών. Έτσι όταν λαμβάνει χώρα μια παράνομη πράξη, η οποία αποδίδεται στο Κράτος, αυτή εγείρει αυτόματα την διεθνή ευθύνη του Κράτους αυτού για την παραβίαση ενός διεθνούς κανόνα με άμεση συνέπεια την υποχρέωση επανόρθωσης και την εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης»¹⁰².

Εκτός από την αναγνώριση της διεθνούς ευθύνης του Κράτους από το Δικαστήριο και συνεπώς την υποχρέωση του Κράτους αυτού να προβεί σε αποτελεσματική έρευνα και επανόρθωση των θυμάτων, στις περιπτώσεις σοβαρών και συστηματικών παραβιάσεων δικαιωμάτων του ανθρώπου το Δικαστήριο, όπως και η Επιτροπή, δεν έχουν διστάσει να χαρακτηρίσουν εθνικούς νόμους που προσφέρουν αμνηστία στο Κράτος ή στα όργανα του, αντίθετους με της διατάξεις της Αμερικανικής Σύμβασης. Στην υπόθεση *Barrios Altos / Peru*¹⁰³ που αφορούσε τη δολοφονία 15 ατόμων από τις περουβιανές στρατιωτικές δυνάμεις το Δικαστήριο υποστήριξε πως η αμνηστία του Περού παραβίαζε την ΔιαΣΔΑ. Επιπρόσθετα, το Δικαστήριο έχει τονίσει σε άλλες υποθέσεις, πως η εσωτερική νομοθεσία που επιτρέπει αμνηστία ή άλλους περιορισμούς δεν μπορεί να εμποδίσει την απονομή δικαιοσύνης και την δίωξη των υπευθύνων για σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Αξιοσημείωτη είναι και συμβολή της Διαμερικανικής Επιτροπής στο ζήτημα των επανορθώσεων για σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου. Χαρακτηριστικά, στις υποθέσεις *Massacre "Los Uvos"/Columbia*¹⁰⁴, *"Caloto" Massacre/ Colombia*¹⁰⁵ και *Villatina Massacre/ Colombia*¹⁰⁶, οι οποίες αποτελούν λίγες από τις υποθέσεις που έφτασαν ενώπιον της Επιτροπής και αφορούσαν την μαζική εκτέλεση ατόμων από τις κολομβιανές δυνάμεις την δεκαετία του 90, η

¹⁰⁰ *Gomez-Paquiyaauri Brothers v. Peru*, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 110 (July 8, 2004). παρ. 68-76 και στην ίδια υπόθεση Χωριστή γνώμη δικαστή Α.Α. CANÇADO TRINDADE παρ. 11 -18

¹⁰¹ *ibid*

¹⁰² *Ibid* παρ. 188.

¹⁰³ ΔιαΔΔΑ, *Barrios Altos v. Peru*,. (ser. C) No. 75 (Mar. 14,2001).

¹⁰⁴ ΔιαΕΔΑ 11.020, Inter-Am. C.H.R., Report No. 35/00, ΟΕΑ/Ser.L/V/II.106, doc. 3 rev. (1999),

¹⁰⁵ ΔιαΕΔΑ11.101, Inter-Am. C.H.R., Report No. 36/00, ΟΕΑ/Ser.L/V/II.106, doc. 6 rev. (1999).

¹⁰⁶ ΔιαΕΔΑ11.141, Inter-Am. C.H.R., Report No. 105/05, ΟΕΑ/Ser.L/V/II.124, doc. 5 (2005).

επανόρθωση των θυμάτων επετεύχθη μέσω φιλικού διακανονισμού μεταξύ των μερών¹⁰⁷. Η κυριότερη όμως επιτυχία, στις παραπάνω υποθέσεις, ήταν η αναγνώριση εκ μέρους της Κολομβίας, με δήλωση του τότε προέδρου της τον Ιούλιο του 1998, της διεθνούς ευθύνης που υπείχε, βάσει της Αμερικανικής Σύμβασης, για τις παράνομες ενέργειες των κυβερνητικών οργάνων και τις εκτελέσεις δεκάδων ατόμων. Η βαρύτητα αυτής της ενέργειας είναι εύκολα κατανοητή, καθώς μια τέτοια δήλωσε έλαβε πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις¹⁰⁸ και, ταυτόχρονα, συνιστά απο μόνη της μια μορφή επανόρθωσης για τα θύματα και τους συγγενείς αυτών.

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της νομολογίας του Δικαστηρίου, που φανερώνει την εξέλιξη του στο ζήτημα των επανορθώσεων είναι η μετακίνηση του από την απλή επιδίκαση αποζημιώσεων στους προσφεύγοντες στην υιοθέτηση της αρχής *restitutio in integrum*, όπου αυτό είναι εφικτό¹⁰⁹. Ωστόσο στις περιπτώσεις που είναι αδύνατη η επαναφορά στο *status quo ante*¹¹⁰, είτε επειδή έχει μεσολαβήσει ο θάνατος του άμεσου θύματος ή η εξαφάνισή του είτε επειδή το θύμα έχει βασανισθεί, το Δικαστήριο έχει ορίσει ένα πλέγμα θετικών μέτρων προκειμένου να επιτευχθεί η μέγιστη επανόρθωση των θυμάτων και να εξαιρεθούν στο μέτρο του δυνατού οι συνέπειες της παραβίασης.

Αυτά τα μέτρα εκτός από τη συνήθη μορφή τους¹¹¹, μπορεί να σχετίζονται είτε με μια γενικότερη μορφή επανόρθωσης προς όφελος των θυμάτων, είτε με μια

¹⁰⁷ Ο φιλικός διακανονισμός απέτυχε στην υπόθεση *Los Uvos Massacre* εξαιτίας της ασυμφωνίας των μερών.

¹⁰⁸ Diego Rodriguez-Pinzon, «Reparations of the Inter-American Human Rights System in Cases of Gross and Systematic Violations of Human Resources: The Colombian Cases» στο REPARATIONS IN THE INTER-AMERICAN SYSTEM: A COMPARATIVE APPROACH, American University Law Review, Vol. 56, 2006 – 2007, σελ. 1390 – 1396.

¹⁰⁹ Francisco Quintana, «Reparations: A Comparative Perspective» στο REPARATIONS IN THE INTER-AMERICAN SYSTEM: A COMPARATIVE APPROACH, American University Law Review, Vol. 56, 2006 – 2007, σελ. 1382-1389, W. Michael Reisman, «Compensation for Human Rights Violations: The Practice of the Past Decade in the Americas» στο Albrecht Randelzhofer, Christian Tomuschat «State Responsibility and the Individual: Reparation in Instances of Grave Violations of Human Rights», εκδ. Martinus Nijhoff Publishers, the Hague, 1999. Σελ. 63-108.

¹¹⁰ Εδώ εντοπίζεται το παράδοξο της αρχής *restitutio in integrum*. Η αποκατάσταση της παραβίασης, δηλαδή η επαναφορά του θύματος στην κατάσταση που υπήρχε πριν την παραβίαση, είναι σπάνια εφικτή, ιδίως σε υποθέσεις που υπάρχει θάνατος, εξαφάνιση ή βασανισμός του θύματος. Αυτό το παράδοξο αναγνώρισε το Διαμερικανικό Δικαστήριο στην υπόθεση *Case of Aloeboetoe et al. / Suriname*, 4/12/1991. Βλ. Lisa J. LAPLANTE, «Bringing Effective Remedies Home: The Inter-American Human Rights System, Reparations, And The Duty Of Prevention», Netherlands Quarterly of Human Rights, Vol. 22/3, 347-388, 2004.

¹¹¹ Συνήθως τα μέτρα αυτά αφορούν την αποτελεσματική έρευνα για τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης από τις αρμόδιες αρχές του Κράτους, μέτρα που αποσκοπούν στην βελτίωση της εσωτερικής έννομης τάξης και στην εκπαίδευση των οργάνων του Κράτους με σκοπό στην εξάλειψη των παραβιάσεων στο μέλλον, τη δημόσια αναγνώριση της ευθύνης του Κράτους κ.α.

συμβολική μορφή επανόρθωσης προς όφελος της κοινωνίας. Στην υπόθεση *Gomez-Paquiayauri Brothers v. Peru*¹¹², το Δικαστήριο, εκτός των άλλων, διέταξε το Περού να χορηγήσει στην κόρη του ενός εκ των δυο θυμάτων υποτροφία μέχρι το πανεπιστημιακό επίπεδο και να διευκολύνει την εγγραφή της στα σχολικά ιδρύματα ενώ στην υπόθεση *Molina Thiessen v. Guatemala*¹¹³, το Δικαστήριο διαπιστώνοντας πως εξαιτίας της παραβίασης η τα μέλη της οικογένειας του θύματος αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον τόπο διαμονής τους, την εργασία τους ή την εκπαίδευση τους, αντίστοιχα, κατέληξε πως πρέπει να υπάρξει για αυτά μια μορφή επανόρθωσης των *οικογενειακών κεφαλαίων* (family assets)¹¹⁴.

Όσον αφορά τις συμβολικές επανορθώσεις, το ΔιαΔΔΑ στην *Έκθεση του για την κατάσταση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στη Βολιβία*¹¹⁵ υπογράμμισε πως «οι βλάβες [που προκύπτουν από μια παραβίαση] δεν επανορθώνονται μόνο με νομισματικούς όρους, αλλά και με μέτρα τα οποία δείχνουν στους συγγενείς... και στην κοινωνία ότι τέτοια γεγονότα [...] δεν πρόκειται να επαναληφθούν»¹¹⁶. Εδώ, το Δικαστήριο φαίνεται να κινείται παράλληλα με την Επιτροπή του Σ.Α.Π.Δ αφού και εκείνη, μελετώντας την νομολογία της, έχει υποστηρίξει πως η υποχρέωση της επανόρθωσης για βλάβη δεν δύναται να τερματισθεί απλώς με την παροχή με την παροχή ενός χρηματικού ποσού στο θύμα ή στους συγγενείς του.

Έτσι, το Δικαστήριο υιοθετώντας αυτή τη θέση και θέλοντας να επεκτείνει την έννοια της επανόρθωσης πέρα από την συναισθηματική δοκιμασία των θυμάτων¹¹⁷ δεν έχει διστάσει να διατάξει την ονομασία δημόσιων ιδρυμάτων, δρόμων ή άλλων δημόσιων χώρων με τα ονόματα των θυμάτων¹¹⁸ ή ακόμα την ανέγερση κάποιου μνημείου *in memoriam* των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου¹¹⁹.

¹¹² Οπ.π. υπ. 72

¹¹³ *Case of Molina Thiessen v. Guatemala*, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 108 (July 3, 2004),

¹¹⁴ Τέτοιες περιπτώσεις είναι η επιστροφή του θύματος στην εργασία του η η απόδοση σε αυτό των χαμένων μισθών από τη στιγμή κράτησης του μέχρι την τελική απόφαση του ΔιαΔΔΑ. Βλ ΔιαΔΔΑ, *Case of De la Cruz Flores v. Peru*, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 115 (Nov. 18, 2004).

¹¹⁵ ΔιαΔΔΑ, *Report on the Situation of Human Rights in Bolivia*, OEA/Ser.L.V/H, Doc. 8 rev. 1 (1997).

¹¹⁶ *Ibid*, παρ. 204.

¹¹⁷ Arturo J. Carrillo, «Justice in Context: The Relevance of Inter-American Human Rights Law and Practice to Repairing the Past» στο Pablo de Greiff, «The Handbook Of Reparations» σελ. 504

¹¹⁸ ΔιαΔΔΑ, *Gomez-Paquiayauri Brothers v. Peru*, Απόφαση (ser. C) No. 110 (July 8, 2004). Παρ. 12.

¹¹⁹ Στις περιπτώσεις ανέγερσης ενός μνημείου, είναι εντυπωσιακό το γεγονός πως το Δικαστήριο όχι μόνο διαπιστώνει την ανάγκη κατασκευής ενός δημόσιου μνημείου στη μνήμη των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων του ανθρώπου, αλλά εμπλέκεται καθοριστικά στη διαδικασία κατασκευής του με απώτερο σκοπό το μνημείο αυτό να εκφράζει όσο το δυνατόν καλύτερα την ψυχή των θυμάτων και της κοινωνίας. Για το ρόλο που διαδραματίζει το ΔιαΔΔΑ στην κατασκευή τέτοιων μνημείων βλ.

Στην υπόθεση *Villatina Massacre / Colombia*¹²⁰, που αφορούσε τη σφαγή οκτώ παιδιών και ενός εφήβου από τις Κολομβιανές αρχές το 1992, το ΔιαΔΔΑ διαπίστωσε πως «ο σκοπός κατασκευής ενός έργου τέχνης είναι η μνημόνευση των παιδιών, όπως επίσης η ηθική αποζημίωση και η επανόρθωση των οικογενειών των θυμάτων»¹²¹. Σε άλλες περιπτώσεις, το Δικαστήριο έχει υποστηρίξει ότι τέτοιες μορφές επανόρθωσης στοχεύουν στο να μείνει ζωντανή η μνήμη των θυμάτων¹²², ενώ στην υπόθεση *Miguel Castro-Castro Prison*¹²³, ο Δικαστής A.A.A. Tridande στη χωριστή γνώμη του υποστήριξε πως το Δικαστήριο «αναγνωρίζει τον βαθμό στον οποίον είχαν υποφέρει τα θύματα και [...] εκφράζει σε αυτά την αλληλεγγύη του»¹²⁴.

Μελετώντας και άλλες υποθέσεις ενώπιον του ΔιαΔΔΑ, διαπιστώνει κανείς πως το Δικαστήριο υιοθετεί μια πιο διευρυμένη άποψη περί επανορθώσεων προσδίδοντας τους κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά. Στην υπόθεση *Moiwana Village*¹²⁵, το Δικαστήριο υπογράμμισε πως το μνημείο που ήθελε να κατασκευάσει το Σουρινάμ εξυπηρετούσε δύο σκοπούς. «Αφενός τη μνημόνευση των γεγονότων της 29^{ης} Νοεμβρίου 1986 και αφετέρου την πρόληψη τέτοιων δραματικών πράξεων στο μέλλον»¹²⁶. Ενώ σε άλλες αποφάσεις του συμπληρώνει πως σκοπός τέτοιων οικοδομημάτων είναι η «ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σχετικά με την ανάγκη να αποφευχθούν [στο μέλλον] τέτοιες βλαβερές ενέργειες»¹²⁷.

Είναι φανερό, λοιπόν, πως το Δικαστήριο συνηθίζει να χρησιμοποιεί κάθε απόφαση επανορθώσεων (reparation judgement) ως εργαλείο, προκειμένου να υποχρεώσει τα Κράτη να προλαμβάνουν μελλοντικές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου και να συμμορφώνονται με την πρωταρχική τους υποχρέωση, όπως αυτή προκύπτει από το άρθρο 1 παρ. 1 της ΔιαΔΔΑ. Άλλωστε όπως παρατηρούν οι Δικαστές Cancado Trindade και Abreu-Burelli στην κοινή χωριστή τους γνώμη στην

Friddric Migret, «*Of Shrines, Memorials And Museums: Using The International Criminal Court's Victim Reparation And Assistance Regime To Promote Transitional Justice*», Buffalo Human Rights Law Review, Vol. 16, 2010. Σελ. 40 -43.

¹²⁰ *Villatina Massacre v. Colombia*, Case 11.141, Inter-Am. C.H.R., Report No. 105/05, OEA/Ser.L./V/II.124, doc. 5, 25 (2005).

¹²¹ *Ibid* παρ. 25.

¹²² ΔιαΔΔΑ, *TRUJILLO-OROZA case*, Judgment of Feb. 27, 2002, Series C, No. 92, παρ. 122.

¹²³ ΔιαΔΔΑ, *Miguel Castro-Castro Prison case*, Judgment of Nov. 25, 2006, Series C., No. 160

¹²⁴ *ibid*. Χωριστή Γνώμη Δικαστή A.A.Cancado Tridande.

¹²⁵ ΔιαΔΔΑ., *Moiwana Village case*, Judgment of June 15, 2005, Series C, No. 124, παρ 218.

¹²⁶ *Ibid*.

¹²⁷ ΔιαΔΔΑ, *Myrna Mack Chang*, Judgment of November 25, 2003. Series C No. 101, παρ. 286, “*Street Children*” (*Villagrán Morales et al.*). Reparations (Art. 63(1) American Convention Human Rights). Judgment of May 26, 2001. Series C No. 77, παρ. 113, *Trujillo Oroza*. Reparations (Art. 63(1) American Convention Human Rights). Judgment of February 27, 2002. Series C No. 92, παρ.122.

υπόθεση *Loayza Tamayo* υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ της υποχρέωσης έρευνας και επανόρθωσης με την εγγύηση της μη επανάληψης των επιβλαβών γεγονότων¹²⁸. Παράλληλα, στις υποθέσεις *Velasquez Rodriguez* (1988) και *Godinez Cruz* (1989), τις πρώτες που ήχθησαν ενώπιον του Δικαστηρίου, αυτό υιοθέτησε την πάγια θέση πως η πρόληψη αφ' ενός και η μη επανάληψη παραβιάσεων αφ' ετέρου αποτελεί υποχρέωση των Κρατών.

Συμπερασματικά, καθίσταται σαφές πως η Διαμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποτελεί ένα πρωτοπόρο κείμενο, το οποίο δημιουργήθηκε με σκοπό να συμβάλλει στον τερματισμό των σοβαρών παραβιάσεων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Αναφορικά με το ζήτημα των επανορθώσεων στο σύστημα προστασίας της ΔιαΔΔΑ, σημαντικό ρόλο, αναμφίβολα διαδραματίζουν τόσο το Διαμερικανικό Δικαστήριο όσο και η Επιτροπή, ερμηνεύοντας και εφαρμόζοντας τις διατάξεις της Σύμβασης με προοδευτικό και καινοτόμο τρόπο ενισχύοντας έτσι τη δυναμική του αρχικού κειμένου.

Στην παραπάνω διαπίστωση οδηγεί η σύγκριση μεταξύ της υπόθεσης *Gomez-Paquiyaury Brothers / Peru*¹²⁹ ενώπιον του ΔιαΔΔΑ και της υπόθεσης *Nachova v. Bulgaria*¹³⁰ ενώπιον του ΕυρΔΔΑ, την ίδια περίπου χρονολογία. Και στις δύο περιπτώσεις διαπιστώθηκε παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή από παράνομες ενέργειες των οργάνων του κάθε Κράτους. Από την πλευρά του, το ΕυρΔΔΑ επιδίκασε στους προσφεύγοντες, ήτοι την οικογένεια των θυμάτων, αποζημίωση 47.000 ευρώ για υλικές και ηθικές βλάβες, χωρίς περαιτέρω ανάλυση για το πώς αντιλαμβάνεται την ηθική βλάβη ή σε τι ωφελεί η αποζημίωση που χορηγεί. Στον αντίποδα, το Διαμερικανικό Δικαστήριο επιδικάζει και αυτό αποζημίωση για ηθικές και υλικές βλάβες ύψους 740.000 δολαρίων, η οποία συνοδεύεται από την απαγγελία της υποχρέωσης του Κράτους να προβεί σε αποτελεσματική έρευνα σχετικά με την υπόθεση, να αναγνωρίσει δημόσια την ευθύνη του για την παραβίαση, να ονομάσει ένα δημόσιο σχολείο με τα ονόματα των θυμάτων και να χορηγήσει υποτροφία στην κόρη ενός εκ των δύο θυμάτων.

¹²⁸ Κοινή διωστήμενη άποψη των Δικαστών A.A. Cantado Trindade και A. Abreu-Burelli στην υπόθεση *Loayza Tamayo*, Reparations judgment of 27 November 1998, Inter-American Court of Human Rights (Series C), No. 42, παρ. 3

¹²⁹ Οπ.π. υπ. 90

¹³⁰ ΕυρΔΔΑ, *Nachova/ Βουλγαρίας* (43577/98), 06/07/2005

Αυτή η στάση εκ μέρους του ΔιαΔΔΑ ίσως να προκύπτει από την πεποίθηση του ίδιου του οργάνου, συνολικά αλλά και κάθε μέλους της σύνθεσης του, μεμονωμένα, πως κάθε παραβίαση αποτελεί σοβαρή παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ιδίως όταν παραβιάζεται το δικαίωμα στη ζωή, όταν εμπλέκονται βασανιστήρια ή βίαιες εξαφανίσεις παιδιών και ενηλίκων. Άλλωστε το δικαίωμα στη ζωή ή η απαγόρευση των βασανιστηρίων αποτελούν κανόνες *jus cogens* και ως τέτοιοι θα πρέπει να αντιμετωπίζονται από κάθε εθνικό ή διεθνές δικαιοδοτικό όργανο.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως στο σύστημα προστασίας της Διαμερικανικής Σύμβασης, η επανόρθωση των θυμάτων πραγματοποιείται μέσα από ένα σύνολο μέτρων που το Διαμερικανικό Δικαστήριο ή η Διαμερικανική Επιτροπή, αντίστοιχα, έχουν καθιερώσει καθ' όλη την πορεία λειτουργίας τους. Αυτά τα μέτρα, είναι πλέον σαφές ότι δεν στοχεύουν μονάχα στην επανόρθωση των θυμάτων, ατομικά, αλλά και στη συλλογική επανόρθωση ομάδων ατόμων ή μιας κοινωνίας¹³¹ Ταυτόχρονα, είναι αξιοσημείωτο πως το ΔιαΔΔΑ δεν έχει διαστάσει να ασχοληθεί με υποθέσεις που αφορούν σοβαρές και συστηματικές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου ούτε όμως να συσχετίσει την έννοια της επανόρθωσης με την έννοια της διεθνούς ευθύνης των Κρατών για τις παραβιάσεις αυτές.

III. Ο Αφρικανικός Χάρτης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών

Ο Αφρικανικός Χάρτης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών ή Χάρτης της Banjul αποτελεί ένα πρωτότυπο κείμενο, καθώς στις διατάξεις του συμπεριλαμβάνονται, εκτός από τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, τα συλλογικά δικαιώματα ή δικαιώματα αλληλεγγύης, όπως είναι για παράδειγμα, δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση¹³². Παράλληλα, στον Χάρτη καταγράφονται, δίπλα στα δικαιώματα του ατόμου, και οι υποχρεώσεις του, οι οποίες αφορούν, συνοπτικά, τον

¹³¹ Αναλυτική μελέτη για τις συλλογικές επανορθώσεις στο σύστημα της ΔιαΣΔΑ βλ. Diana Contreras-Garduio, «*Defining Beneficiaries of Collective Reparations: The experience of the IACtHR*», Amsterdam Law Forum, Vol. 4, 2012.

¹³² Αφρικανικός Χάρτης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών, άρθρα 19 και 20. Βλ. T. Barsac, «*La Cour Africaine de Justice et des Droits de l'homme*», Perspectives Internationales, εκδ. Pedone, Paris, 2012. Επίσης, Στ. Περράκης, «*Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Προς ένα jus universalis*», εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2013, σελ.291-293. Του ιδίου, «*Το δικαίωμα στην απόλαυση της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας ως δικαίωμα αλληλεγγύης (μια πρώτη προσέγγιση)*», Τετράδια Διεθνούς Δικαίου, Νο 7, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982.

σεβασμό προς την οικογένεια, προς την κοινωνία και τα μέλη της και προς το Κράτος¹³³.

Όσον αφορά το δικαίωμα του ατόμου στην επανόρθωση για βλάβη που υπέστη, αυτό δεν αναφέρεται ρητά στον Αφρικανικό Χάρτη. Ωστόσο, στο άρθρο 7, παρ. 1, τονίζεται το δικαίωμα του ατόμου «να προσφεύγει ενώπιον εθνικών δικαστηρίων κατά των πράξεων που παραβιάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα του, όπως αυτά αναγνωρίζονται και διασφαλίζονται από τις συμβάσεις, τους νόμους, τους κανονισμούς και τα έθιμα σε ισχύ».

Η έννοια της επανόρθωσης εισάγεται με την υιοθέτηση του Πρωτοκόλλου για την δημιουργία του Αφρικανικού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών¹³⁴. Έτσι, στο άρθρο 27 παρ. 1 καθίσταται σαφές πως « εάν το Δικαστήριο διαπιστώσει ότι υπήρξε παραβίαση κάποιου δικαιώματος του ανθρώπου ή των λαών, αυτό δύναται να διατάξει [...] την καταβολή δίκαιης αποζημίωσης ή την επανόρθωση [της παραβίασης]». Επιπλέον, η δυνατότητα του Δικαστηρίου να διατάξει την επανόρθωση του ατόμου ή του λαού που υπέστη κάποιας μορφής βλάβη, εξαιτίας της παραβίασης των δικαιωμάτων του, αποτυπώνεται και στον Κανονισμό του ΑΔΔΑΛ, στον κανόνα 63¹³⁵.

Μέχρι σήμερα, το έργο του Δικαστηρίου παραμένει περιορισμένο¹³⁶, κυρίως λόγω έλλειψης δικαιοδοσίας να εκδικάσει τις περισσότερες υποθέσεις που φτάνουν ενώπιον του¹³⁷. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί η υπόθεση *Αφρικανική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών / Λιβύης*, στην οποία το Δικαστήριο διέταξε

¹³³ Αφρ. Χάρτης, άρθρα 29 έως 29.

¹³⁴ Το Πρωτόκολλο στον Αφρικανικό Χάρτη για την δημιουργία του ΑΔΔΑΛ, υιοθετήθηκε στην Ouagadougou, την 10^η Ιουνίου 1998, προκειμένου να συμπληρώσει / ολοκληρώσει το σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην αφρικανική ήπειρο. Τέθηκε σε ισχύ τον Ιανουάριο του 2004. βλ. <http://www.african-court.org/en/images/documents/Court/Court%20Establishment/africancourt-humanrights.pdf> (τελευταία πρόσβαση 13/9/2013, ώρα 20.00)

¹³⁵ Ο κανόνας 63 προβλέπει πως το Δικαστήριο δύναται να διατάξει την επανόρθωση του ατόμου είτε στην απόφαση, στην οποία διαπιστώνεται η παραβίαση, είτε σε χωριστή / μελλοντική απόφαση. Για τον Κανονισμό του ΑΔΔΑΛ βλ. http://www.african-court.org/en/images/documents/Court/Interim%20Rules%20of%20Court/Final_Rules_of_Court_for_Publication_after_Harmonization_-_Final_English_7_sept_1_.pdf (τελευταία πρόσβαση 13/9/2013, ώρα 21.00)

¹³⁶ Από την έναρξη της λειτουργίας του (1998) μέχρι σήμερα (Σεπτέμβριος, 2013) το ΑΔΔΑΛ έχει εκδώσει συνολικά 26 αποφάσεις. Για τον πλήρη κατάλογο βλ. <http://www.african-court.org/en/index.php/2012-03-04-06-06-00/list-cases> (τελευταία πρόσβαση 13/9/2013, ώρα 22.00).

¹³⁷ Για τον πλήρη κατάλογο των Κρατών που έχουν αποδεχθεί την δικαιοδοσία του Δικαστηρίου βλ. http://www.african-court.org/en/images/documents/New/Statuts_of_the_Ratification_Process_of_the_Protocol_Establishing_the_African_Court.pdf (τελευταία πρόσβαση 13/9/2013, ώρα 22.10).

την λήψη περιοριστικών μέτρων¹³⁸ και κάλεσε τη Λιβύη «να απέχει από κάθε πράξη που θα είχε ως συνέπεια την απώλεια ζωής ή την παραβίαση την προσωπικής ελευθερίας των ατόμων, η οποία θα αποτελούσε παραβίαση των διατάξεων του Χάρτη ή άλλων διεθνών οργάνων δικαιωμάτων του ανθρώπου στα οποία είναι μέρος»¹³⁹.

Β. Το δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση στο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο: Οι Συμβάσεις της Χάγης και της Γενεύης.

Η επανόρθωση των θυμάτων για τις σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου αποτελεί ένα σύνθετο και περίπλοκο ζήτημα δίκαιου εγείροντας δύο βασικά ερωτήματα. Πρώτον, αναγνωρίζεται στο Δ.Α.Δ δικαίωμα επανόρθωσης των θυμάτων; Δεύτερον, κατά ποιόν εγείρονται οι αξιώσεις επανορθώσεων των θυμάτων;

1. Το άρθρο 3 της 4^{ης} Σύμβασης της Χάγης (1907)

Η πρώτη διάταξη περί επανορθώσεων εντοπίζεται στο άρθρο 3 της 4^{ης} Σύμβασης της Χάγης (1907)¹⁴⁰. Εκεί, ορίζεται πως «το εμπόλεμο μέρος, το οποίο παραβιάζει τις διατάξεις των εν λόγω Κανονισμών, εφόσον το απαιτεί η κατάσταση, υποχρεούται να καταβάλει αποζημίωση. Θα είναι υπεύθυνο για όλες τις πράξεις που διαπράττονται από άτομα που συμμετέχουν στις ένοπλες δυνάμεις του». Ο εν λόγω κανόνας, της ευθύνης του Κράτους, αντανakλάται στο σύνολο των Συμβάσεων της Γενεύης και συνδιάζεται με την υποχρέωση του Κράτους να διώκει τα άτομα που είναι υπεύθυνα για την διάπραξη σοβαρών παραβιάσεων¹⁴¹.

¹³⁸ ΑΔΔΑΛ, *African Commission on Human and Peoples' Rights v Great Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya*, Αρ. 004/2001, 25 Μαρτίου 2011, παρ. 25.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ Μ-Ντ. Μαρούδα, «Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006, σελ. 367.

¹⁴¹ Συγκεκριμένα για την Ατομική Ποινική Ευθύνη βλ. Πρώτη Σύμβαση της Γενεύης, Άρθρο 51. Δεύτερη Σύμβαση της Γενεύης, Άρθρο 52. Τρίτη Σύμβαση της Γενεύης, Άρθρο 131 και Τέταρτη Σύμβαση της Γενεύης, Άρθρο 148. Η αρχή της συνύπαρξης της κρατικής και της ατομικής ποινικής ευθύνης

Είναι φανερό από τη διατύπωση του άρθρου 3, πως η αποζημίωση που όφειλε να καταβάλει το Κράτος αποτελούσε, αρχικά, διακρατική υπόθεση. Αν και ως τελικοί αποδέκτες δύναται να θεωρηθούν τα θύματα, καθώς προκύπτει πως το υπεύθυνο Κράτος υποχρεούται να παρέχει αποζημίωση σε οποιοδήποτε ζημιωθέν μέρος¹⁴², δεν υπήρχε σαφής διάταξη που να επιτρέπει στα άτομα να αξιώσουν, σε ατομική βάση, αποζημίωση για την παράνομη συμπεριφορά τρίτου Κράτους.

Εν συνεχεία, αναπτύχθηκαν και άλλες, αντίθετες μεταξύ τους, θεωρίες αναφορικά με τη δυναμική που θα μπορούσε να λάβει η παραπάνω διάταξη. Σύμφωνα με την πρώτη, οι συντάκτες του άρθρου 3 δεν επεδίωκαν να κατοχυρώσουν οποιοδήποτε δικαίωμα στα άτομα, να αξιώνουν, σε ατομική βάση, αποζημίωση για την βλάβη που υπέστησαν από την παραβατική συμπεριφορά ενός Κράτους¹⁴³. Αντίθετα, η δεύτερη, ίσως πιο προοδευτική, θεωρία υποστήριζε πως το άρθρο σκόπευε εξ' αρχής να παρέχει στα άτομα το δικαίωμα να αξιώνουν αποζημίωση¹⁴⁴.

Παράλληλα, η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς του άρθρου 3 στην διαδικασία με την οποία το ζημιωθέν μέρος θα είχε τη δυνατότητα να αξιώσει αποζημίωση, επέτεινε την παραπάνω διχογνωμία. Έτσι, για άλλους αυτό σήμαινε πως η αποζημίωση για τα θύματα μπορούσε να επέλθει μόνο μέσω της άσκησης διπλωματικής προστασίας¹⁴⁵ ή μέσω διμερών συμφωνιών μεταξύ των εμπόλεμων μερών¹⁴⁶ ενώ για την άλλη πλευρά, η απουσία προκαθορισμένης διαδικασίας στη διατύπωση του άρθρου 3, σήμαινε την βούληση των συντακτών να συμπεριλάβουν το δικαίωμα των ατόμων να αξιώσουν αποζημίωση, αφού η καθιέρωση μιας συγκεκριμένης διαδικασίας θα μπορούσε να αποτελέσει μελλοντικό εμπόδιο για την αξίωση αποζημίωσης, σε ατομική βάση¹⁴⁷. Βέβαια αξίζει να σημειωθεί, πως για ορισμένους ακαδημαϊκούς η

εντοπίζεται και στο Πρωτόκολλο II της Σύμβασης της Χάγης για την προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών, Άρθρο 34.

¹⁴² Στ. Περράκης, Μ-Ντ.Μαρούδα, «Πολεμικές Επανορθώσεις στο Σύγχρονο Διεθνές Δίκαιο. Η Διεθνής Πρακτική και η Ελληνική Περίπτωση. Μια Σύνθεση και Ένας Αναστοχασμός» στο Στ.Περράκης (επίμ.), «Το ζήτημα των Γερμανικών Πολεμικών Επανορθώσεων στην Ελλάδα: Διεθνείς και Εθνικές Διαστάσεις», Εκδ. Ι.Σιδέρης, 2012

¹⁴³ Tokyo District Court, *Henson κ.ά / Ιαπωνίας*, 9/10/1998 στο http://www.geneva-academy.ch/RULAC/national_judicial_decisions.php?id_state=116 (τελευταία πρόσβαση 10/8/2013, ώρα 14.50).

¹⁴⁴ Βλ. F. Kalshoven, «State Responsibility for Warlike Acts of the Armed Forces: Article 3 of the Hague Convention (IV) to Article 91 of Additional Protocol I and Beyond», *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 40, 1991, σελ. 827.

¹⁴⁵ Tokyo District Court, *X. κ.ά / Ιαπωνίας*, 30 Νοεμβρίου 1998, στο http://www.geneva-academy.ch/RULAC/national_judicial_decisions.php?id_state=116 (τελευταία πρόσβαση 11/8/2013, ώρα 13.00).

¹⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁷ Οπ.π. υποσημ. 140.

προβολή μιας ατομικής αξίωσης αποζημίωσης μέσω του Κράτους υπηκοότητας δεν εξαλείφει τον ατομικό χαρακτήρα της αφού το δικαίωμα συνεχίζει να ανήκει στα άτομα που έχουν προβάλει την αξίωση και όχι στο Κράτος που την υποβάλλει ενώπιον τρίτου Κράτους¹⁴⁸.

Σε κάθε περίπτωση, καμία από τις παραπάνω θεωρίες δεν μπορεί να υιοθετηθεί *prima facie*. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί, πως στη σημερινή εποχή, μεγάλη μερίδα ακαδημαϊκών υποστηρίζουν πως το άρθρο 3 της 4^{ης} Σύμβασης της Χάγης (1907) καθιερώνει ένα ατομικό δικαίωμα των θυμάτων να αξιώσουν αποζημίωση για τη βλάβη που υπέστησαν¹⁴⁹. Αν μάλιστα το άρθρο 3 ερμηνεύεται σε συνάρτηση με το ψήφισμα 60/147 περί Βασικών Αρχών και Κατευθυντήριων Γραμμών της Γ.Σ. τότε, είναι φανερό πως τείνει προς την καθιέρωση ενός ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση.

Μέχρι σήμερα, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, στις οποίες αναγνωρίζεται τέτοιο ατομικό δικαίωμα. Η πιο πρόσφατη αφορά τις ελληνικές θέσεις που εξέφρασε ο πληρεξούσιος την Ελληνικής Δημοκρατίας ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, στην υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους*. Στην παρέμβασή της, η ελληνική πλευρά, στηριζόμενη στο υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο και στην εθνική και διεθνή νομολογία υποστήριξε την ύπαρξη ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση για σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, δικαίωμα το οποίο ρητά απορρέει το άρθρο 3 της IV^{ης} Σύμβασης της Χάγης¹⁵⁰. Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και το Ιταλικό Κράτος, υποστηρίζοντας την ύπαρξη ενός τέτοιου ατομικού δικαιώματος¹⁵¹. Η σημασία των παραπάνω έγκειται στο γεγονός ότι η ύπαρξη ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση, όπως αυτό απορρέει από το Δίκαιο της Χάγης αντανakλάται στην *opinion juris* δύο Κράτων, ήτοι της Ελλάδας και της Ιταλίας.

¹⁴⁸ N. Wühler, «*The United Nations Compensation Commission*» στο A. Randelzhofer / C. Tomuschat (επιμ.), *State Responsibility and the individual: reparation in instances of grave violations of human rights*, Martinus Nijhoff Publishers, 1999, σελ.216.

¹⁴⁹ Ενδεικτικά βλ. C. Greenwood, «*International Humanitarian Law (Law of War)*», στο F. Kalshoven (επιμ.), *The Centennial of the First International Peace Conference*, 2000. Σελ.161., F. Kalshoven (βλ. υποσημ. 140) σελ. 836, L. Zegveld, «*Remedies for Victims of Violations of International Humanitarian Law*», *International Review of Red Cross*, Vol. 85, 2003. Σελ. 506.

¹⁵⁰ Για την παρουσίαση των θέσεων της Ελληνικής Αντιπροσωπείας καθώς και η ανάλυση της υπόθεσης *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους* ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου βλ. Μέρος Δεύτερο, Κεφ. Πρώτο, Α. II, *Υπόθεση Γερμανία / Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα*, 2012, σελ. 78-92.

¹⁵¹ *Ibid.*

Περαιτέρω, η ύπαρξη ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση εντοπίζεται το 1952 σε απόφαση του Ανώτατου Περιφερειακού Δικαστηρίου του **Münster**, το οποίο δέχθηκε πως υπάρχει, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, ατομικό δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση, χωρίς όμως να προβεί στην ανάλυση συγκεκριμένων διατάξεων κάνοντας μονάχα μια αναφορά στο άρθρο 3 της IV^η Σ.Χ 1907¹⁵². Παρόμοια ήταν η θέση του Περιφερειακού Άμστερνταμ. Το 2002, σε απόφαση του σχετικά με τον βομβαρδισμό πολιτικών στόχων στη Γιουγκοσλαβία, από το NATO, αναγνώρισε τη έννοια του ατομικού δικαιώματος στο Δίκαιο της Χάγης¹⁵³.

Χαρακτηριστική είναι και η απόφαση του Πρωτοδικείου Λειβαδιάς, το οποίο απεφάνθη πως τα θύματα της σφαγής του Διστόμου είχαν το δικαίωμα να αξιώσουν αποζημίωση υπό το φώς του άρθρου 3 της IV^{ης} Σύμβασης της Χάγης (1907)¹⁵⁴. Επίσης, η Διεθνής Επιτροπή Έρευνας για το **Darfur**, υποστήριξε, στην έκθεση της πως **ακόμα κι αν το άρθρο 3 δεν σκόπευε, αρχικά, να παρέχει στα άτομα το δικαίωμα να αξιώνουν αποζημίωση, το κάνει τώρα αφού η εμφάνιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο διεθνές δίκαιο έχει αλλάξει την έννοια της ευθύνης του Κράτους**¹⁵⁵. Μάλιστα, η Επιτροπή πρότεινε την δημιουργία μιας Επιτροπής Επανορθώσεων μέσω της οποίας τα θύματα να μπορέσουν να αξιώσουν και να λάβουν επανόρθωση για τα εγκλήματα των οποίων την ευθύνη φέρει είτε η Κυβέρνηση είτε οι μη κρατικοί δρώντες¹⁵⁶.

II. Οι Συμβάσεις της Γενεύης (1949) και το 1^ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο (1977).

Οι Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, πιο προοδευτικές από τις προηγούμενες αναφορικά με την προστασία των αμάχων κατά τη διάρκεια ένοπλων συρράξεων, φαίνεται να εντάσσουν το ζήτημα των επανορθώσεων στο σύγχρονο Διεθνές Δίκαιο, λαμβάνοντας υπ' όψιν τους την αντίστοιχη εξέλιξη του δικαίου. Ωστόσο, απο την

¹⁵² Higher Administrative Court Münster, III A 1279/51, NJW 1952.

¹⁵³ *Gerechtshof Amsterdam, Dedovic v. Kok et al.*, Απόφαση της 6^{ης} Ιουλίου 2000, παρ. 5.3.22.

¹⁵⁴ Για την ανάλυση της απόφασης του Πρωτοδικείου Λειβαδιάς (30/10/1997) και την απόφαση του Αρείου Πάγου (4/5/2000), βλ. I. Bantekas, «*International Decisions: Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany*», *American Journal of International Law*, Vol. 92, 1998 και M. Gavounelli / I. Bantekas, «*International Decisions: Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany*», *American Journal of International Law*, Vol. 95, 2001.

¹⁵⁵ Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary - General, 25 Ιανουαρίου 2005, παρ. 593 στο http://www.un.org/news/dh/sudan/com_inq_darfur.pdf (τελευταία πρόσβαση 14/8/2013, ώρα 19.00).

¹⁵⁶ Doc. UN S/2005/60, 1η Φεβρουαρίου 2005, παρ. 590 - 603.

ανάγνωση των διατάξεων των Συμβάσεων, παρατηρείται πως εκτός από άρθρα περί διεθνούς ευθύνης του Κράτους και την αντίστοιχη υποχρέωση του να παρέχει αποζημίωση στο ζημιωθέν μέρος για τις ζημιές που προκάλεσε, δεν υπάρχει ρητή διάταξη ως προς το δικαίωμα των ατόμων να αξιώνουν ανάλογη αποζημίωση από το υπεύθυνο Κράτος. Συνεπώς, ιδιαίτερο ρόλο διαδραματίζει η ερμηνεία των διατάξεων περί επανόρθωσης.

Το άρθρο 91 του 1^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου του 1977 αναπαράγει, *stricto sensu*, το άρθρο 3 της 4^{ης} Σύμβασης της Χάγης του 1907 και αναφέρεται στην υποχρέωση των Κρατών να καταβάλλουν αποζημίωση όταν προηγείται παραβίαση των διατάξεων των Συμβάσεων της Γενεύης και του 1^{ου} Π.Π.

Εντούτοις, σύμφωνα με τον σχολιασμό του άρθρου¹⁵⁷, η αποζημίωση καταβάλλεται όταν δεν είναι εφικτή η αποκατάσταση της ζημίας και μόνο όταν έχει προηγηθεί παραβίαση. Δικαιούχοι αποζημίωσης, μεταξύ άλλων, είναι «τα *Μέρη της σύγκρουσης ή οι υπήκοοι τους*. [...]». Παρακάτω, σχολιάζεται πως άτομα ξένης υπηκοότητας τα οποία έχουν υποστεί βλάβη από την παράνομη συμπεριφορά ενός μέρους της σύγκρουσης μπορούν να απευθύνονται στην κυβέρνηση του Κράτους υπηκοότητας τους, η οποία θα υποβάλλει το αίτημα τους στο υπεύθυνο, για την παραβίαση, μέρος¹⁵⁸. Η Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού προσθέτει στον σχολιασμό των άρθρων πως «*απο το 1945 έχει αναδυθεί η τάση να αναγνωρίζεται η άσκηση των δικαιωμάτων απο τα άτομα*»¹⁵⁹.

Κατ' επέκταση, αν και δεν υπάρχει ρητή διάταξη στις Συμβάσεις της Γενεύης, στην οποία να αναγνωρίζεται, ως τέτοιο, το δικαίωμα των θυμάτων να αξιώνουν επανόρθωση, η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού αναγνωρίζει την ανάδυση ενός τέτοιου δικαιώματος, ήδη απο το 1945, γεγονός που μαρτυρά πως η Διεθνής Κοινότητα οδεύει προς την κατοχύρωση ενός τέτοιου δικαιώματος.

Η κριτική που ασκείται στην αναγνώριση ενός ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση, στο πλαίσιο του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, προκύπτει απο το

¹⁵⁷ Σχολιασμός του 1987 των Συμβάσεων της Γενεύης (1949) και των Πρόσθετων Πρωτοκόλλων, Διεθνής Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού (ICRC) στο <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp> (τελευταία πρόσβαση 20/8/2013, ώρα 19.00) και Jean Pictet *et al.*, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Γενεύη, 1987, σελ. 1056. Βλ. Επίσης J.-M. Henckarts, L. Doswald - Beck (επιμ.), «Customary International Humanitarian Law» Volume II: Practice, Part 1, ICRC, εκδ. Cambridge University Press, 2011.

¹⁵⁸ Ibid. άρθρο 91, 1^ο Π.Π '77, παρ. 3652 – 3659.

¹⁵⁹ Βλ. ICRC, Σχολιασμός του άρθρου 91, παρ. 3656 - 3657 στο <http://www.icrc.org/ihl.nsf/COM/470-750117>. (τελευταία πρόσβαση 23/8/2013, ώρα 12.42).

γεγονός πως το άρθρο 91 αντικατέστησε σχεδόν αυτούσιο το άρθρο 3 της 4^{ης} Σύμβασης της Χάγης του 1907, το οποίο αποτελεί πλέον εθμικό κανόνα δικαίου¹⁶⁰, φανερόντας, έτσι, πως δεν υπήρχε πρόθεση να δημιουργηθεί καινούργιος κανόνας¹⁶¹.

Ωστόσο, υιοθετώντας μια προοδευτική ερμηνεία του άρθρου 91 και λαμβάνοντας υπ' όψιν πως αρκετές από τις διατάξεις του 1^{ου} Π.Π. '77 βασίσθηκαν σε σημαντικά κείμενα δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως είναι η ΕυρΣΔΑ, η ΔιαΣΔΑ ή το ΔΣΑΠΔ¹⁶², είναι σαφές πλέον, πως εφόσον οι Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 στοχεύουν, κυρίως, στην προστασία του ατόμου, παρέχουν σε αυτά δικαιώματα, τα οποία εντοπίζονται στο Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Άλλωστε, η Διεθνής Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού στον σχολιασμό των Συμβάσεων της Γενεύης και του 1^{ου} Π.Π. '77 υποστήριξε πως το ατομικό δικαίωμα των θυμάτων υφίσταται για κάθε παραβίαση των κανόνων του πολέμου¹⁶³, χωρίς όμως η θέση αυτή να έχει τύχει καθολικής αποδοχής, σήμερα.

Έπειτα, στην 4^η Σύμβαση της Γενεύης, εντοπίζουμε διατάξεις που αφορούν την ατομική ποινική ευθύνη για παραβιάσεις του Δ.Α.Δ¹⁶⁴ και άρα όμοιες υποχρεώσεις που δεσμεύουν τόσο τα Κράτη ως μέρη μιας σύγκρουσης όσο και τους μη κρατικούς δρώντες. Αυτό σε συνδυασμό με την υποχρέωση των ατόμων που διώκονται για σοβαρές παραβιάσεις του Δ.Α.Δ.Δ ή του Δ.Α.Δ να παράσχουν επανόρθωση στα θύματα των παραβιάσεων που διέπραξαν, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το δικαίωμα επανόρθωσης στο πλαίσιο του Δ.Α.Δ αποτελεί, την ίδια στιγμή, δικαίωμα των θυμάτων. Ως εκ τούτου τα άτομα δύνανται να αξιώνουν, όπως και τα Κράτη, αποζημίωση για τη βλάβη που υπέστησαν κατά τη διάρκεια ένοπλης σύγκρουσης¹⁶⁵.

Άλλωστε ο θεσμός της ατομικής ποινικής ευθύνης, καθιερωμένη πλέον αρχή του Διεθνούς Δικαίου σηματοδοτεί την αναγνώριση στο άτομο υποχρεώσεων όμοιων με

¹⁶⁰ Οπ.π. Kalshoven (υποσημ. 144), σελ. 844 και Zegveld (υποσημ. 144), σελ. 506.

¹⁶¹ Οπ.π. Rainer Hofmann (υποσημ. 138), σελ. 350.

¹⁶² Οπ. π. (υποσημ. 147) Σχολιασμό άρθρου 72, 1^ο Π.Π. '77, παρ. 2928- 2935 στο <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?viewComments=LookUpCOMART&articleUNID=5FEDBF0F3F472953C12563CD0051DFF1> (τελευταία πρόσβαση 15/8/2013, ώρα 18.00).

¹⁶³ Yves Sandoz κ.ά (επιμ.), *Commentary On The Additional Protocols Of 8 June 1977 To the Geneva Conventions*, 12 August 1949, σελ. 1056

¹⁶⁴ Ενδεικτικά βλ. άρθρα 29 και 33, 4^η Σύμβαση της Γενεύης 1949 και σχολιασμό στο <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=AE2D398352C5B028C12563CD002D6B5C&action=openDocument> (τελευταία πρόσβαση 15/8/2013, ώρα 18.30)

¹⁶⁵ R. P. Mazzeschi, «*Reparation Claims by Individuals for State Breaches of Humanitarian Law and Human Rights: An Overview*» *Journal of International Criminal Law*, Vol. 1, Σελ. 339 – 347, 2003. Σελ 341-342. και Οπ.π. Kalshoven (υποσημ. 140) σελ. 847.

εκείνων του Κράτους στην περίπτωση διάπραξης εγκλημάτων του Διεθνούς Δικαίου. Η καθιέρωση στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο του παραπάνω θεσμού οδηγεί αυτόματα στο γεγονός πως εφόσον το άτομο εξομοιώνεται με το Κράτος στον τομέα των υποχρεώσεων συμβαίνει και στον τομέα των δικαιωμάτων, ιδίως όταν η συζήτηση αφορά δικαιώματα και υποχρεώσεις που απαντώνται στον πυρήνα τόσο του Διεθνούς Δικαίου όσο και των Διεθνών Σχέσεων, ήτοι η ευθύνη ενός υποκειμένου του Διεθνούς Δικαίου για την παραβίαση των διεθνών κανόνων, εν συνεχεία η υποχρέωση αυτού να παράσχει επανόρθωση στο ζημιωθέν μέρος και φυσικά, το δικαίωμα του ζημιωθέντος μέρους να λάβει επανόρθωση για την βλάβη που υπέστη. Κατ'επέκταση, φαντάζει παράλογο να μην αναγνωρίζονται στο άτομο το δικαίωμα στην επανόρθωση τη στιγμή που σε επίπεδο υποχρεώσεων δύναται να φέρει ευθύνη για την παραβίαση κανόνων του Διεθνούς Δικαίου.

Βέβαια, είναι σαφές πως η απουσία ρητής διάταξης στο Δίκαιο της Γενεύης, η οποία να παρέχει απευθείας στα άτομα το δικαίωμα να αξιώνουν αποζημίωση ή άλλης μορφής επανόρθωση από το υπεύθυνο Κράτος, μέρος ένοπλης σύγκρουσης, ή από άλλους μη κρατικούς δρώντες, προσφέρει την απαραίτητη βάση σε ορισμένα δικαιοδοτικά όργανα να υποστηρίζουν την απουσία του ατομικού δικαιώματος των θυμάτων στην επανόρθωση. Ενδεικτικά, τέτοια ήταν η απόφαση του Ανωτάτου Περιφερειακού Δικαστηρίου της Γερμανίας (*Oberlandesgericht*), στην υπόθεση *Varvarin Bridge*¹⁶⁶, το οποίο υποστήριξε πως το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο δεν παρέχει ατομικό δικαίωμα στα θύματα να αξιώσουν αποζημίωση για παραβιάσεις των κανόνων του Δ.Α.Δ, οι οποίες καταλογίζονται το Κράτος¹⁶⁷. Ωστόσο, οι εξελίξεις στο πεδίο δεν μπορούν παρά να υποχρεώνουν τη Διεθνή Κοινότητα στην αποδοχή μιας προοδευτικής ερμηνείας των σχετικών άρθρων, προς όφελος των θυμάτων, καθώς, όπως θα γίνει φανερό παρακάτω¹⁶⁸, ο απώτερος σκοπός του Διεθνούς Ανθρωπιστικού

¹⁶⁶ Απόφαση Ανώτατου Περιφερειακού Δικαστηρίου, *Oberlandesgericht* (Court of Appeals) Κολωνία, 28/7/2005.

¹⁶⁷ Τον Μάιο του 1999 το ΝΑΤΟ βομβάρδισε την γέφυρα *Varvarin* στη Σερβία, κατά τη διάρκεια στρατιωτικής επέμβασης στην Γιουγκοσλαβία με στόχο να τερματίσει την «ανθρωπιστική κρίση» στο Κόσσοβο. Ο βομβαρδισμός πραγματοποιήθηκε στη 1:00 μ.μ. όταν σε εκείνη την περιοχή βρίσκονταν δεκάδες άμαχοι για τον εορτασμό θρησκευτικής εορτής. Από τον βομβαρδισμό σκοτώθηκαν 10 άτομα ενώ 17 τραυματίστηκαν. Το ΝΑΤΟ υποστήριξε πως η γέφυρα αποτελούσε, καίριας σημασίας, στρατιωτικό στόχο, χωρίς όμως να έχει δώσει στη δημοσιότητα περισσότερα στοιχεία. Τα θύματα και οι οικογένειές τους, ήγειραν αξιώσεις αποζημιώσεων εναντίον της Γερμανίας, ως μέλος των επιχειρήσεων του ΝΑΤΟ, ενώπιον γερμανικών δικαστηρίων.

¹⁶⁸ Βλ. Δεύτερο Μέρος.

Δικαίου είναι η προστασία και η ανακούφιση των θυμάτων από τις θηριωδίες του πολέμου.

III. Οι εξελίξεις στο πεδίο και η απελευθέρωση του Δ.Α.Δ.

Η εξέλιξη της Διεθνούς Κοινότητας δεν άφησε ανεπηρέαστο το χώρο των συγκρούσεων. Η πάροδος του χρόνου, ανέδειξε νέας μορφής ένοπλες συγκρούσεις, ως επί το πλείστον, μη διεθνείς και νέους μη κρατικούς δρώντες να συμμετέχουν σε αυτές ως εμπόλεμα μέρη¹⁶⁹. Έτσι από τα όργανα του Κράτους, που παραδοσιακά συμμετείχαν σε μια διεθνή ένοπλη σύρραξη, παρουσιάστηκαν εσωτερικές συρράξεις, στις οποίες εμπόλεμα μέρη είναι εκτός από το Κράτος, εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, αντάρτες ή άλλα ένοπλα κινήματα ακόμα και Διεθνείς Οργανισμοί¹⁷⁰.

Κράτος και μη κρατικοί δρώντες δεσμεύονται εξίσου από τους κανόνες του Ανθρωπιστικού Δικαίου, ακόμα κι αν οι τελευταία δεν αποτελούν συμβαλλόμενα μέρη των αντίστοιχων Συνθηκών¹⁷¹. Συνεπώς, όπως και τα Κράτη έτσι και οι μη κρατικοί δρώντες, ως μέρη της ένοπλης σύρραξης, υπέχουν διεθνή ευθύνη για παραβιάσεις του εν λόγω δικαίου¹⁷², η οποία συνοδεύεται βάσει του άρθρου 3 της IV Σύμβασης της Χάγης, το οποίο έχει χαρακτήρα διεθνούς εθιμικού κανόνα και του άρθρου 91 του I ΠΠ' 77 των Συμβάσεων της Γενεύης, από την υποχρέωση επανόρθωσης, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της διεθνούς ευθύνης του Κράτους.

¹⁶⁹ Για μια αναλυτική και περιεκτική παρουσίαση βλ. Μ-Ντ. Μαρούδα, «Το ανθρωπιστικό δίκαιο των ενόπλων συρράξεων», στο Κ. Αντωνόπουλος, Κ. Μαγκλιβέρας (επιμ.), «Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινότητας», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ. 513 – 562.

¹⁷⁰ Βλ. Mario Bettati, «*Droit Humanitaire*», εκδ. Dalloz, Paris, 2013., Eric David, «*Principes de Droit des Conflits Armés*», εκδ. Bruylant, Paris, 2013., Eric David, Fr. Tulkens et al., «*Code de Droit International Humanitaire*», εκδ. Bruylant, Paris, 2013., J. d'Aspremont, J. de Hemptinne, «*Droit International Humanitaire*», εκδ. Pedone, Paris, 2012. L.C.Green, «*The contemporary law of armed conflict*», 3rd Edition, εκδ. Manchester University Press, Melland Schill Studies in International Law, 2008., Μ-Ντ. Μαρούδα, «*Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση*», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006. Σελ 39 – 98.

¹⁷¹ Δ.Π.Δ.Ρ, *Prosecutor v. Sam Hinga Norman*, Case No. SCSL 2004-14-AR72(E), Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), 31 /5/ 2004, παρ. 22. Βλ επίσης, Μ-Ντ. Μαρούδα, «*Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση*», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006, σελ. 124.

¹⁷² Για τους κανόνες του Δ.Α.Δ που δεσμεύουν μη κρατικούς δρώντες βλ. J.M. Henckaerts / L. Doswald-Beck / International Committee of the Red Cross (eds.), *Customary international humanitarian law*, Cambridge, 2005

Μάλιστα, η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου στον σχολιασμό του Σχεδίου Άρθρων περί Διεθνούς Ευθύνης του Κράτους αναγνωρίζει, μεταξύ άλλων, την περίπτωση ένα επαναστατικό κίνημα να υπέχει διεθνή ευθύνη για την παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου ή συγκεκριμένα του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου¹⁷³.

Παράλληλα, εκτός της σφαίρας των κανόνων του Ανθρωπιστικού Δικαίου, υπάρχουν περιπτώσεις από τις οποίες προκύπτει υποχρέωση επανόρθωσης για μη κρατικούς δρώντες, ανταρτών ή άλλων ένοπλων κινημάτων. Πρώτη περίπτωση, είναι το άρθρο 75 του Καταστατικού του Δ.Π.Δ περί επανόρθωσης των θυμάτων και υποχρέωσης του προσώπου που υπέχει ατομική ποινική ευθύνη να παρέχει, εάν είναι δυνατόν, κάποιας μορφής επανόρθωση στα θύματα¹⁷⁴, ως επικεφαλής ένοπλου κινήματος που παραβίασε τους κανόνες του Δ.Α.Δ. Δεύτερη περίπτωση, είναι η θέση της Διεθνούς Επιτροπής Έρευνας για το Darfur, σύμφωνα με την οποία «*μια παρόμοια υποχρέωση [επανόρθωσης] βαραίνει και τους αντάρτες για όλα τα εγκλήματα που έχουν διαπράξει, ανεξάρτητα εάν οι δράστες έχουν συλληφθεί ή τιμωρηθεί*»¹⁷⁵.

Παρόμοια υποχρέωση αναγνωρίζεται στο ψήφισμα 60/147 της Γ.Σ περί Αρχών Επανόρθωσης, σύμφωνα με το οποίο «*στις περιπτώσεις που ένα άτομο, ένα νομικό πρόσωπο, ή άλλη οντότητα ευθύνεται για την επανόρθωση του θύματος, τότε πρέπει να παράσχει επανόρθωση στο θύμα ή να αποζημιώσει το Κράτος, εάν το Κράτος έχει ήδη παράσχει επανόρθωση στο θύμα*»¹⁷⁶.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η και συμβολή της I.L.A, η οποία το 2010 στο συνέδριο της Χάγης, προχώρησε στην εκπόνηση ενός σχεδίου άρθρων με τίτλο «*Επανόρθωση για τα θύματα ένοπλων συγκρούσεων*»¹⁷⁷, στο οποίο αποτυπώνονται όλες οι πτυχές του δικαιώματος των θυμάτων ένοπλων συγκρούσεων στην επανόρθωση. Παράλληλα, αναγνωρίζεται η διεθνής ευθύνη κρατικών και μη κρατικών δρώντων, η

¹⁷³ Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου, *Commentaries to the Draft Articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts*, A/56/10, Άρθρο 10, παρ. 16.

¹⁷⁴ Βλ παρακάτω, τμήμα 4^ο, *Ο μηχανισμός επανόρθωσης των θυμάτων στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου*. Βλ. επίσης L. Zegveld, «*Compensation for the Victims of the Chemical Warfare in Iraq and Iran*» στο C. Ferstman, M. Goetz, A. Stephens (επιμ.), «*Reparations for Victims of Genocide, War Crimes and Crimes against Humanity – Systems in Place and Systems in the Making*», Leiden, 2009. Σελ. 372.

¹⁷⁵ Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General, Pursuant to Security Council Resolution 1564, 18 Ιανουαρίου 2004, παρ. 600, στο http://www.un.org/News/dh/sudan/com_inq_darfur.pdf.

¹⁷⁶ Βλ. Η.Ε Γ.Σ., *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, A/RES/60/147, 2005. Παρ.15.

¹⁷⁷ Εκτενής αναφορά στο ψήφισμα της I.L.A. γίνεται παρακάτω βλ. Σελ. 59. Για το πρωτότυπο κείμενο βλ. I.L.A, «*Reparations for victims of armed conflict*», The Hague Conference, 2010

υποχρέωση τους να παρέχουν επανόρθωση για τις παραβιάσεις των κανόνων που εφαρμόζονται κατά τη διάρκεια ένοπλης σύγκρουσης καθώς και οι μορφές επανόρθωσης.

Αναφορικά με τη διεθνή ευθύνη των Διεθνών Οργανισμών που προκύπτει από την συμμετοχή τους σε ένοπλες συρράξεις, κομβικής σημασίας ήταν η υιοθέτηση από την Γ.Σ. του Σχεδίου Άρθρου της Ε.Δ.Δ περί Ευθύνης των Διεθνών Οργανισμών, τον Δεκέμβριο του 2011. Ωστόσο, μέχρι σήμερα, παρά την κωδικοποίηση της ευθύνης των Δ.Ο, η πρακτική παραμένει περιορισμένη¹⁷⁸.

Η κριτική που, ορθώς, ασκείται στο σύνολο των διατάξεων του ανθρωπιστικού δικαίου συνοψίζεται στην ακόλουθη φράση της Liesbeth Zegveld, σύμφωνα με την οποία «το Δ.Α.Δ επικεντρώνεται αποκλειστικά στα άτομα που πρέπει να προστατεύονται από τους κινδύνους του πολέμου, αφήνοντας ανοιχτό το ζήτημα της δράσης όταν η προστασία αποτυγχάνει»¹⁷⁹, ωστόσο είναι σαφές πως η Διεθνής Κοινότητα πραγματοποιεί σταθερά βήματα πως την αναγνώριση εκείνων των ζητημάτων που δεν ρυθμίζονται από τις διατάξεις του Δ.Α.Δ, δίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του ατόμου.

Η αναγνώριση, σε πρώιμο στάδιο, της υποχρέωσης τόσο των κρατικών όσο και των μη κρατικών δρώντων που λαμβάνουν μέρος σε διεθνείς ή μη ένοπλες συρράξεις και παραβαίνουν τους κανόνες του Ανθρωπιστικού Δικαίου να παρέχουν επανόρθωση στα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Δ.Α.Δ, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη αντίστοιχου δικαιώματος των θυμάτων.

¹⁷⁸ Βλ. Άρθρα για την Ευθύνη των Διεθνών Οργανισμών, 63η Σύνοδος, *Yearbook of the International Law Commission*, 2011, vol. II, Part Two. Για μια αναλυτική και πολυεπίπεδη παρουσίαση του ζητήματος της ευθύνης των Διεθνών Οργανισμών από έγκριτους ακαδημαϊκούς βλ. Maurizio Ragazzi (επιμ.), «*International Responsibility of International Organizations: Essays in Memory of Sir Ian Brownlie*», εκδ. Martinus Nijhoff, 2013. Για νομολογία πάνω στη διεθνή ευθύνη των Διεθνών Οργανισμών βλ. Ενδεικτικά Βελγικές αποφάσεις σε 2 υποθέσεις αναφορικά με τη Srebrenica LJN: BF0181, Rechtsbank's Gravenhage, 265615 / HA ZA 06/1671 και LJN: BF0182, Rechtsbank's Gravenhage, 265618/ HA ZA 06-1672. Gerechtshof's Gravenhage, LJN: BL8979, 200.022.151/01. Βλ. Επίσης, ΕυρΔΔΑ, *Behrami και Behrami / Γαλλίας και Saramati / Γαλλίας, Γερμανίας και Νορβηγίας*, ECtHR, Grand Chamber Decision as to the Admissibility of Application no. 71412/01 and Application no. 78166/01, 2/5/ 2007. Για σχολιασμό των αποφάσεων βλ. C.A. Bell, «*Reassessing Multiple Attribution: The International Law Commission and the Behrami and Saramati Decision*», *Journal of International Law*, Vol.42, 2010, σελ. 501. Και T. Dannenbaum, «*Translating the Standard of Effective Control into a System of Effective Accountability: How Liability should be Apportioned for Violations of Human Rights by Member State Troop Contingents Serving as United Nations Peacekeepers*», *Harvard International Law Journal*, Vol.51, 2010. Σελ. 113.

¹⁷⁹ L. Zegveld, «*Remedies for victims of violations of International Humanitarian Law*», *International Review of Red Cross*», Vol. 85, 2003. Σελ. 497.

Παράλληλα δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός πως ο στόχος του Ανθρωπιστικού Δικαίου, απο την στιγμή δημιουργίας του, είναι η προστασία του ατόμου απο τον πόνο και της απώλειες του πολέμου. Χαρακτηριστικά, στο 17^ο Διεθνές Συνέδριο του Ερυθρού Σταυρού το 1948, το Προοίμιο του Σχεδίου της Σύμβασης για την Προστασία των Αμάχων σε Περίοδο Πολέμου έκανε λόγο για την υποχρέωση των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών να συμφωνήσουν με σκοπό «*την προστασία των άμαχων πληθυσμών απο τον τρόμο του πολέμου, τον σεβασμό των αρχών των δικαιωμάτων του ανθρώπου που αποτελούν τη διαφύλαξη του πολιτισμού [...]*».

Συνεπώς, υπο το φως του σύγχρονου ανθρωπιστικού δικαίου το άρθρο 3 της IV Σύμβασης της Χάγης του 1907 και το άρθρο 91 του I Π.Π παρέχουν, σε διεθνές επίπεδο, το δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση για τις σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου. Παράλληλα μελετώντας τους κανόνες του ανθρωπιστικού δικαίου σε συνδιασμό με την αρχή του *ανθρωπισμού*, το άτομο δεν νοείται απλώς σαν ένα ζήτημα προς διευθέτηση, μεταξύ των εμπόλεμων μερών, αλλά σαν φορέας υποχρεώσεων και δικαιώματων και ως εκ τούτου ως υποκείμενο του εν λόγω δικαίου. Ενδεικτικά, η υποχρέωση των εμπόλεμων μερών να προβαίνουν σε επανόρθωση των θυμάτων, το αντίστοιχο δικαίωμα των θυμάτων, που σε ορισμένες περιπτώσεις επιβεβαιώνεται και απο την πρακτική των Κρατών¹⁸⁰, νέοι θεσμοί όπως η ατομική ποινική ευθύνη για σοβαρά εγκλήματα του Διεθνούς Δικαίου επιβεβαιώνουν οτι το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο σταδιακά ξεφεύγει απο την αμιγώς διακρατική, παρωχημένη προσέγγιση και δίδει μεγαλύτερη έμφαση στα προστατευόμενα άτομα και στην ευθύνη που προκύπτει απο τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους. Ως εκ τούτου, κάθε απόκλιση απο την υποχρέωση παροχής επανόρθωσης στα θύματα αποτελεί παραβίαση των αναγκαστικών κανόνων του Διεθνούς Δικαίου.

Γ. Η επανόρθωση των θυμάτων στο Διεθνές Ποινικό Δίκαιο: Η συμβολή του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου

Μέχρι πρόσφατα, στο Διεθνές Ποινικό Δίκαιο¹⁸¹ δεν εντοπιζονταν σαφείς διατάξεις περί επανόρθωσης των θυμάτων σοβαρών διεθνών εγκλημάτων.

¹⁸⁰ Βλ. παρακάτω Δεύτερο Μέρος.

¹⁸¹ Ενδεικτικά βλ. Ant. Cassese, P. Gaeta et al., «*International Criminal Law*», εκδ. Oxford University Press, Oxford, 2013., H. Ascensio, Emm. Decaux A. Pellet, «*Droit International Pénal*» εκδ. Pedone, Paris, 2012., O. de Frouville, «*Droit International Pénal*», εκδ. Pedone, Paris, 2012., R. Kolb, D. Scalia

Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις της Σύμβασης για την Πρόληψη και Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας, της Σύμβασης για το Απαράγραπτο των Εγκλημάτων Πολέμου και των Εγκλημάτων κατά της Ανθρωπότητας και της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη και την Τιμωρία του Εγκλήματος του Apartheid, στις οποίες απουσιάζει η έννοια της επανόρθωσης των θυμάτων.

Ταυτόχρονα, σε κανένα από τα παραπάνω κείμενα δεν αναγνωρίζεται η διεθνής ευθύνη του Κράτους για τη διάπραξη διεθνών εγκλημάτων, ως αποτέλεσμα των πράξεων των οργάνων του, αλλά καθίστανται υπεύθυνα τα άτομα ως επικεφαλής των δυνάμεων που διέπραξαν κάποιο από τα παραπάνω εγκλήματα¹⁸². Παράλληλα, οι υποχρεώσεις των Κρατών περιορίζονται στην υιοθέτηση κατάλληλων και αποτελεσματικών μέτρων για την πρόληψη διεθνών εγκλημάτων καθώς και στην δίωξη όσων η ευθύνη διαπιστώθηκε¹⁸³.

Αν και είναι φανερό πως τα Κράτη την περίοδο υιοθέτησης των παραπάνω Συμβάσεων φαίνονταν διστακτικά να συμπεριλάβουν διατάξεις αναφορικά με την επανόρθωση των θυμάτων, αξίζει να αναφερθεί πως στο Σχέδιο της Σύμβασης κατά της Γενοκτονίας, το οποίο είχε εκπονηθεί από την Γενική Γραμματεία των Η.Ε, το 1947, είχε συμπεριληφθεί διάταξη που αφορούσε την επανόρθωση των θυμάτων γενοκτονίας¹⁸⁴. Συνεπώς, σύμφωνα με το άρθρο XIII του Σχεδίου « *όταν η γενοκτονία διαπράττεται σε μια χώρα από την κυβέρνηση στην εξουσία και από τμήματα του πληθυσμού, και αν η κυβέρνηση αποτύχει να αντισταθεί με επιτυχία, το Κράτος πρέπει να εξασφαλίσει στους επιζώντες της ανθρώπινης ομάδας που είναι θύμα γενοκτονίας, αποκατάσταση φύσης και έκτασης που θα καθοριστεί από τα Ηνωμένα Έθνη*».

Επιπλέον, στον επίσημο σχολιασμό του Σχεδίου της Σύμβασης από την Γραμματεία των Η.Ε, τίθεται ο εξής προβληματισμός: «*Εάν δεν είναι υπεύθυνη η χώρα*

(επιμ.), «*Droit International Pénal. Précis.*» 2ème ed., εκδ. Helbing – Lichtenhahn, Bale, 2012., D. Rebut, «*Droit International Pénal*» εκδ. Dalloz, Paris, 2012

¹⁸² Σύμβαση για την Πρόληψη και Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας, άρθρα 3 και 5., Σύμβαση για το Απαράγραπτο των Εγκλημάτων Πολέμου και των Εγκλημάτων κατά της Ανθρωπότητας, άρθρο 2., Διεθνής Σύμβασης για την Εξάλειψη και την Τιμωρία του Εγκλήματος του Apartheid, άρθρα 1 και 3.

¹⁸³ Σύμβαση για την Πρόληψη και Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας, άρθρα 1,4,5,6,7,8., Σύμβαση για το Απαράγραπτο των Εγκλημάτων Πολέμου και των Εγκλημάτων κατά της Ανθρωπότητας, άρθρα 2,3 και 4., Διεθνής Σύμβαση για την Εξάλειψη και την Τιμωρία του Εγκλήματος του Apartheid, άρθρα 4 και 5.

¹⁸⁴ Draft Convention on the Crime of Genocide, UN. doc. E/447, 26 Ιουνίου 1947. Το Σχέδιο της Σύμβασης εκπονήθηκε από τον Γ.Γ κατόπιν αιτήματος της Γενικής Συνέλευσης. Βλ. UN Official Documentation System, <documents.un.org>. Ανάμεσα στα Κράτη που τάχθηκαν υπέρ της διάταξης περί επανόρθωσης των θυμάτων ήταν το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γαλλία, το Βέλγιο και η Συρία.

στην οποία διαπράχθηκε η γενοκτονία, τότε ποιος είναι;»¹⁸⁵. Αν και στις τελικές διαπραγματεύσεις, πριν την υιοθέτηση της Σύμβασης, το 1948, αποφασίστηκε να μην συμπεριληφθεί το άρθρο περί επανόρθωσης των θυμάτων¹⁸⁶, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι ήδη από τη δεκαετία του '40, υπήρξε κομμάτι της Διεθνούς Κοινότητας που τασσόταν υπέρ της υποχρέωσης του Κράτους να παρέχει επανόρθωση ως αποτέλεσμα της διεθνούς του ευθύνης.

Η κατάσταση άλλαξε άρδην με την υιοθέτηση του Καταστατικού της Ρώμης, το 1998 και τη δημιουργία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου¹⁸⁷. Στο προοίμιο του Καταστατικού του Δ.Π.Δ, γίνεται σαφής αναφορά στα θύματα διεθνών εγκλημάτων αναγνωρίζοντας πως «κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα εκατομμύρια παιδιά, γυναίκες και άντρες έχουν πέσει θύματα ασύλληπτων φρικαλεοτήτων, οι οποίες σοκάρουν βαθιά την συνείδηση της ανθρωπότητας». Συνεπώς, καθίσταται σαφές πως η δίωξη, και μόνο, των υπευθύνων ενώπιον του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για κατάφωρες και συστηματικές παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου δεν θα είχε μεγάλη σημασία εάν δεν συνοδευόταν αφενός από την διασφάλιση της συμμετοχής των θυμάτων ενώπιον των διαδικασιών του Δικαστηρίου και αφετέρου από την επανόρθωση τους.

Το Καταστατικό του Δ.Π.Δ. δεν προβλέπει το δικαίωμα ατομικής προσφυγής. Η συμμετοχή των θυμάτων στη δικαιοδοτική διαδικασία ενώπιον του Δ.Π.Δ προβλέπεται από το άρθρο 68 παρ. 3 του Καταστατικού και αφορά μόνο τη δυνατότητα κατάθεσης μαρτυριών ή στοιχείων σχετικών με την υπόθεση που εξετάζεται¹⁸⁸. Συνεπώς, η

¹⁸⁵ Official Comments by the Secretariat of the UN, Draft Convention on the Crime of Genocide, UN. doc. E/447, σελ. 48.

¹⁸⁶ W. Schabas, «*Genocide in International Law, the Crime of Crimes*», Cambridge University Press, 2000., H. Abtani - P. Webb, «*The Genocide Convention, the Travaux Preparatoires*», Vol. 1, Martinus Nijhoff Publishers, 2008.

¹⁸⁷ J. Fernandez, L. Xavier Maze, R. Badinter, P. Kirch, «*Statut de Rome de la Cour pénale Internationale: commentaire article par article*», εκδ. Pedone, Paris, 2012L. Bellelli, «*International Criminal Justice: Law and Practice from the Rome Statute to its Review*», εκδ. Farnham Burlington Vt, 2010., W. Schabas, «*The Interantional Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*», εκδ. Oxford University Press, Oxford – New York, 2010

¹⁸⁸ Πάντως, το Δικαστήριο θεωρεί πως τα θύματα δύνανται να συμμετέχουν σε κάθε στάδιο της διαδικασίας, ακόμα και αν δεν μπορούν να θεωρηθούν ως μέρη της υπόθεσης. Βλ. Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, Άρθρα 15(3), 19(3), 53(1)(c), 53(2)(c), 65(4) και 68(3) και Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, Ολομέλεια των Κρατών - Μελών, *Report of the Court on the strategy in relation to victims*, ICC-ASP/8/45, 10/12/2009, 8^η Σύνοδος. Βλ. επίσης Christine Van den Wyngaert, «*Victims Before International Criminal Courts: Some Views And Concerns Of An Icc Trial Judge*», Case of W.RES., Journal of International Law, Vol. 44, 2011. Σελ.475 -496. Carsten Stahn, Hictor Ohisolo & Kate Gibson, «*Participation of Victims in Pre-Trial Proceedings of the ICC*», Journal of International Criminal Justice, Vol. 4, 2006. Για τη συμμετοχή των θυμάτων στην διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου βλ. Δ.Π.Δ,

επανόρθωση των θυμάτων για τα εγκλήματα εντός της δικαιοδοσίας του Δικαστηρίου, όπως καταγράφονται στα άρθρα 5 έως 8 του Καταστατικού της Ρώμης, επιτυγχάνεται μέσω των αποφάσεων του, εάν το Δικαστήριο διαπιστώσει ότι συντρέχουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις.

Συγκεκριμένα, το άρθρο 75, υπό τον τίτλο *επανόρθωση των θυμάτων*, ορίζει πως το Δικαστήριο θεσπίζει αρχές σχετικά με τις επανορθώσεις των θυμάτων και είναι αρμόδιο, κατόπιν αιτήματος του θύματος είτε αυτεπαγγέλτως, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, να καθορίσει την έκταση των ζημιών, της απώλειας ή της βλάβης (injury) που έχουν υποστεί τα θύματα. Παράλληλα, «*το Δικαστήριο μπορεί να διατάξει, κατά του καταδικασθέντος προσώπου, κατάλληλη επανόρθωση προς ή σε σχέση με τα θύματα, συμπεριλαμβανομένης της αποκατάστασης, της αποζημίωσης και της ιατρικής και ψυχολογικής αποκατάστασης*»¹⁸⁹. Σύμφωνα με τον Κανονισμό, το Δικαστήριο μπορεί να παράσχει επανόρθωση σε εξατομικευμένη βάση, εφόσον το κρίνει απαραίτητο¹⁹⁰

Η διαδικασία που ακολουθεί το θύμα προκειμένου να αξιώσει επανόρθωση από το Δικαστήριο ορίζεται από τον Κανονισμό του, στο άρθρο 94, και προβλέπει την κατάθεση έγγραφου αιτήματος στην Γραμματεία του Δικαστηρίου. Το αίτημα πρέπει να περιλαμβάνει, εκτός από τα προσωπικά στοιχεία του θύματος, την περιγραφή των πραγματικών περιστατικών και των υλικών, σωματικών ή ψυχικών βλαβών που υπέστη καθώς και την μορφή επανόρθωσης που αιτείται. Τα παραπάνω, ει δυνατόν, πρέπει να συνοδεύονται από αποδεικτικά στοιχεία και μαρτυρίες.

Στην περίπτωση που το Δικαστήριο αποφασίσει να διατάξει, αυτεπαγγέλτως, την επανόρθωση των θυμάτων, τα τελευταία πρέπει να λαμβάνουν γνώση της πρόθεσης του Δικαστηρίου. Εν συνεχεία, τα θύματα μπορούν είτε να αιτηθούν επανορθώσεως, όπως ορίζει το άρθρο 94, είτε να ζητήσουν να μην προβεί σε διαταγή επανορθώσεων, αίτημα το οποίο το Δικαστήριο οφείλει να σεβαστεί και να μην διατάξει επανόρθωση προς το συγκεκριμένο θύμα¹⁹¹.

Την υλοποίηση των αποφάσεων του Δικαστηρίου σχετικά με την επανόρθωση των θυμάτων αναλαμβάνει το Ταμείο Βοηθείας (Trust Fund)¹⁹². Σε αυτό κατατίθεται, έπειτα από απόφαση του Δικαστηρίου, το πρόστιμο που επιβλήθηκε στον

Υπόθεση *PROSECUTOR v. THOMAS LUBANGA DYILO*, ICC-01/04-01/06-2842, 14/3/2012. Σελ. 27 - 41 και 221 - 231.

¹⁸⁹ Καταστατικό Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, Άρθρο 75 παρ. 2.

¹⁹⁰ Κανονισμός Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, Άρθρο 97 παρ.1

¹⁹¹ Ibid, Άρθρο 95.

¹⁹² Ibid, υποσημ. 134. «*Where appropriate, the Court may order that the award for reparations be made through the Trust Fund provided for in article 79*».

καταδικασθέντα¹⁹³, προκειμένου να αποδοθεί στα θύματα με τη μορφή επανόρθωσης. Στους πόρους του Ταμείου μπορούν να συμπεριληφθούν και εθελοντικές συνεισφορές Κρατών, διεθνών οργανισμών, ιδιωτών ή άλλων οντοτήτων¹⁹⁴ για την αποτελεσματική λειτουργία του. Βέβαια είναι σημαντικό να τονισθεί πως το Ταμείο εκτός από την εκπλήρωση των αιτημάτων των θυμάτων για επανόρθωση που υπεβλήθησαν ενώπιον του Δικαστηρίου, μπορεί να χρησιμοποιήσει τους πόρους του και για την επανόρθωση θυμάτων που δεν υπέβαλαν σχετικό αίτημα¹⁹⁵.

Σύμφωνα με την τελευταία έκθεση του¹⁹⁶, το Ταμείο δραστηριοποιείται στη Βόρεια Ουγκάντα και στη Δημοκρατία του Κονγκό¹⁹⁷ εστιάζοντας στην σωματική και ψυχολογική αποκατάσταση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Μάλιστα, όπως τονίζεται στην εν λόγω έκθεση, οι αποδέκτες της βοήθειας του Ταμείου είναι κατά κύριο θύματα σεξουαλικής και γενετικής βίας, χήρες, παιδιά που βίαια αποσπάστηκαν από την οικογένεια τους προκειμένου να στρατολογηθούν, ορφανά ή παιδιά με ψυχολογικά τραύματα ή άλλα άτομα που υπέστησαν ψυχολογική και σωματική βία¹⁹⁸. Ενδεικτικά, στην Δημοκρατία του Κονγκό το Ταμείο έχει παράσχει από 2008 μέχρι σήμερα ιατρική αποκατάσταση σε περισσότερα από 43.600 θύματα των εγκλημάτων εντός της δικαιοδοσίας του Δ.Π.Δ. ενώ στη Βόρεια Ουγκάντα ο αντίστοιχος αριθμός θυμάτων ανέρχεται στα 38.900¹⁹⁹. Επίσης, το Ταμείο έχει συμβάλει στην αποκατάσταση των θυμάτων σε συλλογικό επίπεδο, καθώς μέσω της συνεργασίας με Μ.Κ.Ο και άλλες τοπικές οργανώσεις επετεύχθη η δημιουργία σχολείων ή ιατρικών κέντρων.

¹⁹³ Εκτός από χρηματικό ποσό μπορεί να είναι και κάποιο περιουσιακό στοιχείο. Βλ. Καταστατικό Δ.Π.Δ, άρθρο 79 παρ. 2 και Κανονισμό Ταμείου Βοήθειας, Άρθρο 21 (b).

¹⁹⁴ *ibid*, Άρθρο 21 (a).

¹⁹⁵ Βλ. The Trust Fund for Victims, *Reviewing Rehabilitation Assistance and Preparing for Delivering Reparations*, Programme Progress Report, 2011 στο <http://www.trustfundforvictims.org/sites/default/files/imce/TFV%20Programme%20Report%20Summary%202011.pdf> (τελευταία πρόσβαση 6/8/2012, ώρα 10.15).

¹⁹⁶ The Trust Fund for Victims, *Mobilising Resources and Supporting the Most Vulnerable Victims through Earmarked Funding*, Programme Progress Report, Winter 2012 στο http://www.trustfundforvictims.org/sites/default/files/media_library/documents/pdf/TFV%20Programme%20Progress%20Report%20Winter%202012Finalcompressed.pdf (τελευταία πρόσβαση 6/7/2012, ώρα 10.15).

¹⁹⁷ Ο Ειδικός Εκπρόσωπος των Η.Ε για την σεξουαλική βία κατά την διάρκεια συγκρούσεων είχε χαρακτηρίσει σε συνέντευξή του το Κονγκό «πρωτεύουσα του βιασμού». Βλ. BBC News, "UN Official Calls DR Congo 'rape capital of the world'", 28 April 2010, στο <http://news.bbc.co.uk> (τελευταία πρόσβαση 12/2012).

¹⁹⁸ *Ibid*. σελ. 5.

¹⁹⁹ *Ibid*. σελ. 10.

Δ. Άλλα *soft law* διεθνή κείμενα.

Δ.Ι. Από τις Αρχές του Van Boven στο Ψήφισμα 60/147 της Γενικής Συνέλευσης.

Το ψήφισμα της Γ.Σ για τις *Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές για το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και επανόρθωσης για τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου*²⁰⁰ είναι το αποτέλεσμα μιας πολύχρονης προσπάθειας, στο πλαίσιο των Η.Ε, που μετρά παραπάνω από 15 χρόνια εργασιών και αποτελεί τη ζωντανή απόδειξη εξέλιξης της έννοιας της επανόρθωσης για τις σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου.

Το ζήτημα των βασικών αρχών και κατευθυντηρίων γραμμών σχετικά με το δικαίωμα της πραγματικής προσφυγής και την επανόρθωση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου ήρθε στο προσκήνιο το 1988 κατά τη διάρκεια των εργασιών της 40^{ης} συνόδου της Υπο-επιτροπής για την Πρόληψη των Διακρίσεων και την Προστασία των Μειονοτήτων.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1989, η Υπο-Επιτροπή υιοθετεί το ψήφισμα 1989/13, με το οποίο αναθέτει στον Theo van Boven, ως Ειδικό Εισηγητή, να εκπονήσει μια μελέτη σχετικά με το δικαίωμα στην αποκατάσταση, στην αποζημίωση και στην επανόρθωση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών του.

Συνεπώς, τον Ιούλιο του 1993, ο Ειδικός Εισηγητής καταθέτει ενώπιον της Υπο-Επιτροπής, την τελική του έκθεση²⁰¹, η οποία υιοθετείται σχεδόν αμέσως²⁰². Η έκθεση αυτή συνοδεύεται από αίτημα προς τον Γενικό Γραμματέα των Η.Ε να προσκαλέσει τις κυβερνήσεις των Κρατών, αρμόδιους διακυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς

²⁰⁰ Γ.Σ Η.Ε, A/RES/60/147, Μάρτιος 2006

²⁰¹ UN Doc E/CN.4/Sub.2/1993/8

²⁰² Η τελική έκθεση του van Boven κατατέθηκε ενώπιον της Υπο-Επιτροπής στις 2 Ιουλίου του 1993 και υιοθετήθηκε στις 25 Αυγούστου του ίδιου έτους με το ψήφισμα 1993/29.

οργανισμούς να υποβάλλουν τα σχόλια τους στις προτεινόμενες *Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές*²⁰³.

Την έκθεση του van Boven ακολούθησε η έκθεση του νέου Ειδικού Εισηγητή, M. Cherif Bassiouni, ο οποίος ορίστηκε από την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, βάσει του ψηφίσματος 1998/43. Εντολή του ήταν να προετοιμάσει μια αναθεωρημένη έκδοση της των *Βασικών Αρχών και Κατευθυντήριων Γραμμών* του van Boven, η οποία θα λάμβανε υπ' όψιν της τα σχόλια και τις απόψεις των Κρατών και των διακυβερνητικών ή μη κυβερνητικών οργανισμών²⁰⁴.

Η τελική έκθεση του Ειδικού Εισηγητή Bassiouni κατατέθηκε ενώπιον της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου²⁰⁵ στο πλαίσιο της 56^{ης} συνόδου της και υιοθετήθηκε λίγους μήνες αργότερα με το ψήφισμα 2000/41. Το τελικό κείμενο, ύστερα από αίτημα του Γενικού Γραμματέα, διαβιβάστηκε σε όλα τα Κράτη –Μέλη του Οργανισμού, από τα οποία ζητήθηκε να στείλουν εκ νέου τα σχόλια και τις απόψεις τους.

Η παραπάνω διαδικασία, με τη συμβολή των δύο ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων, άλλων αρμόδιων επιτροπών και διακυβερνητικών ή μη κυβερνητικών οργανισμών, οδήγησε στην υιοθέτηση από την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, του αναθεωρημένου κειμένου για τις *Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές για το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και επανόρθωσης για τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου*²⁰⁶ με στόχο το ίδιο κείμενο να υιοθετηθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα από την Γενική Συνέλευση.

Έτσι τον Δεκέμβριο του 2005, μετά από τις εργασίες της Τρίτης Επιτροπής της Γενικής Συνέλευσης στην 60^η σύνοδο της και τις τελικές παρατηρήσεις που υποβλήθηκαν τόσο από Κράτη –μέλη του Οργανισμού όσο και από την ίδια την Επιτροπή, υιοθετείται από την Γ.Σ το ψήφισμα 60/147²⁰⁷, με ομοφωνία²⁰⁸.

²⁰³ Βλ. Έκθεση της Υπο-Επιτροπής E/CN.4/Sub.2/1993/45 (E/CN.4/1994/2).

²⁰⁴ Βλ. Μ-Ντ. Μαρούδα, «*Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση*», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006, σελ. 377 – 379.

²⁰⁵ UN Doc E/CN.4/2000/62

²⁰⁶ Ε.Δ.Α Res 2005/35 και UN Doc E/CN.4/2005/59

²⁰⁷ Η.Ε.Γ.Σ, A/RES/60/147, 64η Σύνοδος, 18/12/2005

²⁰⁸ Όλα τα έγγραφα από το 1998 μέχρι την υιοθέτηση του τελικού ψηφίσματος 60/147 από την Γ.Σ είναι διαθέσιμα στο UN Audiovisual Library of International Law στο http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/ga_60-147/ga_60-147.html (τελευταία πρόσβαση 1/8/2013, ώρα 8.08)

Οι διαδικασίες που ακολουθήθηκαν από το 1988 μέχρι το 2005 αναδεικνύουν τις δυσκολίες που προκύπτουν όταν πρόκειται για την υιοθέτηση τόσο σημαντικών κειμένων και παράλληλα ενισχύουν την άποψη, πως η συνεργασία μεταξύ των δρώντων της Διεθνούς Κοινότητας οδηγεί σε ελπιδοφόρα αποτελέσματα.

Σύμφωνα τον καθηγητή van Boven²⁰⁹, ήταν καθοριστική η συμβολή των Κρατών και των διάφορων οργανισμών, καθώς καρπός της συνεργασίας μεταξύ των αρμόδιων επιτροπών των Η.Ε, των ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων και των υπόλοιπων δρώντων ήταν η διεύρυνση των Βασικών Αρχών και Κατευθυντήριων Γραμμών και στις σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου. Άλλωστε σκοπός του εν λόγω κειμένου δεν ήταν η ανάδειξη των διαφορών μεταξύ των δύο πεδίων αλλά η κατανόηση της συμπληρωματικότητας του ενός δικαίου προς το άλλο, ακόμα κι αν γίνεται χρήση διαφορετικών μεθόδων ή διαφορετικής ορολογίας.

1. Το περιεχόμενο του ψήφισματος

Οι *Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές για το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και επανόρθωσης για τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου* αποτελούν κείμενο μη δεσμευτικό για τα Κράτη, δεν συνεπάγεται δηλαδή, καινούργιες διεθνείς ή εθνικές νομικές υποχρεώσεις. Αντιθέτως, όπως υπογραμμίζεται στο προοίμιο του, στην 7^η παράγραφο, στόχος του είναι «να προσδιορίσει τους μηχανισμούς, τους τρόπους, τις διαδικασίες και τις μεθόδους για την εφαρμογή των υφιστάμενων νομικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο, τα οποία είναι συμπληρωματικά το ένα προς το άλλο, αν και διαφέρουν ως προς τους κανόνες».

Συνοπτικά, το ψήφισμα αποτελείται από 13 τμήματα και 27 άρθρα. Τα πρώτα 4 τμήματα, που περιλαμβάνουν τα άρθρα 1 έως 7, αφορούν τις υποχρεώσεις των Κρατών στις περιπτώσεις σοβαρών παραβιάσεων, στα άρθρα 8 έως 10 εντοπίζεται ο

²⁰⁹ Theo van Boven, *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, UN Audiovisual Library of International Law, 16 Δεκεμβρίου 2005, Νέα Υόρκη στο http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/ga_60-147/ga_60-147.html (τελευταία πρόσβαση 1/8/2013, ώρα 8.08)

ορισμό του θύματος, ενώ το υπόλοιπο μέρος του ψηφίσματος, δηλαδή τα άρθρα 11 – 23, αφορά τα δικαιώματα των θυμάτων σε δίκαια δίκη και σε επανόρθωση.

Συγκεκριμένα, στο σώμα του ψηφίσματος υπογραμμίζεται η υποχρέωση των Κρατών να σέβονται και να εφαρμόζουν τους κανόνες που προκύπτουν από το Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο και να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την απόλαυση των παραπάνω δικαιωμάτων (αρχή 1^η). Παράλληλα, τονίζεται η υποχρέωση των Κρατών να διεξάγουν αποτελεσματικές έρευνες για τις παραβιάσεις, να διώκουν τους υπευθύνους, να διευκολύνουν την πρόσβαση των θυμάτων στη δικαιοσύνη και την δυνατότητα επανόρθωσης τους και να προχωρούν σε όλες τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις για την πρόληψη τέτοιων παραβιάσεων στο μέλλον (αρχή 2^η).

Στις περιπτώσεις σοβαρών παραβιάσεων είτε του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είτε του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, τα Κράτη υποχρεούνται, εκτός των παραπάνω, να δημιουργήσουν κατάλληλες διατάξεις υπέρ της οικουμενικής δικαιοδοσίας (αρχή 5^η) και να μην εφαρμόζουν διατάξεις που αφορούν τον περιορισμό της ευθύνης τους ή κάθε άλλο περιορισμό (statutes of limitation) (αρχή 6^η και 7^η).

Εν συνεχεία, στην 8^η αρχή προσδιορίζεται η έννοια του θύματος σοβαρών παραβιάσεων Δ.Δ.Δ.Α. και Δ.Α.Δ., σύμφωνα με την οποία *«τα θύματα είναι άτομα που μεμονωμένα ή συλλογικά έχουν υποστεί πόνο, συμπεριλαμβανομένης σωματικής ή πνευματικής βλάβης, έχουν υποφέρει συναισθηματικά, έχουν υποστεί οικονομική απώλεια ή σημαντική ελάττωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, εξαιτίας πράξεων ή παραλείψεων που συνιστούν σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου ή σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Ανάλογα με την περίπτωση και σύμφωνα με το εσωτερικό δίκαιο, ο όρος “θύμα” περιλαμβάνει, επίσης, την άμεση οικογένεια ή τα εξαρτώμενα [πρόσωπα] από το άμεσο θύμα και τα άτομα που έχουν υποστεί βλάβη, παρεμβαίνοντας για να βοηθήσουν τα άτομα σε κίνδυνο ή για να προλάβουν τη θυματοποίηση τους»²¹⁰.*

²¹⁰ Στο ψήφισμα για τις Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές κρίθηκε αναγκαία η προσθήκη μιας διάταξης, η οποία θα όριζε ποιος λογίζεται ως θύμα. Αυτό συνέβη γιατί στις περιπτώσεις συστηματικών και κατάφωρων παραβιάσεων, μεγάλος αριθμός ατόμων επηρεάζεται ποικιλοτρόπως και όλοι όσοι έχουν υποστεί παραβίαση των δικαιωμάτων τους δικαιούνται επανόρθωσης. Για το εν λόγω ψήφισμα εκφράστηκαν διάφορες απόψεις για το αν θα έπρεπε στην έννοια του θύματος να συμπεριληφθούν οι συλλογικότητες ή ακόμα οι οικογένειες των θυμάτων, ως έμμεσα θύματα. Τελικά, οι αρχές 8 και 9 αντανακλούν τους συμβιβασμούς που έγιναν προκειμένου ο ορισμός της έννοιας του

Βαρύνουσας σημασίας είναι οι αρχές 11 έως 14 στις οποίες αντανακλάται η συσχέτιση μεταξύ του δικαιώματος στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη και κατ' επέκταση το δικαίωμα στην πραγματική προσφυγή με το δικαίωμα στην επανόρθωση, όπως επιτάσσει τόσο το διεθνές όσο και το εσωτερικό δίκαιο. Έτσι, υπογραμμίζεται το δικαίωμα των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων Δ.Δ.Δ.Α και Δ.Α.Δ να έχουν αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη και ίση μεταχείριση ενώπιον του νόμου, να λαμβάνουν ταχέως επαρκή και αποτελεσματική επανόρθωση για τη βλάβη που έχουν υποστεί και να τους παρέχεται πρόσβαση σε σχετικές πληροφορίες σχετικά με τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους και τους μηχανισμούς επανόρθωσης (11^η αρχή).

Αντίστοιχα, προς αυτή την κατεύθυνση, τα Κράτη υποχρεούνται να παράσχουν πληροφορίες σχετικά με όλους τους διαθέσιμους δικαιοδοτικούς μηχανισμούς καθώς και τη δυνατότητα χρήσης διπλωματικών ή προξενικών μέσων, διευκολύνοντας, έτσι, την πρόσβαση των θυμάτων ενώπιον της δικαιοσύνης και την επανόρθωση τους. Ταυτόχρονα, τα Κράτη πρέπει να λαμβάνουν μέτρα για την αποτελεσματική προστασία όλων των θυμάτων και των εκπροσώπων τους πριν, κατά τη διάρκεια και ύστερα από τις δικαιοδοτικές διαδικασίες για την αποφυγή περιπτώσεων εκφοβισμού ή αντιποίνων. Περαιτέρω, το ατομικό δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη συνοδεύεται και από το δικαίωμα ομάδων θυμάτων, συνολικά, να παρουσιάζονται ενώπιον της δικαιοσύνης αξιώνοντας και λαμβάνοντας επανόρθωση (12^η αρχή).

Υπό τον τίτλο ΙΧ του ψηφίσματος, που αφορά την επανόρθωση αυτή καθ' αυτή, εντοπίζουμε τον ρόλο που πρέπει να επιτελεί η επανόρθωση. Κατ' αρχήν ρόλος της επαρκούς, αποτελεσματικής και έγκαιρης επανόρθωσης είναι η προαγωγή της δικαιοσύνης σε ζητήματα κατάφωρων παραβιάσεων Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου. Υποχρέωση επανόρθωσης προς τα θύματα τέτοιων σοβαρών παραβιάσεων έχουν είτε τα Κράτη²¹¹, εξαιτίας των

θύματος να στηριχθεί στον ορισμό που δίδεται στη Διακήρυξη των Βασικών Αρχών της Δικαιοσύνης για τα θύματα Εγκλήματος και Κατάχρησης της Εξουσίας (A/RES/40/34, 1985).

²¹¹ Η υποχρέωση των Κρατών να παρέχουν επανόρθωση και αντίστοιχα το δικαίωμα των θυμάτων να λαμβάνουν επανόρθωση εντοπίζεται και σε άλλα κείμενα της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου των Η.Ε. Για παράδειγμα, η 31^η αρχή των Αρχών για την Καταπολέμηση της Ατιμωρησίας ορίζει πως « Κάθε παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου γεννά το δικαίωμα στην επανόρθωση από την πλευρά του θύματος [...] και συνεπάγεται την υποχρέωση από την πλευρά του Κράτους να παράσχει επανόρθωση και την δυνατότητα του θύματος να επιδιώξει επανόρθωση από τον δράστη», Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity, Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 61^η Σύνοδος, 8 /2/ 2005. E/CN.4/2005/102/Add.1.

ενεργειών τους ή των παραλείψεων τους, είτε κάποιο άτομο, νομικό πρόσωπο ή ομάδα ατόμων που αποδείχθηκε υπεύθυνη για τις εν λόγω παραβιάσεις.

Πάντως, η επανόρθωση οφείλει να είναι ανάλογη με το μέγεθος της παραβίασης και την βλάβη που υπέστη το θύμα (15^η αρχή). Στην περίπτωση που τα υπεύθυνα για τις παραβιάσεις μέρη²¹² δεν δύνανται ή δεν επιθυμούν να τηρήσουν τις υποχρεώσεις τους, εναπόκειται στα Κράτη να προσπαθήσουν να εγκαθιδρύσουν εθνικά προγράμματα για την επαρκή επανόρθωση των θυμάτων (16^η αρχή).

Περαιτέρω, τα Κράτη οφείλουν δημιουργήσουν στο εσωτερικό τους τέτοιες δομές ούτως ώστε να εφαρμόζουν τις αποφάσεις επανορθώσεων των εσωτερικών τους αλλά και των ξένων δικαιοδοτικών οργάνων κατά των υπεύθυνων για σοβαρές παραβιάσεις ατόμων ή οντοτήτων (17^η αρχή).

Οι μορφές επανόρθωσης που αναγνωρίζει το ψήφισμα για τις Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές είναι *η αποκατάσταση, η αποζημίωση, η ιατρική και ψυχική αποκατάσταση, η ικανοποίηση* και ως τελευταία μορφή επανόρθωσης ορίζονται *οι εγγυήσεις μη - επανάληψης*.

Ως *αποκατάσταση* ορίζεται η επαναφορά του θύματος στην κατάσταση που βρισκόταν πριν λάβουν χώρα οι σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Η έννοια της αποκατάστασης περιλαμβάνει αποκατάσταση της ελευθερίας, της απόλαυσης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, της ταυτότητας, της οικογενειακής και δημόσιας ζωής, την επιστροφή στην κατοικία, την αποκατάσταση της εργασίας και την επιστροφή της ιδιοκτησίας (19^η αρχή).

Η *αποζημίωση* χορηγείται στα θύματα για οποιαδήποτε οικονομικά υπολογίσιμη βλάβη και οφείλει να είναι κατάλληλη και ανάλογη με την βαρύτητα της παραβίασης και τις συνθήκες κάθε περίπτωσης που οδήγησαν στις σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου. Τέτοιες παραβιάσεις, σύμφωνα με το ψήφισμα, είναι η σωματική ή ψυχική βλάβη, οι χαμένες ευκαιρίες σχετικά με την εργασία, την εκπαίδευση και τις κοινωνικές παροχές, οι υλικές ζημιές και η απώλεια των εσόδων²¹³ καθώς και η ηθική

²¹² Όπως αναφέρεται παραπάνω αυτά μπορεί να είναι είτε άτομα, είτε ομάδες ατόμων, είτε νομικά πρόσωπα.

²¹³ Εδώ, στην απώλεια των εσόδων προσμετράται και η μελλοντική απώλεια εσόδων, τα οποία το θύμα θα είχε εάν δεν λάμβαναν χώρα οι σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το ίδιο σκεπτικό υιοθετεί και το Διαμερικανικό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, επιδικάζοντας

βλάβη. Παράλληλα, η αποζημίωση πρέπει να περιλαμβάνει κάθε δαπάνη που απαιτείται για την παροχή νομικών ή άλλα υπηρεσιών στο θύμα, όπως επίσης και τα έξοδα που σχετίζονται με την ιατρική, ψυχολογική ή κοινωνική υποστήριξη αυτού (20^η αρχή).

Για τις περιπτώσεις σοβαρών παραβιάσεων, ως ξεχωριστή μορφή επανόρθωσης λογίζεται η ιατρική και ψυχολογική αποκατάσταση, η οποία δύναται να περιλαμβάνει ταυτόχρονα παροχή νομικών και κοινωνικών υπηρεσιών (21^η αρχή).

Η *ικανοποίηση*, ως τέταρτη μορφή επανόρθωσης σοβαρών παραβιάσεων του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, περιλαμβάνει, όπου αυτό είναι εφικτό, την υιοθέτηση αποτελεσματικών μέτρων για την παύση μιας συνεχούς παραβίασης, την επαλήθευση και την πλήρη αποκάλυψη των πραγματικών περιστατικών της σοβαρής παραβίασης καθώς και όλων των πληροφοριών που σχετίζονται με αυτή, υπό την προϋπόθεση όμως ότι η αποκάλυψη της αλήθειας δεν απειλεί την ασφάλεια των θυμάτων, της οικογένειας τους ή όποιου άλλου ατόμου προσφέρει τις υπηρεσίες του στο θύμα ή στοχεύει στην πρόληψη όμοιων παραβιάσεων στο μέλλον. Περιλαμβάνει, επίσης, την αποτελεσματική έρευνα σε περιπτώσεις εξαφανίσεων, την έρευνα προκειμένου να διαπιστωθεί η ταυτότητα παιδιών ή προκειμένου να βρεθούν τα σώματα όσων βίαια σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια των σοβαρών παραβιάσεων.

Επιπρόσθετα, η ικανοποίηση των θυμάτων αντανακλάται στην αποκατάσταση της αξιοπρέπειας, της φήμης και των δικαιωμάτων των ατόμων που σχετίζονται άμεσα με το θύμα, μέσω μιας επίσημης δήλωσης ή μιας δικαστικής απόφασης. Παράλληλα η ικανοποίηση μπορεί να περιλαμβάνει δημόσια συγγνώμη, αναγνώριση των ενεργειών που οδήγησαν στην παραβίαση, αποδοχή της ευθύνης, δίωξη των υπευθύνων και επιβολή σε αυτούς δικαστικών και διοικητικών κυρώσεων. Τέλος, η ικανοποίηση δύναται να παίρνει τη μορφή μιας επετείου, ενός μνημείου ή άλλων αφιερώσεων προς τιμήν των θυμάτων.

Τελευταία μορφή επανόρθωσης που αναγνωρίζει το ψήφισμα για τις *Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές* είναι οι εγγυήσεις μη – επανάληψης των παραβιάσεων που έλαβαν χώρα. Συνεπώς, προκειμένου να προληφθούν οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου πρέπει να υπάρχει αποτελεσματικός έλεγχος των στρατιωτικών δυνάμεων και των δυνάμεων ασφαλείας, να διασφαλίζεται

αποζημίωση που περιλαμβάνει την απώλεια εσόδων που υπέστη το θύμα ή η οικογένεια του κατά τη διάρκεια της παραβίασης.

πως οι πολιτικές και στρατιωτικές διαδικασίες εκτελούνται βάσει των διεθνών κανόνων δίκαια και αμερόληπτα, να ενδυναμωθεί η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, να προστατεύονται όλα τα άτομα που σχετίζονται με την προαγωγή και προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου καθώς και με την παροχή υπηρεσιών στα θύματα σοβαρών παραβιάσεων²¹⁴.

Περαιτέρω, για τη μη επανάληψη σοβαρών παραβιάσεων, τα δικαιώματα του ανθρώπου και το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο πρέπει να διδάσκονται σε κάθε τομέα της κοινωνίας, καθώς και στις στρατιωτικές δυνάμεις και τις δυνάμεις ασφαλείας. Η εν λόγω εκπαίδευση, πρέπει να συνοδεύεται από την τήρηση των κωδίκων δεοντολογίας από κάθε δημόσιο ή ιδιωτικό φορέα.

Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο για την πρόληψη σοβαρών παραβιάσεων είναι η δημιουργία μηχανισμών γιατί την παρακολούθηση κοινωνικών συγκρούσεων και των αποτελεσμάτων τους. Τέλος κάθε Κράτος πρέπει να αναθεωρεί τους νόμους του και να προβαίνει στις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις, όταν αυτοί συμβάλλουν ή επιτρέπουν τις σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου.

II. Η συμβολή και η ακτινοβολία των Αρχών Επανόρθωσης

Οι *Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές για το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και επανόρθωσης για τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου* μολονότι κείμενο μη δεσμευτικό για τα Κράτη αποτελεί ένα από τα πλέον σημαντικά διεθνή κείμενα που συγκεντρώνει από την μια πλευρά τις υποχρεώσεις των Κρατών και από την άλλη τα δικαιώματα των θυμάτων στις περιπτώσεις σοβαρών παραβιάσεων δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Το ψήφισμα 60 /147 συνιστά επίκαιρο διεθνές κείμενο, του οποίου στόχος δεν είναι η δημιουργία νέων δεσμευτικών κανόνων για τα Κράτη αλλά, όπως τονίζεται στο

²¹⁴Για πολλούς ακαδημαϊκούς οι εγγυήσεις μη – επανάληψης των παραβιάσεων δεν αποτελούν μορφή επανόρθωσης των θυμάτων αλλά μια ευρύτερη μορφή αποκατάστασης μιας σχέσης μεταξύ του Κράτους και του ατόμου. Όπως παρατηρεί ο J.Crawford, «*both cessation and assurance of non – repetition are concerned with the restoration of confidence in a continuing relationship, although assurances and guarantees are not limited to continuing wrongful acts and entail much greater elements of flexibility*», βλ. J. Crawford, Third Report on State Responsibility, A/CN.4/507, 15 Μαρτίου 2000. Παρ. 57, σελ. 26

προοίμιο του, «να προσδιορίσει τους μηχανισμούς, τους τρόπους, τις διαδικασίες και τις μεθόδους για την εφαρμογή των υφιστάμενων νομικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο, τα οποία είναι συμπληρωματικά το ένα προς το άλλο, αν και διαφέρουν ως προς τους κανόνες», καθιστώντας σαφές πως η υποχρέωση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων αποτελεί πραγματικότητα στο υφιστάμενο διεθνές σύστημα.

Η παραπάνω έκφραση αυτή μαρτυρά τον σκοπό του εν λόγω κειμένου, ο οποίος είναι να καταγράψει τους ήδη υπάρχοντες κανόνες του διεθνούς δικαίου αναφορικά με το δικαίωμα στην πραγματική προσφυγή και την επανόρθωση. Συνεπώς, οι Αρχές Επανόρθωσης συνιστά κείμενο, ομόφωνα υιοθετημένο από την Γενική Συνέλευση το οποίο συγκεντρώνει όλους τους υφιστάμενους διεθνείς κανόνες, μεθόδους και διαδικασίες αναφορικά με τις υποχρεώσεις των Κρατών και τα δικαιώματα των θυμάτων στις περιπτώσεις σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Όσον αφορά το περιεχόμενο του ψηφίσματος εντοπίζονται αρκετά στοιχεία που το καθιστούν επίκαιρο αλλά και αρκετά ζητήματα διεθνούς δικαίου στα οποία πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα.

Το ψήφισμα βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στα Άρθρα της Ε.Δ.Δ για τη διεθνή ευθύνη των Κρατών. Ωστόσο έγινε σαφές πως το δικαίωμα στην επανόρθωση δεν αφορούσε, πλέον, μόνο τα Κράτη και τις διακρατικές σχέσεις, αλλά και τα άτομα. Έτσι, αν και εντοπίζονται άρθρα του ψηφίσματος διατυπωμένα κατ' αναλογία με αντίστοιχα του Σχεδίου Άρθρων, φαίνεται πως προσδίδονται σε αυτά νέα χαρακτηριστικά προκειμένου να προσαρμοστούν στο διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου και στον διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η ρητή αναφορά στην ιατρική και ψυχολογική αποκατάσταση του θύματος σοβαρών παραβιάσεων και στις εγγυήσεις μη-επανάληψης²¹⁵ ως μορφές επανόρθωσης.

Όσον αφορά την διεθνή ευθύνη του Κράτους, οι συντάκτες του ψηφίσματος φαίνεται να την αποδέχονται σε πρώτο βαθμό, δίχως κάποια ρητή αναφορά στο προοίμιο ή στο διατακτικό του κειμένου, αλλά σε κάθε περίπτωση τονίζεται η υποχρέωση των Κρατών να σέβονται χωρίς παρεκκλίσεις το διεθνές δίκαιο

²¹⁵ Οι εγγυήσεις μη-επανάληψης υπάρχουν ως διάταξη και στα Άρθρα της Ε.Δ.Δ στο τμήμα των επανορθώσεων. Ωστόσο σύμφωνα με τον σχολιασμό των άρθρων δεν αποτελούν μορφή επανόρθωσης στις διακρατικές σχέσεις παρά μόνο συμπληρωματική διαδικασία στις υπόλοιπες μορφές επανόρθωσης. Βλ. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries στο Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, σελ. παρ.

δικαιωμάτων του ανθρώπου και το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, να τηρούν τις διεθνείς τους υποχρεώσεις αναφορικά με το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και επανόρθωσης των θυμάτων και να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την πρόληψη σοβαρών παραβιάσεων στο μέλλον. Πάντως η διεθνής ευθύνη του Κράτους, ως έννοια, φαίνεται να υπάρχει διάχυτη σε όλα τα τμήματα του ψηφίσματος εφόσον γίνεται, ρητά, λόγος για υποχρεώσεις.

Παραμένοντας στο ζήτημα της διεθνούς ευθύνης, το Ψήφισμα περί Αρχών και Κατευθυντήριων Γραμμών δεν περιορίζεται στην κρατική ευθύνη αλλά αναγνωρίζει τη διεθνή ευθύνη μη κρατικών δρώντων, όπως είναι τα άτομα, ομάδες ατόμων ή άλλες οντότητες, ακόμα και επιχειρήσεις με οικονομική δύναμη που ασκούν αποτελεσματικό έλεγχο επί ορισμένων περιοχών ή τμήματος του πληθυσμού. Έτσι το ψήφισμα, αναγνωρίζοντας τη διεθνή τους ευθύνη για σοβαρές παραβιάσεις, κάνει ρητή αναφορά στο δικαίωμα των θυμάτων να προσφεύγουν εναντίον τους ενώπιον δικαιοδοτικών οργάνων και να αξιώνουν επανόρθωση. Συνεπώς, σύμφωνα με την 15^η αρχή του ψηφίσματος, αποτελεί υποχρέωση αυτών των μη κρατικών δρώντων να παράσχουν επανόρθωση στα θύματα για τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων στις οποίες προέβησαν με ενέργειες ή παραλήψεις τους.

Παρακάτω, εντοπίζεται η εξίσου σημαντική διάταξη σύμφωνα με την οποία, στην περίπτωση που το υπεύθυνο μέρος δεν δύναται ή δεν θέλει να τηρήσει τις υποχρεώσεις του, εναπόκειται στα Κράτη να προσπαθήσουν να εγκαθιδρύσουν εθνικά προγράμματα για την επαρκή επανόρθωση των θυμάτων (16^η αρχή). Επομένως, καθίσταται σαφές πως τελικά, η υποχρέωση επανόρθωσης αποτελεί υποχρέωση του *υπεύθυνου* Κράτους, όταν πρόκειται είτε για σοβαρές είτε όχι παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Οι παραπάνω θέσεις οδηγούν κάποιον στο συμπέρασμα ότι οι συντάκτες του ψηφίσματος υιοθέτησαν μια ατομοκεντρική ή προσανατολισμένη στο θύμα προοπτική, κάνοντας αναφορά στην διεθνή ευθύνη των μη κρατικών δρώντων. Παράλληλα, η θέση πως το Κράτος οφείλει να προσπαθήσει να επανορθώσει, μέσω διάφορων μεθόδων, τα θύματα μιας σοβαρής παραβίασης ακόμα κι αν δεν είναι το ίδιο υπεύθυνο, δείχνουν πως το δικαίωμα στην επανόρθωση δεν εξαρτάται από την θέληση, τη βούληση ή τις δυνατότητες του υπεύθυνου μέρους. Τουναντίον, αποτελεί μια ατέρμονη διαδικασία που δεν γνωρίζει ιεραρχικές δομές και βαραίνει, έως το τέλος, το Κράτος ως μέλος της σύγχρονης Διεθνούς Κοινότητας, την οποία διέπουν οι αξίες του ανθρωπισμού.

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα είναι η επιλογή των συντακτών του ψηφίσματος να δημιουργήσουν ένα κείμενο, το οποίο να καταγράφει τους υφιστάμενους διεθνείς κανόνες αναφορικά με τις *κατάφωρες παραβιάσεις* του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου και τις *σοβαρές παραβιάσεις* του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Σύμφωνα με τον καθηγητή van Boven²¹⁶, η επιλογή των όρων *κατάφωρες* και *σοβαρές* χαρακτηρίζουν τον όρο παραβίαση, ούτως ώστε να είναι ξεκάθαρη, ήδη από τον τίτλο, η πρόθεση του ψηφίσματος να επικεντρωθεί στις *χειρότερες παραβιάσεις*. Παράλληλα, οι παραπάνω επιθετικοί προσδιορισμοί υιοθετήθηκαν με σκοπό να περιλάβουν και τις παραβιάσεις που, σύμφωνα με το Καταστατικό της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, αποτελούν διεθνή εγκλήματα²¹⁷, δηλαδή *την γενοκτονία, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, εγκλήματα πολέμου και το έγκλημα της επίθεσης*.

Βέβαια, είναι κοινώς αποδεκτό, πως κάθε παραβίαση τόσο του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου, όσο και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου συνιστά σοβαρή παραβίαση και συνεπάγεται έννομες συνέπειες. Άλλωστε αυτή τη θέση αναγνωρίζει και το ψήφισμα 60/147 στην 26^η αρχή περί μη – παρέκκλισης, σύμφωνα με την οποία *«είναι κατανοητό πως οι παρούσες Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές είναι χωρίς επιφύλαξη στο δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και επανόρθωσης των θυμάτων για όλες τις παραβιάσεις των διεθνών δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου»*.

Αναφορικά με την σημασία του ψηφίσματος 60/147 αξίζει να σημειωθεί πως, πριν ακόμα υιοθετηθεί από την Γενική Συνέλευση, αποτελούσε σημείο αναφοράς τόσο για εθνικές κυβερνήσεις, όσο και από διεθνή δικαιοδοτικά όργανα στον τομέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Έτσι, το Διαμερικανικό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει αναφερθεί ουκ ολίγες φορές στο σχέδιο του ψηφίσματος σε υποθέσεις ατομικών ή συλλογικών επανορθώσεων, τα Κράτη της Λατινικής Αμερικής έλαβαν υπ' όψιν τους τις Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές για τη μεταρρύθμιση της εσωτερικής έννομης τάξης τους. Επίσης, υπογραμμίζεται πως κατά τη διάρκεια υιοθέτησης του Καταστατικού της Ρώμης το 1998, το σχέδιο των Βασικών Αρχών και Κατευθυντήριων Γραμμών συνέβαλλε στη διατύπωση του άρθρου 75 του Καταστατικού που αφορά τις επανορθώσεις των θυμάτων, ενώ το 2009 η Ολομέλεια

²¹⁶ Ibid. υποσημ. 122

²¹⁷ Βλ. Καταστατικό Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, βλ άρθρο 5.

των Κρατών Μελών του Δ.Π.Δ υιοθέτησε ένα Σχέδιο Στρατηγικής (*Strategy plan*)²¹⁸ σχετικά με τη συμμετοχή και τον ρόλο των θυμάτων στις διαδικασίες ενώπιον του Δικαστηρίου, το οποίο στηρίχθηκε στις αρχές του ψηφίσματος της Γ.Σ 60/147²¹⁹.

Επίσης, το ψήφισμα περί Βασικών Αρχών Επανόρθωσης διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην υπόθεση *The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*²²⁰ ενώπιον του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου. Εν απουσία ορισμού για την έννοια της βλάβης (*harm*) και προκειμένου να διευκρινίσει την έννοια του θύματος, το Δικαστήριο υιοθέτησε τον ορισμό που δίδεται στην 8^η και 9^η αρχή του ψηφίσματος²²¹. Μάλιστα, η αναφορά του Δικαστηρίου στις παραπάνω αρχές του ψηφίσματος γίνεται υπό το φώς του άρθρου 29 του Καταστατικού της Ρώμης, σύμφωνα με τον οποίο το Δικαστήριο εφαρμόζει τις αναγνωρισμένες αρχές του Διεθνούς Δικαίου, ενώ σύμφωνα με την παρ. 3 του ίδιου άρθρου «η εφαρμογή και ερμηνεία του δικαίου [...] πρέπει να είναι σύμφωνη με τα διεθνώς αναγνωρισμένα δικαιώματα του ανθρώπου και χωρίς καμία δυσμενή διάκριση ως προς το φύλο [...], την ηλικία, την φυλή, το χρώμα, τη γλώσσα, την θρησκεία, τις πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, την εθνική, εθνοτική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, την γέννηση ή άλλη κατάσταση».

Την ιδιαίτερα σημαντική συμβολή του ψηφίσματος στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου εντοπίζεται και στην περίπτωση της Σύμβασης για την Προστασία Όλων των Ατόμων από τις Βίαιες Εξαφανίσεις που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση τον Δεκέμβριο του 2006²²². Συνεπώς, το άρθρο 24 της Σύμβασης περιλαμβάνει τόσο τις μορφές επανόρθωσης που καταγράφονται στο ψήφισμα ενώ ταυτόχρονα υιοθετεί, σε κάποια σημεία, τη γλώσσα του ψηφίσματος. Έτσι, αποτελεί την πληρέστερη και πιο συγκεκριμένη διάταξη περί δικαιωμάτων των θυμάτων εξαφανίσεων και του δικαιώματος τους στην επανόρθωση, από κάθε άλλη προγενέστερη διεθνή σύμβαση δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Συνεπώς, όπως συνέβη στην περίπτωση της Διακηρύξεως Περί Φιλικών Σχέσεων των Κρατών του 1970²²³, την οποία επικαλέσθηκε το Διεθνές Δικαστήριο

²¹⁸ Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, Ολομέλεια των Κρατών - Μελών, *Report of the Court on the strategy in relation to victims*, ICC-ASP/8/45, 10/12/2009, 8^η Σύνοδος.

²¹⁹ Ibid. παρ. 6.

²²⁰ Δ.Π.Δ., *The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, ICC-01/04-01/06, 18/1/2008

²²¹ Ibid. παρ. 35.

²²² UN Doc. A/RES/61/177, 2006.

²²³ Γ.Σ Η.Ε, Διακήρυξη των Αρχών του Διεθνούς Δικαίου περί Φιλικών Σχέσεων και Συνεργασίας μεταξύ των Κρατών, U.N. Doc. A/5217 (1970).

στην υπόθεση *Νικαράγουα / Η.Π.Α.*²²⁴ έτσι και στην περίπτωση του ψηφίσματος 60/147 αυτό αναδεικνύεται σε κείμενο υψίστης σημασίας για το Διεθνές Δίκαιο. Άλλωστε, στην υπόθεση *Chorzow Factory* το Δ.Δ.Δ.Δ είχε τονίσει πως ακόμα και μια διακηρυκτικού χαρακτήρα απόφαση μπορεί να δεσμεύσει νομικά τα Κράτη, δημιουργώντας μια κατάσταση δικαίου, η οποία δεν μπορεί να αμφισβητηθεί²²⁵.

Στις *Βασικές Αρχές και Κατευθυντήριες Γραμμές για το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και επανόρθωσης για τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου*, αναδύεται ο ατομικός χαρακτήρας του δικαιώματος στην επανόρθωση, δικαίωμα το οποίο υπάρχει και πρέπει να ασκείται ατομικά ανεξάρτητα από το Κράτος υπηκοότητας του θύματος²²⁶.

Αναμφίβολα, το δικαίωμα στην επανόρθωση συσχετίζεται άμεσα με το δικαίωμα των θυμάτων στην πραγματική προσφυγή, ενώ αντίστοιχα αποτελεί υποχρέωση των Κρατών να διευκολύνουν και να καθιστούν εφικτή την απόλαυση των παραπάνω δικαιωμάτων. Επίσης, στο ψήφισμα αναδύεται ο ιδιαίτερος ρόλος της έννοιας της επανόρθωσης που είναι η προαγωγή της δικαιοσύνης τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Τέλος, εξετάζοντας τα άρθρα του ψηφίσματος σε συνάρτηση με τις σοβαρές ανθρωπιστικές κρίσεις της εποχής και τις κατάφωρες και συστηματικές παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου διαπιστώνεται πως το ψήφισμα δεν παρέχει καμία λύση για όλες εκείνες τις εθνικές καταστροφές που έχουν τραυματίσει ένα ολόκληρο έθνος, όπως είναι για παράδειγμα η περίπτωση της Συρίας, τα θύματα του καθεστώτος του Apartheid ή τα εγκλήματα κατά τις ανθρωπότητας που διέπραξε το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα της Γερμανίας²²⁷. Ενώ, δηλαδή, αποτυπώνεται το πλέγμα των νομικών κανόνων περί επανόρθωσης των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου

²²⁴ Διεθνές Δικαστήριο Η.Ε, *Case Concerning Military And Paramilitary Activities In And Against Nicaragua, Nicaragua/U.S.A*, 27 Ιουνίου 1986.

²²⁵ Δ.Δ.Δ.Δ , Ερμηνεία των Αποφάσεων υπ' αριθμ. 7 και 8 [*Chorzów Factory*], 1927 PCIJ (ser. A) No. 13, 20.

²²⁶ Rainer Hofmann, « *Victims of Violations of International Humanitarian Law: Do they have an Individual Right to Reparation against States under International Law?*», *Yearbook of International Law*, Vol. 32, 2007. Σελ. 341 – 359.

²²⁷ C.Tomuschat, «*Individual Reparations Claims in Instances of Grave Human Rights Violations: The Position Under General International Law*» στο A. Randelzhofer / C. Tomuschat (επιμ.), «*State Responsibility and the individual: reparation in instances of grave violations of human rights*», Martinus Nijhoff Publishers, 1999, σελ.21.

δεν γίνεται καμία αναφορά στην ουσιαστική τους εφαρμογή σε περιπτώσεις όπως οι παραπάνω.

Επίσης, στα αρνητικά συγκαταλέγεται η διστακτικότητα των συντακτών του ψηφίσματος να διατυπώσουν με τον πιο ισχυρό τρόπο τις υποχρεώσεις του Κράτους, επιλέγοντας δηλαδή λέξεις που θα παρέπεμπαν περισσότερο στην υποχρέωση του Κράτους και όχι στην επιλογή που φαίνεται να έχει. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί, υπό τον τίτλο «*Μορφές Επανόρθωσης*» η αλλαγή της φράσης *shall be provided*, όπως είχε αρχικά προταθεί από τον Van Boven σε *should be provided*, από τον C. Bassiouni. Επίσης, το σχέδιο του C. Bassiouni έκανε λόγο για “*Victims’ Right to reparation*” (Τμήμα IX), ενώ στο κείμενο που τελικά υιοθετήθηκε η φράση έχει αλλάξει σε “*Access to justice*” (Τμήμα VIII) και “*Reparation for harm suffered*” (Τμήμα IX).

Ωστόσο, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αμφισβητείται η σημασία των Αρχών Επανόρθωσης καθώς αποτελεί κείμενο, το οποίο αποκρυσταλλώνει και κωδικοποιεί τις πτυχές του δικαιώματος των θυμάτων στην επανόρθωση και ταυτόχρονα υπογραμμίζει την υποχρέωση των Κρατών και άλλων δρώντων να παρέχουν επανόρθωση για την βλάβη που προκάλεσαν στα άτομα εξαιτίας των σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου.

Δ.II. International Law Association: Η Διακήρυξη περί Επανόρθωσης των Θυμάτων Ενόπλων Συρράξεων.

Το 2010, στο Συνέδριο της Χάγης, υιοθετήθηκε από την I.L.A. η *Διακήρυξη περί Επανόρθωσης των Θυμάτων Ενόπλων Συρράξεων*²²⁸, εν συνεχεία ακολούθησαν και άλλα κείμενα, όπως αυτό που προέκυψε από το Συνέδριο στη Σόφια, το 2012²²⁹, με το οποίο η Επιτροπή θέλησε να προχωρήσει στην καταγραφή κάποιων γενικών κανόνων όσον αφορά τα χαρακτηριστικά και τους στόχους των μηχανισμών επανόρθωσης, κάνοντας αναφορά τόσο στο υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο και την πρακτική όσο και σε όλα τα καινούργια στοιχεία που προέκυψαν από την διεθνή πρακτική και νομολογία. Αν και αποτελεί κείμενο μη δεσμευτικό, η αναφορά σε αυτό, κρίνεται απαραίτητη καθώς εκεί αντανακλάται η πορεία προς την θεμελίωση του ατομικού δικαιώματος

²²⁸ ILA, *Reparation for Victims of Armed Conflict*, The Hague Conference, 2010.

²²⁹ ILA, *Reparation for Victims of Armed Conflict*, Procedural Standards for Reparations Mechanisms, Sofia Conference, 2012

στην επανόρθωση για τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου. Είναι σημαντικό να τονισθεί, πως στα άρθρα της Διακήρυξης αποτυπώνεται τόσο το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο όσο και η διεθνής και εθνική νομολογία και πρακτική και επομένως το εν λόγω κείμενο συμβάλλει καθοριστικά στην αποκρυστάλλωση νέων διεθνών κανόνων που απαντώνται στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο.

Η Διακήρυξη περί Επανόρθωσης των Θυμάτων Ενόπλων Συρράξεων επικεντρώνεται στην έννοια της ατομικής επανόρθωσης τόσο από πλευράς δικαιώματος όσο και από πλευράς υποχρέωσης του υπεύθυνου μέρους. Στο πρώτο άρθρο που αφορά την έννοια της επανόρθωσης, η Διεθνής Επιτροπή επαναλαμβάνει τις τρεις μορφές (αποκατάσταση, αποζημίωση, ικανοποίηση), όπως αυτές κωδικοποιήθηκαν από την Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου, το 2001, κατατάσσοντας σε αυτές και τις εγγυήσεις μη επανάληψης²³⁰, τονίζοντας παράλληλα πως απότερος σκοπός της επανόρθωσης είναι η εξάλειψη όλων των συνεπειών της παραβίασης και η επαναφορά στην πρότερη, της παραβίασης, κατάσταση.

Εν συνεχεία, στο άρθρο 2 γίνεται αναφορά στην έννοια της ένοπλης σύρραξης όπως αυτή προκύπτει από τις διατάξεις των συμβάσεων της Γενεύης, του 1949, αλλά και από τη νομολογία, ιδίως των διεθνών ποινικών δικαστηρίων. Ενώ στο άρθρο 3 ορίζεται πως κάθε ένοπλη σύρραξη διέπεται από τις διατάξεις και τους κανόνες του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, το οποίο στοχεύει στην προστασία των θυμάτων των ένοπλων συρράξεων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 4 στο οποίο επιχειρείται ο ορισμός της έννοιας του θύματος. Η Διακήρυξη ορίζει πως ο όρος «θύμα» χαρακτηρίζει κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που έχει υποστεί βλάβη ως αποτέλεσμα της παραβίασης των κανόνων του διεθνούς δικαίου που διέπει την ένοπλη σύρραξη. Αν και στο ορισμό του θύματος δεν συμπεριλαμβάνεται η οικογένεια του θύματος, ως έμμεσα θύματα, το άρθρο σπεύδει να διευκρινίσει πως έχουν και αυτά το δικαίωμα να προβάλλουν αξίωση επανόρθωσης εκ μέρους του θύματος, στην περίπτωση που υπάρχει νομικό συμφέρον.

Καθίσταται σαφές πως το άρθρο 4 έχει βασισθεί σε μεγάλο βαθμό στις Αρχές Επανόρθωσης, όπως αυτές υιοθετήθηκαν από την Γενική Συνέλευση, το 2005, γεγονός

²³⁰ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries, Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part II, Άρθρο 34. Οι εγγυήσεις μη επανάληψης αναφέρονται στο άρθρο 30.

που προκύπτει από τον σχολιασμό του. Επίσης, από το σχολιασμό του άρθρου 4 προκύπτει πως δίδεται από την Επιτροπή ιδιαίτερη προσοχή στην έννοια της βλάβης αλλά και στη σχέση μεταξύ βλάβης και θύματος προκειμένου να ορισθούν εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που καθιστούν ένα άτομο θύμα μιας παραβίασης. Έτσι, η Επιτροπή παρατηρεί πως η βλάβη δύναται να είναι είτε υλική είτε ηθική και κατ' επέκταση δικαιούχοι επανόρθωσης δύνανται να είναι τα θύματα που έχουν υποστεί τέτοιου είδους βλάβη²³¹, ενώ φαίνεται διστακτική για το αν η κάθε μορφής απώλεια οικονομικού κεφαλαίου αποτελεί επαρκή βάση για την παροχή επανόρθωσης²³².

Όσον αφορά την αιτιώδη σχέση μεταξύ της παραβίασης του διεθνούς δικαίου και της βλάβης που υπέστη το άτομο, η Επιτροπή παρατηρεί πως αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την παροχή επανόρθωσης²³³. Άλλωστε, όπως έχει ήδη τονίσει η ΕΔΔ «η αιτιότητα, στην πραγματικότητα, είναι απαραίτητη αλλά όχι επαρκής προϋπόθεση για επανόρθωση. Υπάρχει ένα επιπλέον στοιχείο που συνδέεται με την εξαίρεση της βλάβης που είναι πολύ «απομακρυσμένη» ή «επακόλουθη» ούτως ώστε να καταστεί αντικείμενο επανόρθωσης»²³⁴.

Εν συνεχεία, αποτελεί πολύ σημαντική εξέλιξη πως στη Διακήρυξη, ως υπεύθυνα μέρη της παραβίασης ορίζονται όχι μόνο το Κράτος αλλά και οι Διεθνείς Οργανισμοί όπως επίσης και άλλοι μη κρατικοί δρώντες, οι οποίοι συμμετείχαν στην ένοπλη σύρραξη (άρθρο 5)²³⁵. Εδώ²³⁶, η Επιτροπή επαναλαμβάνει το σκεπτικό των Αρχών Επανόρθωσης, οι οποίες εισάγουν στην έννοια των υπευθύνων μερών «κάθε άλλη οντότητα»²³⁷.

Η καινοτομία της Διακήρυξης περί Επανόρθωσης των Θυμάτων Ένοπλης Σύρραξης εντοπίζεται στο άρθρο 6, σύμφωνα με το οποίο «τα θύματα μιας ένοπλης σύρραξης έχουν δικαίωμα επανόρθωσης από τα υπεύθυνα μέρη»²³⁸. Σύμφωνα με τον σχολιασμό του άρθρου 6, η εν λόγω διάταξη αποτελεί τον πυρήνα της Διακήρυξης και

²³¹ ILA, *Reparation for Victims of Armed Conflict*, The Hague Conference, 2010, σελ. 9.

²³² *Ibid.*

²³³ *Ibid.*

²³⁴ J. Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility, Introduction, Text and Commentaries*, Cambridge, 2002, σελ. 204

²³⁵ Βλ. Μαρούδα Μ. – Ντ, «Περί του Ανθρωπιστικού Χώρου στον 21^ο Αιώνα: Ανάδυση, διαστάσεις, νομικό πλαίσιο για αποτελεσματική και νόμιμη ανθρωπιστική δράση», εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2012., Πρβλ της Ιδίας., «Το ανθρωπιστικό δίκαιο των ενόπλων συρράξεων», στο Κ. Αντωνόπουλος, Κ. Μαγκλιβέρας (επιμ.), «Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινότητας», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ. 513 – 562.

²³⁶ ILA, *Reparation for Victims of Armed Conflict*, The Hague Conference, 2010, σελ. 12.

²³⁷ Αρχές Επανόρθωσης... παρ. 15

²³⁸ Οπ. παρ. (υποσημ. 212), Άρθρο 6, σελ. 13

ο οποίος συνίσταται σε τρία στοιχεία: τον δικαιούχο της επανόρθωσης, την επανόρθωση αυτή καθ' αυτή και την υποχρέωση των υπεύθυνων μερών²³⁹.

Η Διακήρυξη σαφώς αναγνωρίζει το δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση το οποίο, σύμφωνα με τον σχολιασμό, προκύπτει τόσο από τη νομολογία του Δ.Δ.Δ.Δ.²⁴⁰ και του Διεθνούς Δικαστηρίου, με χαρακτηριστική την υπόθεση *La Grand*, από τη νομολογία εθνικών δικαστηρίων καθώς και από το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στο άρθρο 3 της 4^{ης} Σύμβασης της Χάγης (1907) και στο άρθρο 91 του 1^{ου} ΠΠ (1977) στις Συμβάσεις της Γενεύης (1949)²⁴¹.

Η αναγνώριση του δικαιώματος των θυμάτων στην επανόρθωση μέσα από τα άρθρα της Διακήρυξης αποτελεί ένα σημαντικότερο βήμα προς την καθιέρωση του εν λόγω δικαιώματος καθώς εκφράζει μια ισχυρή *opinion juris* προς αυτή την κατεύθυνση. Άλλωστε, η Επιτροπή παρατηρεί πως «δεν μπορεί να βρει κάποιο λόγο βάσει του οποίου, το άτομο, που ήδη απολαμβάνει ισχυρής προστασίας από το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου, να βρίσκεται σε ασθενέστερη θέση βάσει των κανόνων του διεθνούς δικαίου που διέπουν τις ένοπλες συρράξεις. Αυτό θα δημιουργήσει στρεβλά κίνητρα για τα μέρη των ενόπλων συρράξεων»²⁴², ενώ προσθέτει πως ενθαρρύνει την συνεχή και γόνιμη αλληλεπίδραση μεταξύ των διαφορετικών καθεστώτων του διεθνούς δικαίου²⁴³.

Στη συνέχεια, στα άρθρα 7 έως 10, γίνεται αναφορά στις μορφές επανόρθωσης, οι οποίες, όπως προελέχθη, εκτός από την επανόρθωση, την αποζημίωση και την ικανοποίηση συμπεριλαμβάνουν και τις εγγυήσεις μη επανάληψης²⁴⁴.

Στο τρίτο τμήμα της Διακήρυξης εντοπίζονται οι υποχρεώσεις των υπεύθυνων μερών. Έτσι, στο άρθρο 11 τονίζεται η υποχρέωση των υπευθύνων μερών να μην παρακωλύουν, να καθιστούν εφικτό και να προάγουν το δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση εγκαθιδρύοντας προγράμματα και θεσμούς που θα διευκολύνουν την επανόρθωση των θυμάτων ενόπλων συρράξεων²⁴⁵.

²³⁹ Ibid.

²⁴⁰ *Jurisdiction of the Courts of Danzig, Advisory Opinion*, PCIJ, Series B, No.15 (1928), 17., *Appeal from Judgement of the Hungaro-Czechoslovak Mixed Arbitral Tribunal (The Peter Pázmány University v The State of Czechoslovakia)*, PCIJ Series A/B, No. 61 (1933), σελ. 231, *Factory at Chorzow, Merits*, PCIJ, Series A, No. 17 (1928), σελ. 47

²⁴¹ ILA, *Reparation for Victims of Armed Conflict*, The Hague Conference, 2010, σελ. 14.

²⁴² Ibid. σελ. 18 – 19.

²⁴³ Ibid. σελ. 19.

²⁴⁴ Ibid. σελ. 21 – 26.

²⁴⁵ Ibid. άρθρο 11 σελ. 26

Στο άρθρο 13 τονίζεται η υποχρέωση των Κρατών, συγκεκριμένα, να διασφαλίζουν στο εθνικό δίκαιο, πλέον, την επανόρθωση των θυμάτων θεσπίζοντας την κατάλληλη εσωτερική νομοθεσία. Άλλωστε, η Επιτροπή παρατηρεί πως «πολλά Κράτη υιοθετούν μια πολύ συντηρητική στάση απέναντι στο διεθνές δίκαιο και το θεωρούν ένα σώμα δικαίου, το οποίο δεν δημιουργεί ατομικά δικαιώματα»²⁴⁶. Τα άρθρα 14, 15 και 16 εντάσσονται στο τρίτο τμήμα της Διακήρυξης που αφορά τις καταληκτικές διατάξεις.

Είναι φανερό πως η International Law Association μέσω της Διακήρυξης περί Επανόρθωσης των Θυμάτων Ενόπλων Συρράξεων υιοθετεί την σύγχρονη αντίληψη του διεθνούς δικαίου, η οποία επιτάσσει την αναγνώριση των δικαιωμάτων του ατόμου και εν προκειμένω την αναγνώριση του ατομικού δικαιώματος των θυμάτων να λαμβάνουν επανόρθωση για την βλάβη που υπέστησαν από την παραβίαση των κανόνων που διέπουν τις ένοπλες συρράξεις. Επίσης δεν είναι υπερβολή να τονισθεί πως εν λόγω Διακήρυξη αποτελεί ξεκάθαρη ανάδειξη μιας καινούργιας *opinio juris* που στοχεύει στην θεμελίωση του ατομικού δικαιώματος των θυμάτων στην επανόρθωση για τις παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου.

Ωστόσο, δεν πρέπει να παραληφθεί το γεγονός πως στο κείμενο της Διακήρυξης δεν προτείνονται λύσεις προκειμένου να καταστεί εφικτή η απόλαυση του δικαιώματος στην επανόρθωση παρά μόνο τονίζεται η υποχρέωση των Κρατών να ενσωματώσουν στην εσωτερική έννομη τάξη τις αντίστοιχες διατάξεις του διεθνούς δικαίου και να μην παρακωλύουν το δικαίωμα των ατόμων να προσφεύγουν ενώπιον εθνικών δικαστηρίων προκειμένου να προβάλλουν αξιώσεις επανόρθωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

A. Τα γενικά χαρακτηριστικά του δικαιώματος των θυμάτων στην επανόρθωση: η σημασία των εννοιών «θύμα», «βλάβη» και «επανόρθωση»

Η επανόρθωση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου αποτελεί σύνθετη διαδικασία μέσα από την οποία προκύπτουν ορισμένα χαρακτηριστικά του εν λόγω δικαιώματος, τα οποία δύνανται να συνοψισθούν στον ορισμό που δίδεται στις έννοιες *θύμα*, *βλάβη* και

²⁴⁶ Ibid. σελ. 28

επανόρθωση. Είναι σαφές πως η επανόρθωση προϋποθέτει την παραβίαση ενός δικαιώματος φορέας του οποίου, εν προκειμένω, είναι το άτομο, το οποίο μετατρέπεται σε θύμα. Ως εκ τούτου, η έννοια της *επανόρθωσης* συνοδεύεται απο εκείνη της *παραβίασης* και του *θύματος* και επομένως κρίνεται απαραίτητη η προηγούμενη κατανόηση των εν λόγω εννοιών, προκειμένου η επανόρθωση να ανταποκρίνεται στη φύση της παραβίασης και τις ανάγκες του θύματος.

Ωστόσο, είναι αυτονόητο, πως κανένας ορισμός δεν έχει σημασία, όσο σαφής και να είναι, εάν δεν υπάρχει η πραγματική βούληση, τόσο των Κρατών αλλά και της Διεθνούς Κοινότητας, γενικότερα, να εφαρμόσουν στο ακέραιο τις διατάξεις όλων των διεθνών κειμένων που προστατεύουν τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, σε καιρό ειρήνης ή σε περίοδο πολέμου, και, εν τέλει, να υλοποιήσουν ουσιαστικά το εν λόγω δικαίωμα.

1. Η βλάβη ως αποτέλεσμα της παραβίασης

Η βλάβη αποτελεί εκείνο το χαρακτηριστικό βάσει του οποίου ένα άτομο μπορεί να θεωρηθεί το θύμα μιας παραβίασης. Συνεπώς, εξετάζοντας την έννοια της βλάβης στη βάση των ανθρωπιστικών επιστημών, παρατηρούμε πως αποτελεί μια σύνθετη έννοια, η οποία υπάρχει ανεξάρτητα από άλλες, όπως είναι η *τιμωρία* ή η *επανόρθωση* και η οποία δύναται να πάρει διάφορες μορφές, για παράδειγμα υλική, ηθική, συναισθηματική, σωματική κ.ο.κ. Ως εκ τούτου, ως *βλάβη* ορίζεται το αρνητικό εκείνο αποτέλεσμα που προκύπτει από τη σύγκριση δύο καταστάσεων, ανεξάρτητων μεταξύ τους, ενός αντικειμένου²⁴⁷. Σε κάθε περίπτωση, βλάβη σημαίνει η υποβάθμιση μιας κατάστασης απο εξωγενείς, μη προβλέψιμους παράγοντες.

Εν προκειμένω, στο πεδίο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η βλάβη σηματοδοτεί την αρνητική κατάσταση, στην οποία εισέρχεται ένα άτομο εξαιτίας της παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ή των δικαιωμάτων ενός συγγενούς προσώπου (άμεσο ή εμμεσο θύμα). Ωστόσο είναι σαφές πως δεν δύναται, κάθε αρνητική κατάσταση, να χαρακτηριστεί ως βλάβη απο την οποία να προκύπτει δικαίωμα επανόρθωσης του θύματος, δηλαδή κάθε αρνητική κατάσταση δεν συνεπάγεται με παραβίαση των δικαιωμάτων του ατόμου. Προς τούτο, η διαδικασία

²⁴⁷ H. Rombouts, S. Vandeginste, «Reparation For Victims Of Gross And Systematic Human Rights Violations: The Notion Of Victim», Third World Legal Studies, 2000 – 2003. Σελ. 96 – 97.

που ακολουθείται ενώπιον των διεθνών οργάνων στον τομέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, επιτάσσει σε πρώτο στάδιο αφενός τη διαπίστωση της παραβίασης των δικαιωμάτων του εν δυνάμει θύματος και αφ'ετέρου την αξιολόγηση της βλάβης, ηθικής ή υλικής, που υπέστη το άτομο, προκειμένου εν τέλει το άτομο να χαρακτηριστεί ως θύμα και να αξιώσει επανόρθωση.

Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της έννοιας βλάβη, τόσο στο δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου όσο και στο διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, η βλάβη συνεπάγεται με την πρόκληση σωματικού, ψυχολογικού ή πνευματικού, συναισθηματικού τραυματισμού ή πόνου, οικονομικής ή άλλης υλικής ζημίας. Ο συναισθηματικός πόνος δύναται να αφορά, εκτός από το άμεσο θύμα και τα συγγενή του πρόσωπα και να προκαλείται, για παράδειγμα, από την βίαιη εξαφάνιση του και την έλλειψη πληροφοριών για την τύχη του, από την εικόνα βασανισμού ή δολοφονίας του ή ακόμα από την εικόνα της καταστροφής περιουσιακών στοιχείων²⁴⁸. Στις περιπτώσεις σοβαρών εγκλημάτων του Διεθνούς Δικαίου, όπως για παράδειγμα η γενοκτονία ή τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, υπάρχει συνδιασμός μεθόδων ούτως ώστε να προκληθεί ο μέγιστος δυνατός πόνος στο θύμα²⁴⁹.

Σύμφωνα με τον καθηγητή R. Cario, ο πόνος (*souffrance*) που βιώνει το θύμα πρέπει να είναι *προσωπικός*, δηλαδή η παραβίαση να καθιστά το άτομο που υποφέρει άμεσο ή έμμεσο θύμα, να είναι *πραγματικός*, δηλαδή να μεταφράζεται σε σωματικά, ψυχολογικά ή πνευματικά τραύματα και τέλος να μην είναι κοινωνικά αποδεκτός και τέτοιας φύσης, ώστε να δικαιολογεί την απονομή κατηγοριών στους ιθύνοντες απο δικαστική ή άλλη αρχή αλλά και την κοινωνική και ιατρική υποστήριξη που λαμβάνει το άτομο²⁵⁰.

Το ζήτημα της κοινωνικής αποδοχής ή απόρριψης του πόνου ενός ατόμου ή μιας ομάδας ατόμων, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην επιστήμη της Ανθρωπολογίας και της Θυματολογίας (*Victimologie*), καθώς σε επίπεδο ανθρώπινης κοινωνίας φαίνεται να είναι αποδεκτός ο πόνος που προκαλείται ως απάντηση στη διάπραξη ενός εγκλήματος που διαταράσσει την κοινωνική ηθική.

²⁴⁸ Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η πρακτική των Janjaweed στο Σουδάν, και ειδικότερα στο Darfur, οι οποίοι εκτός από δολοφονίες, βιασμούς και άλλα παρόμοια εγκλήματα προχωρούσαν σε λεηλασίες των περιουσιών στοχεύοντας στην ολική καταστροφή οικισμών. Βλ. Οπ.π υποσημ. 147.

²⁴⁹ Ενδεικτικά βλ. Τις καταθέσεις μαρτύρων ενώπιον του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου ή των άλλων διεθνών ποινικών δικαιοδοτικών οργάνων στις οποίες αποτυπώνεται η βαρβαρότητα των εν λόγω εγκλημάτων.

²⁵⁰ Cario R.. «Victimes» στο G. Lopez, S.Tzitzis et al. (επιμ.), «*Dictionnaire critiques de sciences criminelles*», εκδ. Dalloz, Παρίσι, 2003.

Στον αντίποδα, η κεντρική ιδέα πάνω στην οποία βασίζεται το Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι η προστασία του ατόμου και η απρόσκοπτη απόλαυση των δικαιωμάτων του, ακόμα και στην περίπτωση που αυτό ανήκει σε ομάδες που δεν τυγχάνουν ευρείας κοινωνικής αποδοχής, όπως είναι για παράδειγμα τα άτομα που εκτίουν ποινή που τους έχει αποδοθεί κατόπιν δικαστικής αποφάσεως. Ομοίως, το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δικαίο στηρίζεται στην ιδέα του ανθρωπισμού που επιτάσσει την καθολική προστασία των ατόμων που δεν λαμβάνουν μέρος σε εχθροπραξίες. Εκτός από την προστασία των αμάχων (IV Σύμβαση της Γενεύης, 1949), χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Σύμβαση (III) περί μεταχείρισης των αιχμαλώτων πολέμου, φανερώνοντας πως ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και η απαγόρευση απάνθρωπης μεταχείρισης, θανάτου ή βασανιστηρίων αποτελούν αρχές που διέπουν εξίσου τις διεθνείς ή μη ένοπλες συρράξεις.

Εκτός των παραπάνω, ιδιαίτερη σημασία δίδεται στη φύση της βλάβης που προκαλείται στο θύμα. Η φύση της βλάβης εξετάζεται σε συνάρτηση με την παραβίαση και αποτελεί κύριο στοιχείο προκειμένου να καθοριστεί η μορφή και το ύψος της επανόρθωσης που θα απονεμηθεί στο θύμα. Συνεπώς, εξετάζεται εάν η βλάβη δύναται εύκολα να αποκατασταθεί, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με τις υλικές ζημιές, ή εάν αποτελεί βλάβη, την οποίας οι επιπτώσεις δεν είναι δυνατόν να εξαλειφθούν, όπως είναι η ψυχολογική και σωματική βλάβη. Στην περίπτωση αυτή δεν είναι δυνατή η αποκατάσταση της βλάβης και η επανόρθωση περιορίζεται κυρίως στη μορφή της αποζημίωση ή της αναγνώρισης παραβίασης εκ μέρους των ιθυνόντων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ψυχολογικής και σωματικής βλάβης που δεν δύναται να αποκατασταθεί ούτε όμως να τερματισθεί με την χορήγηση επανόρθωσης αποτελούν οι επιπτώσεις του βιασμού, ως όπλο για την μερική ή ολική καταστροφή μιας ομάδας ατόμων. Η εν λόγω ενέργεια ισοδυναμεί με έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, έγκλημα πολέμου καθώς και ενέργεια που αποσκοπεί στη διάπραξη του εγκλήματος της γενοκτονίας βάσει των Καταστατικών των *ad hoc* Ποινικών Δικαστηρίων για την πρ. Γιουγκοσλαβία και την Ρουάντα καθώς και του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου²⁵¹. Από τη νομολογία των διεθνών

²⁵¹Συγκεκριμένα βλ., Καταστατικό ΔΠΔΓ, άρθρα 4 και 5, Καταστατικό ΔΠΔΡ, άρθρα 2 και 3, Καταστατικό ΔΠΔ, άρθρα 6 και 7. Σε όλα τα παραπάνω καταστατικά κείμενα ο βιασμός ως έγκλημα αναφέρεται ρητά στην απαρίθμηση ενεργειών που συνιστούν εγκλήματα κατά τις ανθρωπότητας. Στην περίπτωση του εγκλήματος της γενοκτονίας, η ενέργεια του βιασμού συμπεριλαμβάνεται στα «μέτρα που αποσκοπούν στην παρεμπόδιση των γεννήσεων εντός μιας ομάδας».

δικαιοδοτικών οργάνων, ευθέως, προκύπτει ότι η φύση της βλάβης, καθορίζει και τη μορφή της επανόρθωσης του θύματος.

Συμπερασματικά, είναι σαφές πως οι πιο σκληρές μορφές βλάβης της ανθρώπινης ύπαρξης, στο πεδίο των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του ανθρωπιστικού δικαίου, αποτελούν τα εγκλήματα πολέμου, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και η γενοκτονία. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η βλάβη δεν εντοπίζεται μόνο κατά τη διάρκεια τέλεσης των παραπάνω εγκλημάτων αλλά είναι συνεχής καθώς σημαδεύει βίαια την μετέπειτα ζωή ολόκληρων κοινωνικών ομάδων ή κοινοτήτων. Προς τούτο, η επανόρθωση σε αυτές τις περιπτώσεις δεν αποβλέπει μόνο στην ανακούφιση μεμονομένων θυμάτων αλλά ολόκληρης της ομάδας. Τέτοια παραδείγματα, είναι οι επανόρθωσης που χορηγούνται, σε περιορισμένο βέβαια βαθμό, στο πλαίσιο του Ταμείου Βοηθείας του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου²⁵². Επίσης, επανορθώσεις συλλογικού χαρακτήρα συναντώνται συχνά στη νομολογία του Διαμερικανικού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και περιλαμβάνουν κατασκευή μνημείων, σχολείων ή άλλων κοινωνικών ιδρυμάτων κοκ²⁵³.

II. Το θύμα

Κάθε άτομο ή ομάδα ατόμων μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ολοκληρωμένο και πολυδιάστατο σύστημα, στο οποίο αλληλεπιδρούν διάφορες συνισταμένες, όπως είναι η προσωπική και κοινωνική ζωή, η θρησκεία, τα εθνικά και εθνοτικά χαρακτηριστικά, η κουλτούρα, η ιστορία, η οικονομία, η πολιτική κ.ο.κ. Όταν αυτό το σύστημα τραυματιστεί, υποστεί δηλαδή κάποιας μορφής βλάβη, τότε το άτομο ή μια ομάδα ατόμων, συλλογικά, μεταβαίνουν από μια φαινομενικά υγιή σε μια παθογόνο κατάσταση και δύνανται να χαρακτηριστούν ως θύματα.

Συνεπώς, ως θύμα θεωρείται κάθε άτομο, του οποίου η προσωπική ακεραιότητα έχει τραυματισθεί και παραβιασθεί από έναν εξωτερικό παράγοντα αιτιότητας, ο οποίος αποτελεί αξιόποινη πράξη και αναγνωρίζεται ως τέτοια από την πλειοψηφία της κοινωνίας²⁵⁴.

Για νομολογία βλ. Ενδεικτικά ΔΠΔΡ, Απόφαση, *The Prosecutor / Jean-Paul Akayesu*, ICTR-96-4-T, 2/9/1998.

²⁵² Βλ. Παραπάνω *Η επανόρθωση των θυμάτων στο Διεθνές Ποινικό Δίκαιο*, σελ. 48.

²⁵³ Βλ. Παραπάνω σελ. 27 – 34.

²⁵⁴ Lopez G., Bornstein. S., «Victimologie Clinique», εκδ. Maloine, Paris, 1995

Στο Διεθνές Δίκαιο, ο ορισμός της έννοιας «θύμα» εντοπίζεται, ήδη από το 1985, στη *Διακήρυξη περί των Βασικών Αρχών Δικαιοσύνης για τα Θύματα Εγκλημάτων και Κατάχρησης Εξουσίας*, η οποία υιοθετήθηκε, το 1985, από την Γενική Συνέλευση των Η.Ε.²⁵⁵. Στα πρώτα 3 άρθρα της Διακήρυξης δίδεται ο ορισμός του θύματος σύμφωνα με τον οποίο «ως θύματα νοούνται τα πρόσωπα τα οποία, μεμονωμένα ή συλλογικά, έχουν υποστεί βλάβη, συμπεριλαμβανομένης της ψυχολογικής και πνευματικής βλάβης, συγκινησιακή δοκιμασία, οικονομική απώλεια ή σημαντικό περιορισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, εξαιτίας πράξεων ή παραλείψεων [του Κράτους – Μέλους] [...]»²⁵⁶. Παράλληλα, στο δεύτερο άρθρο υπογραμμίζεται πως ένα άτομο δύναται να θεωρηθεί ως θύμα ανεξάρτητα από το εάν ο δράστης έχει αναγνωρισθεί, συλληφθεί ή έχει διωχθεί δικαστικά και ανεξάρτητα από τον οικογενειακή σχέση που δύναται να υφίσταται μεταξύ του θύματος και του δράστη. Στο ίδιο άρθρο, η Διακήρυξη εντάσσει στη έννοια του θύματος τόσο τα συγγενή πρόσωπα αυτού όσο και τα άτομα που έχουν υποστεί βλάβη στην προσπάθειά τους να βοηθήσουν το θύμα ή να προλάβουν τη θυματοποίηση του²⁵⁷. Παράλληλα, στο άρθρο 3 της Διακήρυξης υπογραμμίζεται κάθε άτομο δύναται να χαρακτηριστεί θύμα βάσει της αρχής της μη –διάκρισης.

Συνεπώς τόσο στο Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου όσο και στο ΔΑΔ, θύμα χαρακτηρίζεται κάθε άτομο, που έχει υποστεί σωματική, πνευματική, ψυχολογική ή άλλη βλάβη εξαιτίας των πράξεων ή των παραλείψεων του Κράτους. Στην περίπτωση της ατομικής ποινικής ευθύνης, οι πράξεις αυτές αποδίδονται στο πρόσωπο ή στα πρόσωπα, υπό τις εντολές των οποίων και εν γνώσει τους, συντελέστηκαν κατάφωρες και συστηματικές παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Περαιτέρω, τα θύματα διαχωρίζονται σε άμεσα θύματα και έμμεσα θύματα. Άμεσο θύμα είναι το άτομο ή τα άτομα που υπέστησαν παραβίαση των δικαιωμάτων τους και κατ' επέκταση βλάβη, ενώ έμμεσα θύματα θεωρούνται τα άτομα που συνδέονται με το άμεσο θύμα με στενή σχέση, δηλαδή η οικογένεια του. Η ανάγκη να συμπεριληφθούν τα μέλη της οικογένειας στην έννοια του θύματος πηγάζει από την αδυναμία του άμεσου θύματος να αξιώσει επανόρθωση για την παραβίαση που υπέστη συνήθως επειδή δεν βρίσκεται πλέον στη ζωή.

²⁵⁵ Γ.Σ Η.Ε., *Διακήρυξη περί των Βασικών Αρχών Δικαιοσύνης για τα Θύματα Εγκλημάτων και Κατάχρησης Εξουσίας*, A/RES/40/34, 29 Νοεμβρίου 1985.

²⁵⁶ Ibid. Annex. Άρθρο 1.

²⁵⁷ Ibid. παρ. 2.

Τέλος , ως θύματα δεν αναγνωρίζονται μόνο τα άτομα, μεμονωμένα, αλλά και ομάδες ατόμων, Μ.Κ.Ο ή οργανώσεις, των οποίων τα δικαιώματα παραβιάστηκαν. Κάθε τέτοια συλλογικότητα έχει το δικαίωμα να προσφεύγει ενώπιον αρμόδιων διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, όπως είναι για παράδειγμα το ΕυρΔΔΑ²⁵⁸ ή η Διαμερικανική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου²⁵⁹, προκειμένου να αξιώσει επανόρθωση για τη βλάβη που υπέστη.

III. Η επανόρθωση των θυμάτων.

Τόσο το Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου όσο και το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο περιέχουν σαφείς διατάξεις σχετικά με την επανόρθωση που οφείλει να λαμβάνει το ζημιωθέν μέρος για την ζημιά που υπέστη. Ωστόσο στο Δ.Α.Δ δεν υπάρχει ρητή διάταξη, στην οποία να ορίζεται το ατομικό δικαίωμα επανόρθωσης. Αντίθετα, η επανόρθωση των θυμάτων στα διάφορα περιφερειακά συστήματα προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελεί πραγματικότητα, καθώς κατοχυρώνεται στα θύματα το δικαίωμα να προσφεύγουν ενώπιον τέτοιων οργάνων αξιώνοντας επανόρθωση για τη βλάβη που υπέστησαν.

Χαρακτηριστικά, το δικαίωμα κάθε ατόμου που διατείνεται πως είναι θύμα μιας παραβίασης εντοπίζεται σε όλα τα διεθνή κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Συγκεκριμένα, το εν λόγω δικαίωμα εντοπίζεται στο άρθρο 8 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στα άρθρα 2, 9 και 5 του ΣΑΠΔ, στο άρθρο 6 της Σύμβασης κατά των Φυλετικών Διακρίσεων, στο άρθρο 39 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στο άρθρο 14 της Σύμβασης κατά των Βασανιστηρίων, στα άρθρα 5, 6, 13 και 41 της ΕυρΣΔΑ, στα άρθρα 25, 68 και 63 της ΔιαΣΔΑ, στο άρθρο 21 του Αφρικανικού Χάρτη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών, στο άρθρο 75 του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου καθώς και σε άλλα διακηρυκτικού χαρακτήρα κείμενα, όπως είναι η Διακήρυξη για την προστασία των ατόμων από τις βίαιες εξαφανίσεις²⁶⁰.

Στο πεδίο του ΔΑΔ, δεν μπορεί να παραμερισθεί το γεγονός πως ακόμα και για τις σοβαρές παραβιάσεις των κανόνων του, η σύγχρονη ερμηνεία των διατάξεων περί επανόρθωσης αναγνωρίζει αφενός την υποχρέωση του Κράτους να παρέχει επανόρθωση στα άτομα, και αφετέρου το δικαίωμα των θυμάτων να αξιώνουν

²⁵⁸ ΕυρΣΔΑ, άρθρο 34

²⁵⁹ ΔιαΣΔΑ, άρθρα 44 και 63.

²⁶⁰ GA Res 47/133, 18 Δεκεμβρίου 1992,

επανόρθωση για την βλάβη που υπέστησαν. Άλλωστε, η υποχρέωση επανόρθωσης και το αντίστοιχο δικαίωμα επιβεβαιώνονται, εκτός των άλλων, και από το ψήφισμα που υιοθέτησε, το 2010, η I.L.A σύμφωνα με το οποίο «τα θύματα μιας ένοπλης σύρραξης έχουν δικαίωμα επανόρθωσης από τα υπεύθυνα μέρη» (άρθρο 6) ²⁶¹.

Ως προς τις μορφές επανόρθωσης, αυτές συνοψίζονται, παραδοσιακά, στην αποκατάσταση, την αποζημίωση και την ικανοποίηση. Το ψήφισμα της Γ.Σ περί των Αρχών Επανόρθωσης²⁶² προσθέτει στις παραπάνω μορφές την ιατρική και ψυχολογική αποκατάσταση του θύματος καθώς και τις εγγυήσεις μη επανάληψης των παραβιάσεων²⁶³, προκειμένου να διασφαλιστεί η πλήρης και αποτελεσματική επανόρθωση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων του Δ.Δ.Δ.Δ κατ του Δ.Α.Δ²⁶⁴.

Επίσης, καθίσταται σαφές πως η επανόρθωση των θυμάτων εξυπηρετεί τρεις βασικούς σκοπούς. Πρώτον, η αποζημίωση δίνει την δυνατότητα τα θύματα να αντιμετωπίσουν την δύσκολη οικονομική κατάσταση στην οποία περιήλθαν ως αποτέλεσμα της βλάβης που υπέστησαν. Εν ολίγοις, να καταφέρουν να επαναφέρουν τη ζωή τους σε φυσιολογικούς ρυθμούς συμμετέχοντας ενεργά στο κοινωνικό σύνολο. Δεύτερον, η παροχή επανόρθωσης στα θύματα, συνιστά την επίσημη αναγνώριση, εκ μέρους του Κράτους ή κάθε άλλης οντότητας που προέβη στην παραβίαση, της παρελθούσης αδικοπραξίας και τρίτον, συμβάλλει στην αποτροπή παρόμοιων παραβιάσεων στο μέλλον²⁶⁵.

Το ζήτημα της αποτροπής παρόμοιων παραβιάσεων στο μέλλον αποτελεί πολύ σημαντική πτυχή της επανόρθωσης καθώς παρέχει στο θύμα την απαιτούμενη διαβεβαίωση και ασφάλεια, ώστε αυτό να μπορέσει να οικοδομήσει εκ νέου τη ζωή του μέσα σε ένα δικαϊκό σύστημα που εμπιστεύεται.

Παράλληλα, η επανόρθωση συμβάλλει καθοριστικά στην αποκατάσταση της εμπιστοσύνης του θύματος προς το Κράτος και την έννομη τάξη αυτού αλλά και την εμπιστοσύνη του στη δικαστική εξουσία. Ως εκ τούτου, το άτομο αποκτά εκ νέου τη

²⁶¹ Βλ. ILA, *Reparation for Victims of Armed Conflict*, The Hague Conference, 2010. Επίσης για την παρουσίαση της Διακήρυξης βλ παραπάνω σελ. 66 - 70

²⁶² Βλ. παραπάνω σελ. 26 – 33.

²⁶³ Γενική Συνέλευση, A/RES/60/147, Τίτλος ΙΧ, 2005

²⁶⁴ Μαρούδα Μ. - Ντ., «Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2006, σελ. 382 – 400.

²⁶⁵ Jeremy Sarkin, «*Reparation for Past Wrongs: Using Domestic Courts Around the World, Especially the United States, to Pursue African Human Rights Claims*», *International Journal Of Legal Information*, Vol. 32, 2004. Σελ. 429 -430.

δύναμη του ως πολίτης να αντιδρά ενάντια των αυθαιρεσιών του Κράτους, δύναμη που του είχε αφαιρεθεί.

Τέλος, η επανόρθωση αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της δικαιοσύνης, καθώς χωρίς αυτή κάθε προσπάθεια απονομής δικαιοσύνης μένει λειψή αφού το θύμα συνεχίζει να βιώνει τις συνέπειες της παραβίασης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παροχή πληροφοριών, ως μια μορφή επανόρθωσης, στις περιπτώσεις βίαιων εξαφανίσεων, που αποτελούν σύνηθες φαινόμενο στις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Η αδυναμία του Κράτους να παρέχει πληροφορίες σχετικά με την τύχη των εξαφανισθέντων αναδεικνύει τον συνεχή χαρακτήρα της παραβίασης, αφού η οικογένεια του θύματος συνεχίζει να το αναζητά και η βλάβη, υλική ή ηθική, δεν τερματίζεται έως ότου τις παρασχεθούν οι απαραίτητες πληροφορίες. Ταυτόχρονα, η απομονομή δικαιοσύνης αποτελεί και μια μορφή ικανοποίησης για τα θύματα καθώς στις περιπτώσεις σοβαρών εγκλημάτων του Διεθνούς Δικαίου κανένα χρηματικό ποσό δεν δύναται να εξαλείψει την βλάβη που έχουν υποστεί τα θύματα ή οι συγγενείς τους.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΑΝΙΧΝΕΥΟΝΤΑΣ ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Η αντίληψη πως το Κράτος ήταν το μόνο υποκείμενο διεθνούς δικαίου και άρα ο μόνος φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων άλλαξε άρδην με την υιοθέτηση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Σύμφωνα με τον Hersh Lauterpacht, « ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, αναγνωρίζοντας τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες του ανθρώπου, κατέστησε, προς αυτή την κατεύθυνση, τα άτομα υποκείμενα του δικαίου των εθνών»²⁶⁶ και τελικά « το άτομο είναι το τελικό υποκείμενο όλων των δικαίων»²⁶⁷

Συνεπώς, η ανάδυση του ατόμου ως υποκείμενο του Διεθνούς Δικαίου, συνεπάγεται, θεωρητικά, την εξομοίωση του με το Κράτος, τουλάχιστον σε ότι αφορά την δυνατότητα του να είναι φορέας όμοιων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων²⁶⁸. Έτσι, όπως το Κράτος έχει το δικαίωμα να αξιώνει κάποιας μορφής επανόρθωση για τη βλάβη που υπέστη από άλλο Κράτος, έτσι και το άτομο απολαμβάνει το ίδιο δικαίωμα, να αξιώνει επανόρθωση για την υλική ή ηθική βλάβη που υπέστη από τις ενέργειες ή παραλείψεις του Κράτους.

Η αναγνώριση του ατόμου ως υποκείμενο δικαίου, όντας φορέας όμοιων δικαιωμάτων με το Κράτος, αποτελεί πραγματικότητα σε επίπεδο Κοινοτικού Δικαίου. Στην υπόθεση *A. Francovich και D. Bonifaci κ.ά. / Ιταλικής Δημοκρατίας*²⁶⁹, που αφορούσε την αποτυχία της Ιταλίας να ενσωματώσει στο εθνικό δίκαιο μια οδηγία της Κοινότητας, το Δικαστήριο τόνισε πως «υποκείμενα της εννόμου αυτής τάξεως δεν είναι μόνο τα κράτη μέλη, αλλά και οι υπήκοοί τους· όπως δημιουργεί υποχρεώσεις στους ιδιώτες, το κοινοτικό δίκαιο γεννά επίσης δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών»²⁷⁰ και συνεχίζει υπογραμμίζοντας πως «το κοινοτικό δίκαιο επιβάλλει την αρχή κατά την οποία τα κράτη μέλη υποχρεούνται να αποκαθιστούν τις ζημίες που προκαλούνται στους ιδιώτες από τις παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου που τους καταλογίζονται»²⁷¹.

Κι αν θεωρήσουμε, ότι το ατομικό δικαίωμα στην επανόρθωση για παραβιάσεις του δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου και, εν μέρει, του ανθρωπιστικού δικαίου κατοχυρώνεται επαρκώς στις χώρες της Ευρώπης ή της Αμερικής, μέσω των

²⁶⁶ Hersh Lauterpacht, «*International Law and Human Rights*», F. A. Praeger, 1950. Σελ. 61.

²⁶⁷ *Ibid.* σελ 69.

²⁶⁸ Βλ. Χωριστή Γνώμη Δικαστή *Cançado Trindade*, παρ. 34-37 στο *Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy), Application for Permission to Intervene*, Απόφαση 4^η Ιουλίου 2011, I.C.J. Reports 2011.

²⁶⁹ Δ.Ε.Κ, *A. Francovich και D. Bonifaci κ.ά. / Ιταλικής Δημοκρατίας*, Συνεκδίκαση υποθέσεων C-6/90 και C-9/90, I – 5403, 19/10/1991

²⁷⁰ *Ibid.* παρ. 31

²⁷¹ *Ibid.* παρ. 37

αντίστοιχων συστημάτων προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου²⁷², δυστυχώς, δεν συμβαίνει το ίδιο στις χώρες που ταλανίζονται από βίαιες εσωτερικές συγκρούσεις, όπως είναι για παράδειγμα η Συρία ή η Κεντρική Αφρική. Τα θύματα των παραπάνω συρράξεων, στον αγώνα τους για επανόρθωση έρχονται αντιμέτωπα, συνήθως με αδύναμους ή ακόμα ανύπαρκτους εθνικούς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς αλλά και διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, εάν αυτά υπάρχουν, τα οποία κρίνουν εαυτά αναρμόδια να συζητήσουν τέτοιες υποθέσεις εξαιτίας είτε του εξωσυμβατικού χαρακτήρα της παραβίασης και άλλων νομικών εμποδίων είτε πολιτικών κωλυμάτων.

Βέβαια, η απουσία αποτελεσματικού διεθνούς δικαιοδοτικού μηχανισμού αλλά και διατάξεων που τον εγκαθιδρύουν δεν συνεπάγεται την ανυπαρξία του ατομικού δικαιώματος των θυμάτων στην επανόρθωση. Δικαίωμα υπάρχει ανεξάρτητα από την έλλειψη ή τις ατέλειες υφιστάμενου δικαιοδοτικού μηχανισμού που προωθεί τη διεκδίκησή του, ανεξάρτητα από το αν οι αξιώσεις προβάλλονται από το ίδιο το άτομο ή από το Κράτος υπηκοότητάς του, έναν διαχωρισμό, δηλαδή, που αναγνωρίζει στη νομολογία του το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης²⁷³, και επιβεβαιώνει το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *LaGrand*²⁷⁴.

Καθίσταται σαφές, εξ' αρχής, πως οι παραβιάσεις στις παραπάνω περιπτώσεις δεν αποτελούν μεμονωμένες παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου αλλά σοβαρές και συστηματικές παραβιάσεις που ισούνται με εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και εγκλήματα πολέμου και επομένως, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, το δικαίωμα των θυμάτων τέτοιων εγκλημάτων δεν μπορεί να προσκρούει σε διαφόρων ειδών εμπόδια, μεταξύ των οποίων και δικονομικά, αλλά η απόλαυση του πρέπει να αποτελεί καθιερωμένη αρχή του σύγχρονου διεθνούς δικαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Το ατομικό δικαίωμα στην επανόρθωση στην διεθνή πρακτική

²⁷² Τόσο το ΕυρΔΔΑ όσο και το ΔιαΔΔΑ δεν έχουν διστάσει στο παρελθόν να εκδικάσουν υποθέσεις που αφορούν παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου στηριζόμενα στην άποψη ότι ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου είναι κοινά και στα δύο δίκαια. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι το ΔιαΔΔΑ φαίνεται περισσότερο πρόθυμο να εφαρμόζει ΔΑΔ σε αντίθεση με το ΕυρΔΔΑ

²⁷³ Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης, *Jurisdiction of the Courts of Danzig*, Γνωμοδότηση Δ.Δ.Δ.Δ, PCIJ, Series B, No.15 (1928), 17

²⁷⁴ Διεθνές Δικαστήριο Η.Ε, Υπόθεση *LaGrand*, (Γερμανία / Η.Π.Α), ICJ Reports 2001, παρ. 77.

A. Υποθέσεις ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου Η.Ε.

Η έννοια της επανόρθωσης στην νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο. Στις υποθέσεις, στις οποίες το Δικαστήριο διαπιστώνει παραβίαση των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου από ένα διάδικο μέρος²⁷⁵ διατάσσει την άμεση επανόρθωση της ζημιάς, επιβεβαιώνοντας έτσι την καθιερωμένη αρχή του Διεθνούς Δικαίου, σύμφωνα με την οποία το υπεύθυνο για την παραβίαση Κράτος έχει την υποχρέωση να παρέχει πλήρη επανόρθωση για τις ζημιές που προκλήθηκαν από τη διεθνώς παράνομη συμπεριφορά του.

I. Η αναγνώριση του ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση

Αποδέκτες των επανορθώσεων δεν είναι μόνο τα Κράτη. Το Δ.Δ. έχει τονίσει στο παρελθόν πως «το γεγονός και μόνον ότι δεν είναι τα δικαιώματα των Κρατών που αποτελούν το αντικείμενο των διαδικασιών [ενώπιον του], δεν αρκεί για να στερήσει από το Δικαστήριο τις αρμοδιότητες που του απονέμονται από το Καταστατικό του»²⁷⁶.

Συνεπώς, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει πως σε ορισμένες περιπτώσεις το Δικαστήριο αποφαινεται υπέρ της επανόρθωσης των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου διατάσσοντας, ως επί το πλείστον, είτε την αποκατάσταση των περιουσιακών στοιχείων τους ή των δικαιωμάτων τους είτε την χορήγηση αποζημίωσης για την παραβίαση των δικαιωμάτων τους.

Η μορφή επανόρθωσης που επιλέγεται τελικά από το Δ.Δ. βασίζεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε υπόθεσης που εκδικάζεται ενώπιον του. Προς επιβεβαίωση τούτου, το Δικαστήριο στην υπόθεση *Avena and other Mexican Nationals* υπογράμμισε πως η εξάλειψη όλων των συνεπειών της παράνομης ενέργειας γίνεται με βάση τις συγκεκριμένες περιστάσεις που περιβάλλουν κάθε υπόθεση και την ακριβή φύση και έκταση της ζημιάς²⁷⁷.

²⁷⁵ Locus standi ενώπιον του Δικαστηρίου έχουν μόνο τα Κράτη. Βλ. Καταστατικό Δ.Δ., Άρθρο 34 στο http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0#CHAPTER_II

²⁷⁶ *Application for Review of Judgment No. 158 of the United Nations Administrative Tribunal*, (Advisory Opinion), ICJ Reports 1973. σελ. 171-72, παρ. 14.

²⁷⁷ Δ.Δ, Υπόθεση *Avena and other Mexican Nationals*, (Μεξικό / Η.Π.Α), 31 Μαρτίου 2004, ICJ Reports 2004, παρ. 119.

Στην γνωμοδότηση του Δικαστηρίου σχετικά με τις Νομικές Συνέπειες Κατασκευής Τείχους στην Κατεχόμενο Παλαιστινιακό Έδαφος²⁷⁸ το Δ.Δ διαπίστωσε πως το Ισραήλ υπείχε διεθνή ευθύνη, καθώς η κατασκευή του Τείχους γύρω από τα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη αποτελούσε παραβίαση των διεθνών υποχρεώσεων του²⁷⁹. Συγκεκριμένα, τόνισε πως αποτελεί υποχρέωση του Ισραήλ να σεβασθεί το δικαίωμα του Παλαιστινιακού Λαού στην αυτοδιάθεση και να τηρήσει τις σχετικές διατάξεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου και του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.²⁸⁰

Επιπλέον, το Δικαστήριο έκρινε πως η κατασκευή του Τείχους είχε ως συνέπεια την επίταξη και καταστροφή κατοικιών, επιχειρήσεων και γεωργικών εκτάσεων, γεγονός που εδραίωσε την υποχρέωση του Ισραήλ «να παρέχει επανόρθωση για τη ζημία που προκλήθηκε σε όλα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα»²⁸¹. Συνεπώς, στο πλαίσιο της αποκατάστασης της ζημίας, το Ισραήλ όφειλε «να επιστρέψει τα αγροτεμάχια, τα περιβόλια, τους ελαιώνες και άλλα ακίνητα που κατασχέθηκαν από κάθε φυσικό και νομικό πρόσωπο για τους σκοπούς της κατασκευής του Τείχους στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη»²⁸².

Στην περίπτωση που η αποκατάσταση δεν ήταν δυνατή, το Ισραήλ είχε την υποχρέωση να χορηγήσει αποζημίωση στα θύματα για τη βλάβη που υπέστησαν αλλά και σε κάθε άλλο φυσικό ή νομικό πρόσωπο που υπέστη υλική βλάβη εξαιτίας της κατασκευής του Τείχους²⁸³.

Αξίζει να σημειωθεί πως η Γνωμοδότηση για το Τείχους εισάγει για πρώτη φορά, στην νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα των ατόμων στην επανόρθωση για σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, υπογραμμίζοντας την υποχρέωση του Ισραήλ να παράσχει άμεση επανόρθωση σε όλα τα φυσικά πρόσωπα που υπέστησαν ζημία από την παράνομη συμπεριφορά του (state-to-individual reparations). Ωστόσο, στην γνωμοδότηση του Δικαστηρίου δεν υπάρχει εκτενής αναφορά στο δικαίωμα των εσωτερικά μετατοπισμένων παλαιστινίων (I.D.Ps) να επιστρέψουν στον τόπο

²⁷⁸ Γνωμοδότηση Δ.Δ, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, (Advisory Opinion), ICJ Reports 2004.

²⁷⁹ Ibid. παρ.114-137

²⁸⁰ Ibid. παρ.149-150

²⁸¹ Ibid. παρ. 152

²⁸² Ibid. παρ. 153.

²⁸³ Ibid.

διαμονής, δικαίωμα που έχει τονίσει το Σ.Α σε σχετικές αποφάσεις του²⁸⁴ και, σε κάθε περίπτωση, εμπίπτει στο πλαίσιο της αποκατάστασης, ως μορφή επανόρθωσης.

Στην υπόθεση *D.R. Congo / Uganda*²⁸⁵ που αφορούσε τις στρατιωτικές ενέργειες της Uganda στο έδαφος του Congo, το Δικαστήριο έκρινε πως η Uganda υπείχε διεθνή ευθύνη για την παραβίαση των διεθνών υποχρεώσεων της εξαιτίας της παράνομης χρήσης βίας, της παραβίασης της κυριαρχίας και της εδαφικής ανεξαρτησίας τους Congo, της στρατιωτική επέμβασης, της κατοχής της περιοχής των Ituri καθώς και της παραβίασης των διατάξεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, όλες οι παραπάνω ενέργειες προκάλεσαν ζημία τόσο στο προσφεύγον Κράτος, συνολικά, όσο και στα πρόσωπα εντός της επικράτειας του και για τον λόγο αυτό η Uganda είχε την υποχρέωση να παρέχει επανόρθωση, ως όφειλε²⁸⁶.

Συγκεκριμένα, όλες οι παραπάνω παραβιάσεις αποτελούσαν ενέργειες των στρατιωτικών δυνάμεων της Uganda, οι οποίες συμπεριελάμβαναν, μεταξύ άλλων, δολοφονίες, βασανιστήρια και άλλης μορφής απάνθρωπη μεταχείριση αμάχων, την καταστροφή χωριών και κτηρίων που δεν αποτελούσαν στρατιωτικούς στόχους και συνάμα συνιστούσαν την αποτυχία της, ως κατέχουσας δύναμης – η Uganda – να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για τον σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου²⁸⁷.

Παράλληλα, το Δικαστήριο διαπίστωσε, αντίστοιχα, παραβιάσεις και από την πλευρά του Congo που αφορούσαν επιθέσεις και κακομεταχείριση του διπλωματικού και προξενικού προσωπικού της Πρεσβείας της Uganda στην πρωτεύουσα του Congo, Kinshasa, από τις κονγκολέζικες στρατιωτικές δυνάμεις. Συνεπώς έκρινε ότι το Congo είχε υποχρέωση να παρέχει επανόρθωση για τις ενέργειες των οργάνων του²⁸⁸.

Αξίζει να σημειωθεί πως στην εν λόγω υπόθεση, αν και διακρατική, το Δικαστήριο, αποδεχόμενο τα αίτημα του Congo, διαπιστώνει την διεθνή ευθύνη της Uganda για τη ζημία που υπέστησαν οι άμαχοι πολίτες στο Congo και διατάσσει, αντίστοιχα την επανόρθωση τους για παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Δ.Α.Δ.

²⁸⁴ Η.Ε Σ.Α, Αποφάσεις 1255 /1999, 1287/2000 και 1393/2002.

²⁸⁵ Δ.Δ, Υπόθεση *Armed Activities in the Territory of the Congo (Democratic Republic of Congo / Uganda)*, (Judgment), 19 Δεκεμβρίου 2005, ICJ Reports 2005.

²⁸⁶ Ibid. παρ. 259

²⁸⁷ Ibid. σελ. 116, παρ. 3

²⁸⁸ Ibid. σελ. 118, παρ. 12 – 13.

Συνεπώς, το Δικαστήριο, φαίνεται να αναγνωρίζει και το δικαίωμα του Congo να αξιώνει επανόρθωση για την παραβίαση των δικαιωμάτων των υπηκόων του. Μάλιστα, εάν ληφθεί υπ' όψιν ότι το δικαίωμα των θυμάτων να αξιώνουν επανόρθωση υπάρχει ανεξάρτητα από το αν προβάλλεται από τα ίδια ή από το Κράτος υπηκοότητάς τους²⁸⁹, τότε στην εν λόγω περίπτωση θεμελιώνεται το ατομικό δικαίωμα στην επανόρθωση των θυμάτων – υπηκόων του Congo, το οποίο προβάλλεται από το Κράτος²⁹⁰, χωρίς όμως να εξαλείφεται ο ατομικός χαρακτήρας του δικαιώματος αυτού.

Αναφορικά με τον καθορισμό των επί μέρους λεπτομερειών της επανόρθωσης των διαδίκων μερών, αποτελεί πάγια τακτική του Δικαστηρίου να μην ορίζει, το ίδιο, εξ' αρχής, τις λεπτομέρειες της επανόρθωσης αλλά να παρέχει στα ενδιαφερόμενα μέρη τη δυνατότητα να τις ορίσουν εκείνα μέσω διμερών διαπραγματεύσεων²⁹¹. Στην περίπτωση που τα Κράτη αποτύχουν να συμφωνήσουν, το Δικαστήριο σε επόμενη απόφαση του, προβαίνει στον καθορισμό των λεπτομερειών της επανόρθωσης, βάσει του άρθρου 36 παρ.2 του Καταστατικού του²⁹².

Στην υπόθεση *D.R.Congo / Uganda*, το Δικαστήριο έκρινε πως οι επί μέρους λεπτομέρειες της επανόρθωσης των διάδικων θα καθοριστούν σε μελλοντική απόφαση του²⁹³, εάν δεν επέλθει συμφωνία μεταξύ των μερών. Βέβαια, καθίσταται σαφές, πως ο χρόνος που μεσολαβεί ανάμεσα στην απόφαση του Δικαστηρίου, επί της ουσίας, και μιας μελλοντικής ακροαματικής διαδικασίας και απόφασης σχετικά με την έκταση και τον τρόπο επανόρθωσης, λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα με την δυνατότητα των μερών να παρέχουν ικανοποιητικές πληροφορίες προκειμένου να καθοριστεί η έκταση και η φύση της βλάβης που προκλήθηκε²⁹⁴, αλλά κυρίως με την ουσιαστική πραγματική υλοποίηση του δικαιώματος, που εν τέλει αποτελεί και τον πυρήνα του.

²⁸⁹ Βλ. παραπάνω σελ. 61.

²⁹⁰ Εάν τελικά ισχύει αυτή η θέση, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως το Κράτος λειτουργεί ως μέσο για την απόλαυση του δικαιώματος στην επανόρθωση των θυμάτων.

²⁹¹ Η μόνη υπόθεση στην οποία το Δικαστήριο προέβη στον καθορισμού του ύψους της αποζημίωσης που έπρεπε να χορηγηθεί στο προσφεύγον Κράτος ήταν στην υπόθεση *Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania)*, (Εκτίμηση του ύψους της αποζημίωσης) ICJ Reports 1949, σελ. 244

²⁹² Κατ. Δ.Δ, Άρθρο 36 παρ.2 «*The states parties to the present Statute may at any time declare that they recognize as compulsory ipso facto and without special agreement, in relation to any other state accepting the same obligation, the jurisdiction of the Court in all legal disputes concerning: a. the interpretation of a treaty; b. any question of international law; c. the existence of any fact which, if established, would constitute a breach of an international obligation; d. the nature or extent of the reparation to be made for the breach of an international obligation*»

²⁹³ Υπόθεση *Armed Activities...* σελ. 279, παρ. 345 (6) και (14).

²⁹⁴ Gentian Zyberi, «*The International Court of Justice and applied forms of reparation for international human rights and humanitarian law violations*», *Utrecht Law Review*, Vol. 7, 2011. Σελ. 204 – 215.

Στις παραπάνω υποθέσεις, είναι φανερό πως το Δικαστήριο προτάσσει την αποκατάσταση ως μορφή επανόρθωσης έναντι άλλων μορφών επανόρθωσης και δεικνύει την αποζημίωση. Βέβαια, η αποκατάσταση δεν αφορά μόνο την επιστροφή περιουσιακών και άλλων στοιχείων αλλά και την αποκατάσταση των δικαιωμάτων των θυμάτων. Στην γνωμοδότηση Τείχους, το Δικαστήριο υπογράμμισε πως, εκτός των άλλων, το Ισραήλ είχε την υποχρέωση να διασφαλίσει την ελεύθερη πρόσβαση στους Αγίους Τόπους (Holy Places)²⁹⁵ όλων των πιστών, υποχρέωση που απέρρευε τόσο από τα διεθνή κείμενα δικαιωμάτων του ανθρώπου²⁹⁶ όσο και από τις διμερείς συμφωνίες του Ισραήλ με την Ιορδανία μετά το τέλος του πολέμου, το 1967²⁹⁷.

Ομοίως, στην υπόθεση *Διπλωματικό και Προξενικό Προσωπικό στην Τεχεράνη*²⁹⁸, το Δικαστήριο αφού διαπίστωσε την ευθύνη του Ιράν, η οποία απέρρευε από τις παραβιάσεις των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου, έκρινε ότι το εγκαλούμενο Κράτος είχε την υποχρέωση να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου να τερματιστεί η παράνομη κράτηση και να ελευθερωθούν τα μέλη του αμερικανικού διπλωματικού και προξενικού προσωπικού καθώς και άλλοι αμερικάνοι πολίτες που κρατούνταν ως όμηροι και να παραδοθούν με ασφάλεια στις Η.Π.Α.²⁹⁹ Επίσης, έκρινε πως το Ιράν δεν είχε το δικαίωμα να παραπέμψει κανένα από τα παραπάνω άτομα σε δίκη ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων του³⁰⁰. Τέλος, το Δικαστήριο απεφάνθη πως το Ιράν είχε την υποχρέωση να παρέχει επανόρθωση για τις ζημιές που υπέστησαν οι Η.Π.Α.³⁰¹.

Το Δικαστήριο, συνεπώς, δεν ασχολείται μόνο την επανόρθωση του ζημιωθέντος Κράτους, εν προκειμένω των Η.Π.Α, αλλά και με την αποκατάσταση των δικαιωμάτων των θυμάτων ως ανεξάρτητο από την επανόρθωση του Κράτους, ζήτημα, επιβεβαιώνοντας έτσι την απαρίθμηση των μορφών επανόρθωσης που εντοπίζονται στις *Αρχές Επανόρθωσης*³⁰².

Όπως προελέχθη, η αποκατάσταση αποτελεί για το Δικαστήριο την πιο επιθυμητή μορφή επανόρθωσης, χωρίς όμως να αποκλείει την αποζημίωση,

²⁹⁵ Δ.Δ, *Γνωμοδότηση Τείχους...* παρ.149 και 119.

²⁹⁶ Το Δικαστήριο κάνει αναφορά, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 12 του ΔΣΑΠΔ, βλ. *Γνωμοδότηση Τείχους* παρ. 129

²⁹⁷ Ibid.

²⁹⁸ Δ.Δ, *Υπόθεση Αμερικανικό Διπλωματικό και Προξενικό Προσωπικό στην Τεχεράνη*, (Η.Π.Α / Ιράν), (Merits), 24 Μαΐου 1980, ICJ Reports 1980, σελ. 44-45, παρ. 95 (*Tehran Hostages case*).

²⁹⁹ Ibid. παρ. 95 (3).

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ Ibid. παρ. 95 (5).

³⁰² *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparations Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, GA Res. 60/147, 21 Μαρτίου 2006, A/RES/60/147; Annex, παρ. 19.

αναγνωρίζοντας πως στις περιπτώσεις που η αποκατάσταση δεν είναι εφικτή τότε το υπεύθυνο για την παραβίαση Κράτος υποχρεούται να χορηγήσει αποζημίωση για την ζημία που προκάλεσε³⁰³.

Ωστόσο, η απαγγελία χορήγησης αποζημίωσης για τις σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου, από το Δ.Δ προσκρούει, σε ορισμένες περιπτώσεις, στην απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της αρχικής παραβίασης, της συμπεριφοράς του εγκαλούμενου Κράτους και της τελικής βλάβης που υπέστη το ζημιωθέν μέρος.

Στην υπόθεση *Εφαρμογή της Συνθήκης κατά της Γενοκτονίας*³⁰⁴, το Δικαστήριο απέρριψε το αίτημα αποζημίωσης της Βοσνίας έναντι της Σερβίας για το ρόλο που διαδραμάτισε η τελευταία στην διάπραξη του εγκλήματος της γενοκτονίας κατά τη διάρκεια του Βοσνιακού πολέμου³⁰⁵, καθώς διαπίστωσε πως οι στρατιωτικές δυνάμεις με επικεφαλής τον Ratko Mladić, που έλαβαν μέρος στην δολοφονία χιλιάδων ατόμων στη Srebrenica και στη Ζερα, δεν αποτελούσαν *de jure* όργανα της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας, μετέπειτα Σερβίας, και άρα ενέργειες αποδιδόμενες στο εγκαλούμενο Κράτος.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο, θεώρησε αναγκαίο να εξετάσει «*την άμεση ή έμμεση αιτιώδη σχέση μεταξύ της παράνομης πράξης, της παραβίασης από τον Καθ' ου της υποχρέωσης πρόληψης της γενοκτονίας και τη βλάβη που υπέστη το προσφεύγον Κράτος, που αποτελείται από κάθε είδους ζημία, υλική ή ηθική, που προκλήθηκε από την πράξη της γενοκτονίας*»³⁰⁶.

Το Δ.Δ διαπίστωσε, τελικά, πως η αποτυχία της Σερβίας να τηρήσει την υποχρέωση της σχετικά με την πρόληψη του εγκλήματος της γενοκτονίας δεν αποτελούσε την αιτία του εγκλήματος της γενοκτονίας που έλαβε χώρα στη *Srebrenica*,³⁰⁷. Ωστόσο, το Δικαστήριο αναγνώρισε τη διεθνή ευθύνη της Σερβίας που προέκυπτε από την αποτυχία πρόληψης της γενοκτονίας, εφόσον η τελευταία είχε τα μέσα³⁰⁸, κρίνοντας πως η αναγνώριση, εκ μέρους της, της αποτυχίας να τηρήσει τις υποχρεώσεις της αποτελούσαν επαρκή μορφή επανόρθωσης³⁰⁹. Παράλληλα, τόνισε πως αποτελεί υποχρέωση της Σερβίας να μεταφέρει όλα τα για υπεύθυνα για τη

³⁰³ Οπ.παρ. υποσημ. 221.

³⁰⁴ Δ.Δ Υπόθεση Εφαρμογή της Σύμβασης για την Πρόληψη και Τιμωρία του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (*Bosnia and Herzegovina / Serbia and Montenegro*), Απόφαση 26 Φεβρουαρίου 2007, ICJ Reports 2007.

³⁰⁵ *Ibid.*, παρ. 461 – 462

³⁰⁶ *Ibid.*,

³⁰⁷ *Ibid.*

³⁰⁸ *Ibid.*, παρ. 461

³⁰⁹ *Ibid.*, παρ. 463

γενοκτονία, άτομα ή οντότητες³¹⁰, ενώπιον του ΔΠΔΓ και να συμμορφωθεί πλήρως με τις αποφάσεις του παραπάνω οργάνου.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί, πως είναι απογοητευτικό το γεγονός ότι το Δικαστήριο υιοθέτησε μια τόσο μετριοπαθή στάση για τέτοιου μεγέθους έγκλημα. Το Δ.Δ ερμηνεύοντας στενά τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου σχετικά με τη διεθνή ευθύνη του Κράτους για τις ενέργειες των οργάνων του, θεώρησε πως η συνδρομή, οικονομική και άλλη, που παρείχε η Π.Γ.Δ στις σερβοβοσνιακές δυνάμεις με επικεφαλής τον στρατηγό Mladić αλλά και οι κοινές στρατιωτικές επιχειρήσεις μεταξύ των δύο στη Βοσνία, δεν αποτελούσαν επαρκή στοιχεία προκειμένου να θεμελιωθεί η διεθνής ευθύνη της Σερβίας για τη γενοκτονία στη *Srebrenica* και σε άλλες περιοχές. Εντούτοις το Δικαστήριο, προκλητικά, έκρινε πως η αναγνώριση, εκ μέρους της Σερβίας, ότι δεν έλαβε όλα τα απαραίτητα μέτρα για την πρόληψη της γενοκτονίας και η παροχή εγγυήσεων μη επανάληψης αποτελούσαν ικανοποιητική μορφή επανόρθωσης.

Αναφορικά, με την παύση της παράνομης ενέργειας και τις εγγυήσεις μη επανόρθωσης, ως επί μέρους μορφές επανόρθωσης, το Δικαστήριο φαίνεται να τις αναγνωρίζει συνήθως σε συνάρτηση με κάποια άλλη μορφή επανόρθωσης. Για παράδειγμα στην υπόθεση *Αμερικανικό Διπλωματικό και Προξενικό Προσωπικό στην Τεχεράνη*, το Δικαστήριο διέταξε από την μία πλευρά την παύση της παραβίασης και από τη άλλη την αποκατάσταση των δικαιωμάτων των θυμάτων³¹¹ ενώ στην υπόθεση *Εφαρμογή της Σύμβασης κατά της Γενοκτονίας* η αναγνώριση της διεθνούς ευθύνης της Σερβίας λόγω της μη συμμόρφωσης με την υποχρέωση πρόληψης της γενοκτονίας συνοδεύονταν από την υποχρέωση της να παρέχει εγγυήσεις μη - επανάληψης³¹².

Συνοπτικά, το Δικαστήριο φαίνεται να αναγνωρίζει το ατομικό δικαίωμα των θυμάτων σε επανόρθωση για τις σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, διατάσσοντας, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά κάθε υπόθεσης, την καταλληλότερη μορφή επανόρθωσης. Προτεραιότητα δίδεται στην αποκατάσταση των περιουσιακών στοιχείων των θυμάτων καθώς και των δικαιωμάτων τους, χωρίς να αποκλείεται η αποζημίωση στις περιπτώσεις που η αποκατάσταση δεν είναι εφικτή. Βέβαια, το Δ.Δ δεν προβαίνει το ίδιο στον καθορισμό του ύψους της αποζημίωσης, ζητώντας από τα

³¹⁰ Ibid., παρ. 471 (8).

³¹¹ Δ.Δ Υπόθεση *Αμερικανικό Διπλωματικό και Προξενικό Προσωπικό στην Τεχεράνη...* παρ. 95 (3).

³¹² Δ.Δ Υπόθεση *Εφαρμογή της Σύμβασης κατά της Γενοκτονίας...* παρ. 471 (9).

διάδικα μέρη να συμφωνήσουν επ' αυτού³¹³. Επίσης, από τη νομολογία προκύπτει πως οι αποζημιώσεις των θυμάτων δεν αφορούν ηθικές βλάβες παρά μόνο υλικές, γεγονός που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ατέλεια του συστήματος, αφού η φύση των παραβιάσεων που μελετάται, ήτοι σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, αφορούν κατά κύριο λόγο την ψυχολογική και πνευματική βλάβη του ατόμου. Τέλος, το Δικαστήριο, ερμηνεύει την ικανοποίηση ως την αναγνώριση της παραβίασης εκ μέρους του εγκαλούμενου Κράτους η οποία συνήθως συνοδεύεται από εγγυήσεις μη επανάληψης, παρόμοιας ή άλλης παραβίασης στο μέλλον.

II. Υπόθεση Γερμανία / Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα (2012)

Η υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους*³¹⁴ ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου έδωσε το έναυσμα για να ξεκινήσει εκ νέου η συζήτηση αναφορικά με την ύπαρξη και θεμελίωση ατομικού δικαιώματος των θυμάτων στην επανόρθωση για σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου. Παράλληλα, έφερε στο προσκήνιο ορισμένα σύνθετα και επίκαιρα ζητήματα διεθνούς δικαίου. Σύνθετα, γιατί έρχονται σε σύγκρουση από τη μία πλευρά το δικαίωμα των θυμάτων σε επανόρθωση για τις σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου και από την άλλη πλευρά αναγκαστικοί κανόνες του παραδοσιακού διεθνούς δικαίου, όπως η δικαστική ασυλία του Κράτους. Επίκαιρα, γιατί η παραπάνω σύγκρουση συμβαίνει αφενός εν μέσω σοβαρότατων ανθρωπιστικών κρίσεων και αφετέρου υπό το φως της εξέλιξης του διεθνούς δικαίου με κύριο χαρακτηριστικό την ανάδειξη του ατόμου σε υποκείμενο του διεθνούς δικαίου και τη θεμελίωση της ατομικής ποινικής ευθύνης για διεθνή εγκλήματα, όπως είναι τα εγκλήματα πολέμου, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, το έγκλημα της γενοκτονίας.

³¹³ Η μόνη περίπτωση που το Δικαστήριο εξέδωσε απόφαση που αφορούσε το ύψος της αποζημίωσης που έπρεπε να καταβληθεί στο ζημιωθέν μέρος είναι στην υπόθεση *Στενών της Κέρκυρας*, όπου συστάθηκε ειδική επιτροπή από το Δικαστήριο προκειμένου να αξιολογήσει την έκταση των ζημιών και το τελικό ύψος της αποζημίωσης. Βλ. Δ.Δ. Υπόθεση *Μεγάλη Βρετανία / Αλβανίας*, (Assessment of the Amount of Compensation), 15 Δεκεμβρίου 1949, ICJ Reports 1949, σελ. 10.

³¹⁴ Δ.Δ. Υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους (Γερμανία / Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα)*, 3 Φεβρουαρίου 2012, ICJ Reports 2012.

Το Δικαστήριο στην εν λόγω υπόθεση κρίνοντας πως ενώπιον του τίθεται το ζήτημα της παραβίασης η μη ενός συγκεκριμένου κανόνα του παραδοσιακού διεθνούς δικαίου **δεν θέλησε να ασχοληθεί με το ζήτημα της επανόρθωσης των θυμάτων** για τα εγκλήματα που διέπραξαν οι Γερμανικές κατοχικές δυνάμεις κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, **απορρίπτοντας έτσι την ανταίτηση της Ιταλίας**³¹⁵, επιβεβαιώνοντας, αντίστοιχα, την **ύπαρξη δικαστικής ασυλίας της Γερμανίας** ενώπιον των Ιταλικών Δικαστηρίων. Σύμφωνα με το σκεπτικό του Δικαστηρίου, **το ζήτημα των επανορθώσεων δεν συσχετιζόταν με την αρχική προσφυγή της Γερμανίας**³¹⁶.

Αν και η απόφαση του Δ.Δ δύναται να χαρακτηριστεί **οπισθοδρομική** με καμία ουσιαστική συμβολή στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου, η μελέτη των ιταλικών και ελληνικών θέσεων καθώς και των θέσεων ορισμένων Δικαστών του Δ.Δ κρίνεται απαραίτητη καθώς μέσα από αυτές αναδύεται μια **καινούργια *opinio juris* αναφορικά με την κάμψη της ετεροδικίας του Κράτους, την ύπαρξη ατομικού δικαιώματος των θυμάτων** να αξιώνουν αποζημίωση ενώπιον εθνικών δικαστηρίων, χωρίς αυτό να προσκρούει στον εθιμικό κανόνα της ετεροδικίας του Κράτους, αλλά και την **υποχρέωση αντίστοιχα των Κρατών να παρέχουν επανόρθωση** στα θύματα για τις σοβαρές παραβιάσεις αφενός του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και αφετέρου του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου.

Όσον αφορά το ιστορικό της υπόθεσης, η Γερμανία προσέφυγε, το 2008, στο Δ.Δ με αίτημα να αναγνωρισθεί από το Δικαστήριο η διεθνής ευθύνη της Ιταλίας, η οποία προέκυπτε από την παραβίαση των διεθνών της υποχρεώσεων, ήτοι την μη αναγνώριση της ετεροδικίας του Γερμανικού Κράτους ενώπιον των ιταλικών δικαστηρίων³¹⁷. Εν συνεχεία, η Ιταλία ζήτησε από το Δικαστήριο να αναγνωρίσει τη διεθνή ευθύνη της Γερμανίας που προέκυπτε από την παραβίαση των υποχρεώσεων της να παράσχει επανόρθωση στα θύματα ιταλικής υπηκοότητας για τα εγκλήματα που διέπραξε το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα της Γερμανίας κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Συγκεκριμένα, η Γερμανία **«οφείλει να παύσει την παράνομη συμπεριφορά και να παράσχει αποτελεσματική και κατάλληλη επανόρθωση σε**

³¹⁵ Δ.Δ, Υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους (Γερμανία / Ιταλίας)*, Ανταίτηση Ιταλίας (Απόφαση), 22 Δεκεμβρίου 2009.

³¹⁶ Δ.Δ.Χ, Υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους...* Application Instituting Proceedings, General List No. 143, 23 Δεκεμβρίου 2008. Βλ Επίσης. Memorial Of The Federal Republic Of Germany, 12 Ιουνίου 2009.

³¹⁷ *Ibid.* παρ. 14.

αυτά τα θύματα»³¹⁸ δημιουργώντας κατάλληλους μηχανισμούς επανόρθωσης και εξασφαλίζοντας σε κάθε θύμα νομικές οδούς διαφορετικές από την προσφυγή ενώπιον των εθνικών δικαστών³¹⁹. Εδώ, κρίνεται απαραίτητο να επισημανθεί πως η παροχή επανόρθωσης αποτελεί κανόνα διεθνούς εθιμικού δικαίου και αρα δεσμεύει, εν προκειμένω, την Γερμανία.

Όπως ήταν φυσικό, η παραπάνω κίνηση της Ιταλίας προκάλεσε την αντίδραση της γερμανικής πλευράς, η οποία υποστήριξε ότι το αίτημα της Ιταλίας δεν ενέπιπτε στην δικαιοδοσία του Δικαστηρίου, καθώς σχετιζόταν με ενέργειες που έλαβαν χώρα 60 χρόνια πριν³²⁰ ενώ παράλληλα τόνισε πως το ζήτημα χορήγησης επανορθώσεων είχε προ πολλού διευθετηθεί με τη δημιουργία του Ιδρύματος «Μνήμη, Ευθύνη και Μέλλον» βάσει Γερμανικού Νόμου, ο οποίος θεσπίστηκε τον Αύγουστο του 2000³²¹.

Το παραπάνω αίτημα της Ιταλίας, στηρίχθηκε στο επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο «υπό το διεθνές δίκαιο, ένα Κράτος υπεύθυνο για την παραβίαση θεμελιωδών κανόνων δεν δικαιούται ασυλίας σε περιπτώσεις, στις οποίες, εφόσον χορηγηθεί, η ασυλία θα ισοδυναμούσε με την απαλλαγή αυτού του Κράτους από τις νομικές συνέπειες της παραβατικής συμπεριφοράς του»³²². Το εν λόγω επιχείρημα της Ιταλίας θέτει ενώπιον του Δικαστηρίου, μια πολύ συγκεκριμένη προβληματική, η οποία αποσκοπεί στην κάμψη ενός παραδοσιακού κανόνα του Διεθνούς Δικαίου όταν καταπατώνται θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου.

Στον αντίποδα, η Γερμανία, υποστήριξε πως από τους υφιστάμενους κανόνες του διεθνούς δικαίου δεν προκύπτει άρση της ετεροδικίας ενός Κράτους για παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, ούτε φαίνεται να διαμορφώνεται μια νέα *opinio juris* προς αυτή την κατεύθυνση³²³, ενώ δεν παρέλειψε να τονίσει πως από το άρθρο 3 της 4^{ης} Σύμβασης της Χάγης δεν προκύπτει ατομικό δικαίωμα στην επανόρθωση, αντικρούοντας έτσι τις αποφάσεις των ελληνικών και ιταλικών δικαστηρίων³²⁴.

³¹⁸ Ibid. παρ. 7.2.

³¹⁹ Ibid. παρ. 7.11.

³²⁰ Δ.Δ.Χ, Υπόθεση Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους... Preliminary Objections Of The Federal Republic Of Germany Regarding Italy's Counter-Claim, 10 Μαρτίου 2010, παρ. 1 στο <http://www.icj-cij.org/docket/files/143/16019.pdf> (τελευταία πρόσβαση 12/8/2013, ώρα 11.11)

³²¹ Ibid.παρ. 37.

³²² Οπ.π. (υπόσημ. 259), παρ. 7.6.

³²³ Δ.Δ.Χ, Υπόθεση Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους... Memorial Of The Federal Republic Of Germany, 12 Ιουνίου 2009, παρ. 55.

³²⁴ Δ.Δ, Υπόθεση Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους... Reply of the Federal Republic of Germany, 5 Οκτωβρίου 2010, παρ. 39 – 43 στο <http://www.icj-cij.org/docket/files/143/16650.pdf> (τελευταία πρόσβαση 18/8/2013, ώρα 11.36).

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο, όπως προελέχθη, απέρριψε το αίτημα της Ιταλίας, διαπιστώνοντας ότι το περιεχόμενο της ανταίτησης του εναγόμενου μέρους, η υποχρέωση, δηλαδή, της Γερμανίας να παράσχει επανόρθωση στα θύματα των εγκλημάτων των Ναζί «δεν αποτελούσε μέρος των τρεχουσών διαδικασιών» ενώπιον του³²⁵, ενώ στην τελική του απόφαση του το Δικαστήριο, παρατήρησε πως «δεν υφίσταται σύγκρουση μεταξύ του κανόνα ή των κανόνων *jus cogens* και του εθιμικού κανόνα, ο οποίος επιτάσσει ένα Κράτος να χορηγεί ασυλία σε ένα άλλο»³²⁶.

Ωστόσο, σύμφωνα με τη θέση της Ιταλίας, η υποχρέωση της Γερμανίας για επανόρθωση των θυμάτων δεν μπορούσε να εξεταστεί ξεχωριστά από το ζήτημα της δικαστικής ασυλίας της τελευταίας, καθώς η απόφαση των ιταλικών δικαστηρίων να άρουν την ασυλία του Γερμανικού Κράτους ήταν αποτέλεσμα της άρνησης της Γερμανίας να παράσχει ικανοποιητική επανόρθωση στα θύματα³²⁷. Επιπλέον, η ιταλική πλευρά υποστήριξε πως άωτερος σκοπός της ανταίτησης που υπέβαλε δεν ήταν η απόρριψη των θέσεων του αντιδίκου, αλλά η **ουσιαστική διεύρυνση** του ζητήματος που επρόκειτο να εξετασθεί ενώπιον του Δικαστηρίου³²⁸.

Με την απόφαση του Δικαστηρίου να απορρίψει το αίτημα της Ιταλίας, και ως εκ τούτου να απορρίψει να εξετάσει την ετεροδικία της Γερμανίας σε συνάρτηση με την υποχρέωση της να παράσχει επανόρθωση για τις σοβαρές παραβιάσεις του ΔΑΔ, αντιτάχθηκε ο Δικαστής A.A. Cançado Trindade, ο οποίος στη διστάμενη γνώμη του υποστήριξε ότι «χωρίς την ανταίτηση της Ιταλίας σχετικά με τις επανορθώσεις για τις ζημιές που προκλήθηκαν από τα εγκλήματα πολέμου, το Δικαστήριο έχει πλέον έναν πολύ περιορισμένο ορίζοντα να αποφανθεί για το (αρχικό) αίτημα της Γερμανίας για Κρατική ασυλία», προσθέτοντας πως η εν λόγω απόφαση του Δικαστηρίου, αναιρεί την πεφωτισμένη νομική θεωρία, σύμφωνα με την οποία η ανταίτηση, ως δικαίωμα του εναγόμενου μέρους, συμβάλλει στην ορθή απονομή δικαιοσύνης και στην ισότητα μεταξύ των διαδίκων ενώπιον του Δικαστηρίου³²⁹.

³²⁵ Δ.Δ. Υπόθεση Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους (Γερμανία / Ιταλίας), Ανταίτηση Ιταλίας (Απόφαση), 6 Ιουλίου 2010. Παρ. 35 (Α). Τον διαχωρισμό μεταξύ του ζητήματος της δικαστικής ασυλίας και την υποχρέωσης επανόρθωσης, επιβεβαίωσε το Δικαστήριο και στην οριστική του απόφαση. Βλ. Δ.Δ. Υπόθεση Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους (Γερμανία / Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα), 12 Φεβρουαρίου 2012, ICJ Reports 2012, παρ. 93 - 100.

³²⁶ Δ.Δ. Υπόθεση Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους (Γερμανία / Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα), Απόφαση, 12 Φεβρουαρίου 2012, ICJ Reports 2012, παρ. 93.

³²⁷ Δ.Δ. Counter-Memorial of Italy, 22 Δεκεμβρίου 2009, σελ. 35, παρ. 3.11.

³²⁸ Δ.Δ. Ανταίτηση Ιταλίας, 22 Δεκεμβρίου 2009, παρ. 7.7

³²⁹ Δ.Δ. Υπόθεση Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους... Διστάμενη γνώμη Δικαστή A.A. Cançado Trindade στην Ανταίτηση Ιταλίας (Απόφαση), 6 Ιουλίου 2010. Παρ. 29.

Επιπλέον, όσον αφορά την πρακτική των Κρατών να παραιτούνται της υποχρέωσης τους να παράσχουν επανόρθωση στα θύματα μέσω της υιοθέτησης συμφωνιών ειρήνης, ο Δικαστής Cançado Trindade παρατηρεί πως η **απόλαυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν υπόκειται σε τέτοιου είδους παραιτήσεις από τα Κράτη**³³⁰, καθώς το θύμα σε τέτοιες περιπτώσεις δεν είναι το Κράτος αλλά τα άτομα, των οποίων τα δικαιώματα παραβιάστηκαν³³¹. Μάλιστα, ο Δικαστής υπογραμμίζει πως κάθε τέτοια παραίτηση ισοδυναμεί με την αποδοχή της θέσης «*ότι τα Κράτη μπορούν να διαπράττουν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας με πλήρη ατιμωρησία, να διαπράττουν συστηματικές ανθρωποκτονίες, να εξευτελίζουν και να υποδουλώνουν ανθρώπους, και να τους επιβάλλουν σε καταναγκαστική εργασία και έπειτα [τα Κράτη] να κρύβονται πίσω από την ασπίδα της ρήτρας παραιτήσεως κατόπιν διαπραγματεύσεως με άλλο Κράτος, και να προσπαθούν να διευθετήσουν όλες τις αξιώσεις μέσω των συνθηκών ειρήνης με το ομόλογο Κράτος*»³³².

Η άποψη του Δικαστή Trindade, σε αυτό το στάδιο, δημιουργεί αρκετές ελπίδες και αναμφισβήτητα συντάσσεται με το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο. Ο Δικαστής τονίζει αφενός πως το **θύμα αποτελεί τον τελικό αποδέκτη κάθε παράνομης ενέργειας** του Κράτους, πραγματικότητα η οποία διατυπώνεται σαφώς στον σχολιασμό του Σχεδίου Άρθρων της ΕΔΔ περί διεθνούς ευθύνης³³³ και η οποία έχει αναγνωρισθεί από το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *La Grand*³³⁴ όπως και στη σχετικά πρόσφατη απόφαση *Congo / Uganda*³³⁵ και αφετέρου δεν διστάζει να ασκήσει έντονη κριτική την πρακτική των Κρατών να συνομολογούν συνθήκες ειρήνης με τις οποίες παραιτούνται από τις ουσιαστικές υποχρεώσεις τους.

Στο παρελθόν, ο ιταλός ad hoc Δικαστής Gaja είχε υποστηρίξει πως «*σε κάθε περίπτωση, μόνο το άτομο θα πρέπει να είναι ο δικαιούχος της επανόρθωσης. Η πρακτική είναι ήδη ξεκάθαρα προσανατολισμένη σε αυτή την έννοια, η οποία*

³³⁰ Ibid. παρ 115.

³³¹ Ibid. παρ 114.

³³² Ibid. παρ 124.

³³³ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries στο Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, άρθρο 33. Επίσης βλ. J. Crawford, «*Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*» στο «*The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Texts and Commentaries*», Cambridge, Cambridge University Press, 2002, Σχολιασμός άρθρου 33, παρ. 3, σελ. 209.

³³⁴ Βλ. *LaGrand Case (Germany v. United States of America)*, Judgment, ICJ Reports 2001, σελ. 446.

³³⁵ Βλ. παραπάνω σελ. 81-82.

εναρμονίζεται καλύτερα με την ύπαρξη ατομικών δικαιωμάτων παρά με την παραδοσιακή αντίληψη»³³⁶.

Σε αυτή τη θέση καταλήγει και η Ιταλική πλευρά, η οποία αναλύοντας το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο διαπιστώνει πως αποτελεί υποχρέωση του Κράτους να παρέχει ικανοποιητική επανόρθωση στα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του ΔΑΔ, υποχρέωση από την οποία δεν μπορεί να παραιτηθεί το υπεύθυνο Κράτος υπό το ισχύον εθιμικό δίκαιο³³⁷.

Άλλωστε, η υποχρέωση του Κράτους να παράσχει επανόρθωση δεν δύναται να εξαλειφθεί, ιδίως όταν αυτή εξετάζεται υπό το φως του σύγχρονου Διεθνούς Δικαίου³³⁸. Η υποχρέωση επανόρθωσης αποτελεί καθιερωμένη αρχή του Διεθνούς Δικαίου και δεν αφορά μόνο την επανόρθωση προς τα Κράτη αλλά και προς τα άτομα, εφόσον είναι αυτά οι **τελικοί αποδέκτες της παραβίασης**³³⁹. Η εν λόγω υποχρέωση του Κράτους³⁴⁰ αποτυπώνεται στα Άρθρα της ΕΔΔ περί διεθνούς ευθύνης³⁴¹, προκύπτει από την προοδευτική ερμηνεία του άρθρου 3 της 4^{ης} Σύμβασης της Χάγης (1907) και του άρθρου 91 του 1^{ου} ΠΠ του 1977 στις συμβάσεις της Γενεύης (1949), για τις περιπτώσεις που αφορούν παραβιάσεις του Δ.Α.Δ³⁴² και επιβεβαιώνεται από τις Αρχές Επανόρθωσης του 2005³⁴³ όσο και από άλλα ψηφίσματα, όπως είναι αυτό της **International Law Association**, το οποίο υιοθετήθηκε το 2010, αναφορικά με την

³³⁶ Gaja εί Gaja, G., «Droits des Etats et droits des individus dans le cadre de la protection diplomatique», Flauss, Jean-François (επιμ.), «*La Protection Diplomatique: Mutations contemporaines et pratiques nationales*», Brussels, Nemesis-Bruylant, 2003, σελ. 69

³³⁷ Δ.Δ. Counter-Memorial of Italy, 22 Δεκεμβρίου 2009, παρ. 87 - 113.

³³⁸ Δ. Counter-Memorial of Italy, 22 Δεκεμβρίου 2009, παρ. 87 - 113.

³³⁹ Οπ. π. (υποσημείωση 275).

³⁴⁰ Μαρούδα Μ. - Ντ., «*Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση*», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2006, σελ. 369 – 471

³⁴¹ Άρθρα για τη Διεθνή Ευθύνη των Κρατών για διεθνείς παράνομες ενέργειες, ψήφισμα A/RES/56/83 της Γενικής Συνέλευσης, 28/1/2002. Βλ Επίσης Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries στο Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Part Two, 2001.

³⁴² Δ.Δ. Αγόρευση του πληρεξουσίου της Ελληνικής Δημοκρατίας, Oral Proceedings, 14 / 9/2011, Doc. CR 2011/19, παρ. 28, 73, 77, Επίσης βλ. Περράκης Στ – Μ.Ντ. Μαρούδα «*Πολεμικές επανορθώσεις στο σύγχρονο Διεθνές Δίκαιο. Η Διεθνής Πρακτική και η ελληνική περίπτωση. Μια σύνθεση και ένας αναστοχασμός*» στο Περράκης Στ. (επιμ.), «*Το ζήτημα των Γερμανικών Πολεμικών Επανορθώσεων στην Ελλάδα: Διεθνείς και Εθνικές Διαστάσεις*», εκδ. Ι.Σιδέρης, 2012. C. Greenwood, «*International Humanitarian Law (Law of War)*», στο F. Kalshoven (επιμ.), *The Centennial of the First International Peace Conference*, 2000. Σελ.161. L. Zegveld, «*Remedies for Victims of Violations of International Humanitarian Law*», *International Review of Red Cross*, Vol. 85, 2003. Σελ. 506.

³⁴³ Βλ. Μαρούδα Μ. - Ντ., «*Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση*», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2006.

*Επανόρθωση των Θυμάτων Ενόπλων Συρράξεων*³⁴⁴ και στο οποίο υπάρχει σαφής αναφορά τόσο στην υποχρέωση των υπεύθυνων μερών να παράσχουν επανόρθωση (άρθρο 11) όσο και στο δικαίωμα των θυμάτων να λαμβάνουν επανόρθωση από τα υπεύθυνα μέρη (άρθρο 6).

Μάλιστα, όσον αφορά το ατομικό δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση, στο σχολιασμό των άρθρων του ψηφίσματος της ΙΛΑ περί *Επανόρθωσης των Θυμάτων Ενόπλων Συρράξεων* αντανακλάται στο μέγιστο βαθμό η άποψη της Επιτροπής πως εκτός από το Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το ατομικό δικαίωμα στην επανόρθωση υφίσταται και στο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο, χωρίς παρεκκλίσεις καθώς αυτό προκύπτει τόσο από τα διεθνή κείμενα όσο και από την πρακτική³⁴⁵.

Μελετώντας δε την νομική θεωρία, η οποία τοποθετεί το άτομο στο επίκεντρο της έρευνας ήδη από τον 17^ο και 18^ο αιώνα και μελετά την αλληλεξάρτηση αυτού ως πολίτη αλλά και ως ανεξάρτητη οντότητα με το «ισχυρό Κράτος» παρατηρεί κανείς ότι το άτομο θεωρείται ως ο **σημαντικότερος δρών του δικαίου** είτε σε εθνικό είτε σε διεθνές επίπεδο. Το 1625, ο Hugo Grotius στο έργο του *De Jure Belli ac Pacis* υποστηρίζει πως η *societas gentium* περιλαμβάνει ολόκληρη την ανθρωπότητα και συνεπώς δεν δύναται να στηρίζεται στη βούληση (*voluntas / volunté*) των Κρατών. Άλλωστε κάθε άτομο είναι φορέας δικαιωμάτων, τα οποία του έχουν αποδοθεί από τη *Φύση*, αναγνωρίζονται από το *Φυσικό Δίκαιο* και δεν δύναται να καταπατηθούν από ένα ολιγαρχικό Κράτος προκειμένου το τελευταίο να ικανοποιήσει τα συμφέροντα του.

Αργότερα, ο Thomas Hobbes αναπτύσσοντας την θεωρία του για το Κοινωνικό Συμβόλαιο παρατηρεί πως η έννοια του *ατόμου* υπερισχύει αυτής του *πολίτη* ανοίγοντας την πόρτα στην **ανυπακοή του ατόμου έναντι σε μια εξουσία που δεν είναι δίκαιη** ενώ ο Samuel Pufendorf στο έργο του *De Jure Naturae et Gentium*, το 1672, τονίζει ότι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι και ίσοι απέναντι στο δίκαιο ενώ παράλληλα υπογραμμίζει πως η νομοθετική εξουσία αλλά και ο νομοθέτης πρέπει να υπόκεινται και να υπακούουν στην λογική, θέση που υποστήριξε αργότερα και ο John Lock τονίζοντας πως ο νομοθέτης δεν πρέπει να αυτοσχεδιάζει κατά τη διάρκεια δημιουργίας του νόμου.

Σε καμμία περίπτωση δεν θα μπορούσε βέβαια να παραληφθεί η συμβολή του Francisco de Vitoria, ο οποίος στα έργα του *Relectio di Indis* (1538) και *Relectio de*

³⁴⁴ ILA, *Reparation for Victims of Armed Conflict*, The Hague Conference, 2010.

³⁴⁵ Ibid. σελ. 13 – 21.

Jure Belli (1539)³⁴⁶, τονίζει την ύπαρξη μιας Διεθνούς Κοινότητας, η οποία διέπεται από το *Droit des Gens* και η οποία αποτελείται από άτομα που οργανώνονται κοινωνικά σε Κράτη, δημιουργώντας έτσι την *έννοια της ανθρωπότητας*. Συνεπώς κάθε παραβίαση των δικαιωμάτων του ατόμου διέπεται από το *Droit des Gens* και την αρχή της ανθρωπότητας, που εφαρμόζονται τόσο στα Κράτη όσο και στα άτομα ή τους λαούς που αποτελούν την Διεθνή Κοινότητα.

Όσον αφορά τη σύγχρονη εποχή, στα σύγχρονα εθνικά πολιτικά συστήματα η παρουσία του ατόμου στο επίκεντρο της έννομης τάξης αποτελεί τον κανόνα. Αν και το άτομο δεν συμμετέχει άμεσα στη δημιουργία της εθνικής νομοθεσίας δεν παύει να είναι ο κύριος φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, καθώς και ο τελικός αποδέκτης της επανόρθωσης στην περίπτωση που παραβιάζονται τα δικαιώματα του. Κατ' αναλογία, η αναγνώριση του ατόμου στον πυρήνα του Διεθνούς Δικαίου συνεπάγεται με δικαιώματα και υποχρεώσεις που απορρέουν απευθείας από Διεθνές Δίκαιο, με το οποίο τα άτομα βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της αμφίδρομης σχέσης μεταξύ του Διεθνούς Δικαίου και του ατόμου ως υποκείμενο αυτού είναι η ύπαρξη του Διεθνούς Δικαίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο ή ακόμα η αρχή της διπλωματικής προστασίας και τα δικαιώματα από τα οποία δεν επιτρέπεται παρέκκλιση (βλ. άρθρο 15, ΕυρΣΔΑ).

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές πως το Κράτος δεν αποτελεί μια ισχυρή οντότητα, την οποίας η εξουσία δύναται να παραγκωνίζει τα δικαιώματα αλλά και την ύπαρξη, συνολικά, του ατόμου καθώς αυτό, ήδη από την αρχαιότητα, είναι φορέας δικαιωμάτων που του έχουν αποδοθεί από τη Φύση (*inherent rights*) και τα οποία δεν υπόκεινται σε καμμία παρέκκλιση. Το άτομο αποτελεί ενεργό δρώντα του Δικαίου και δεν υπόκειται στην ολοκληρωτική εξουσία του Κράτους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εξέλιξη του Διεθνούς Ποινικού Δικαίου, ιδίως τις τελευταίες δύο δεκαετίες, όπου πραγματι ότι το άτομο τίθεται στο επίκεντρο ως φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αφού, ως θύμα του αναγνωρίζεται το δικαίωμα να λάβει επανόρθωση για την βλάβη που υπέστη, ενώ ως υπεύθυνος των παραβιάσεων διώκεται υπέχοντας ποινική ευθύνη για τα εγκλήματα που διέπραξε.

Αναμφίβολα, η υποχρέωση επανόρθωσης είναι αλληλένδετη με το ατομικό δικαίωμα των θυμάτων να την αξιώσουν για βλάβη, η οποία προκλήθηκε από την παραβίαση των δικαιωμάτων τους. Στην υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους*, το

³⁴⁶ Και τα δύο αποτελούν μέρη του ευρύτερου έργου του ιδίου *Relectiones Theologicae*.

ατομικό δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση υποστηρίχθηκε σθεναρά από τον πληρεξούσιο της Ελληνικής Δημοκρατίας³⁴⁷, ο οποίος μέσα από την περιδιάβαση του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου και της διεθνούς πρακτικής³⁴⁸, καταλήγει στο συμπέρασμα πως η «υποχρέωση των μελών της Διεθνούς Κοινότητας να διασφαλίζουν την επανόρθωση των θυμάτων για παραβιάσεις του ΔΑΔ υφίσταται πέρα από την ύπαρξη συνθηκών ειρήνης»³⁴⁹ ενώ παράλληλα τονίζει πως η διεθνής ευθύνη του Κράτους συνδέεται άμεσα με το ατομικό δικαίωμα των θυμάτων να αξιώσουν επανόρθωση ενώπιον αρμόδιων δικαστηρίων³⁵⁰, δικαίωμα του οποίου η απόλαυση είναι αναγκαίο να καταστεί δυνατή αλλιώς δημιουργούνται άμεσες και αρνητικές επιπτώσεις στην εθιμικού χαρακτήρα, πλέον, υποχρέωση παροχής επανόρθωσης³⁵¹.

Εν συνεχεία, η ιταλική πλευρά διαπίστωσε πως τα διεθνή εγκλήματα προσελκύουν τόσο την ατομική όσο και την κρατική ευθύνη³⁵². Το διττό χαρακτήρα της διεθνούς ευθύνης (*duality of responsibility*) έχει επιβεβαιώσει, άλλωστε, στο παρελθόν το Δ.Δ. στην υπόθεση *Εφαρμογής της Σύμβασης κατά της Γενοκτονίας*³⁵³. Συνεπώς, η διεθνής ευθύνη του Κράτους συνεχίζει να υφίσταται ακόμα κι αν έχει διωχθεί το ατομικά υπεύθυνο άτομο για τα σοβαρά εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, υποδηλώνοντας πως και το ίδιο το Κράτος οφείλει να παράσχει επανόρθωση στα θύματα χωρίς να επαναπαύεται στην τελική καταδίκη των ατομικά υπευθύνων.

Ο συνεχής χαρακτήρας της υποχρέωσης του υπεύθυνου Κράτους για επανόρθωση, ως συνεχιζόμενη κατάσταση εφόσον οι αξιώσεις των θυμάτων για επανόρθωση δεν έχουν διευθετηθεί εκ μέρους της Γερμανίας, αποτέλεσε άλλο ένα σημαντικό ζήτημα, το οποίο έθεσε η Ιταλία. Συνοπτικά, όπως το περιέγραψε ο Δικαστής Bennouna στη χωριστή γνώμη του, η παρούσα υπόθεση διακρίνεται απο ορισμένα στοιχεία: «*Η Γερμανία παρασάδεχεται την ευθύνη της για τις παράνομες ενέργειες της που τέθηκαν ενώπιον των ιταλικών δικαστηρίων / και αυτές οι ενέργειες έλαβαν χώρα, εν μέρει ή εξ' ολοκλήρου, επί του ιταλικού εδάφους. Ωστόσο, η Γερμανία επικαλείται δικαστική ασυλία [...]. Τελικά, τα ενδιαφερόμενα άτομα έχουν προβάλει*

³⁴⁷ Δ.Δ, Αγόρευση του πληρεξουσίου της Ελληνικής Δημοκρατίας, Oral Proceedings, 14 / 9/2011, Doc. CR 2011/19.

³⁴⁸ Ibid. σελ. 22 – 26.

³⁴⁹ Ibid. παρ. 117

³⁵⁰ Ibid. παρ. 106

³⁵¹ Ibid. παρ. 108.

³⁵² Οπ. π. (υποσημ. 281)

³⁵³ Δ.Δ, *Εφαρμογής της Σύμβασης κατά της Γενοκτονίας...* παρ. 100

ορισμένες αξιώσεις, οι οποίες έχουν αποτύχει»³⁵⁴. Όπως έχει επισημανθεί παραπάνω, η επανόρθωση του ζημιωθέντος μέρους, εν προκειμένω των θυμάτων των σοβαρών εγκλημάτων πολέμου, σηματοδοτεί τη λήξη της αντίθετης, με το διεθνές δίκαιο συμπεριφοράς, και συμβάλλει στην προαγωγή της δικαιοσύνης.

Στην εξαγωγή του παραπάνω συμπεράσματος συμβάλλουν αναμφίβολα τα άρθρα περί *Αρχών Επανόρθωσης*, όπως υιοθετήθηκαν από την Γενική Συνέλευση Η.Ε. Συγκεκριμένα, «τα Κράτη προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν προγράμματα επανόρθωσης και άλλης υποστήριξης για τα θύματα στην περίπτωση που το υπεύθυνο για τη βλάβη μέρος δεν δύναται ή δεν επιθυμεί να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του»³⁵⁵, ανεξαρτήτως αν υπέχουν τα ίδια, άμεσα, διεθνή ευθύνη. Συνεπώς, λαμβάνοντας υπ' όψιν πως το ψήφισμα 60/147 αποτυπώνει το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο αναφορικά με την επανόρθωση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Δ.Α.Δ, συμπεραίνεται πως η επανόρθωση των θυμάτων αποτελεί **διαδικασία, η οποία δεν διακόπτεται αλλά εξακολουθεί να ισχύει** έως ότου παρασχεθεί στο θύμα αποτελεσματική και ικανοποιητική επανόρθωση. Τέτοιες παραδείγματα εντοπίζονται, για παράδειγμα, στις χώρες τις Λατινικής Αμερικής, όπου οι μεταγενέστερες, διδακτορικών και αυταρχικών καθεστώτων, κυβερνήσεις συστήνουν εθνικές επιτροπές αποζημιώσεων προκειμένου να επανορθωθούν τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του ΔΑΔ³⁵⁶.

Εν ολίγοις, το συμπέρασμα παραμένει το ίδιο: **Η ευθύνη του Κράτους δεν αναιρείται ούτε παύει λόγω της εξακρίβωσης της ατομικής ποινικής ευθύνης**, καθώς η ευθύνη δύναται να προκύπτει και από το γεγονός ότι το Κράτος δεν έλαβε τα απαραίτητα μέτρα για την πρόληψη της τέλεσης των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και άρα οφείλει να δράσει θετικά προς την επανόρθωση των θυμάτων³⁵⁷. Προς απόδειξη τούτου, αρκεί να γίνει αναφορά στις υποθέσεις ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου³⁵⁸ και του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την Πρ. Γιουγκοσλαβία³⁵⁹, οι οποίες σχετίζονται με τα ίδια περιστατικά με τη διαφορά ότι στο

³⁵⁴ Δ.Δ. *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους...* Χωριστή Γνώμη Δικαστή Bennouna, παρ. 22.

³⁵⁵ Γ.Σ Η.Ε, A/RES/60/147, 16^η αρχή.

³⁵⁶ Βλ. Μέρος Δεύτερο, Κεφάλαιο 2^ο, σελ. 104.

³⁵⁷ Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση Εφαρμογή της Σύμβασης κατά της Γενοκτονίας εναντίον του Δ.Δ, το οποίο διαπίστωσε την διεθνή ευθύνη της Σερβίας εξαιτίας της αποτυχίας να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την πρόληψη του εγκλήματος της γενοκτονίας που έλαβε χώρα στο Βοσνιακό έδαφος. Βλ. Οπ παρ. υποσημ. 251.

³⁵⁸ *ibid.*

³⁵⁹ Βλ. Ενδεικτικά, ΔΠΔΓ, Υποθέσεις *Karadžić* (IT-95-5/18-I), *Mladić* (IT-09-92), *Tadić* (IT-94-1).

πρώτο δικαστήριο εξετάζεται το ζήτημα της ευθύνης του Κράτους ενώ στο ΔΠΔΓ το ζήτημα της ατομικής ποινικής ευθύνης για τα εγκλήματα που έλαβαν χώρα αμέσως μετά τη διάλυση της Πρ. Γιουγκοσλαβίας.

Η διεθνής ευθύνη της Γερμανίας για τα εγκλήματα που διέπραξε το Ναζιστικό καθεστώς, κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, και η υποχρέωση της να παράσχει επανόρθωση στα θύματα, ουδέποτε αμφισβητήθηκαν καθώς οι πράξεις την γερμανικών δυνάμεων αποτελούσαν κυριαρχικές πράξεις της Γερμανίας (*acta jure imperii*)³⁶⁰ και άρα ενέργειες αποδιδόμενες στο Κράτος. Μάλιστα, το Δικαστήριο, στην απόφαση του σημειώνει χαρακτηριστικά πως «αποτελεί ζήτημα προς έκκληξη – και προς λύπη- [το γεγονός] ότι η Γερμανία αποφάσισε να αρνηθεί αποζημίωση σε ένα σύνολο θυμάτων με την αιτιολογία ότι είχαν υπαχθεί σε ένα καθεστώς, το οποίο, σε ένα κρίσιμο χρονικό διάστημα, η Γερμανία είχε αρνηθεί να αναγνωρίσει, δεδομένου μάλιστα ότι τα θύματα στερήθηκαν την νομική προστασία η οποία απέρρευε από το καθεστώς στο οποίο είχαν υπαχθεί»³⁶¹.

Όσον αφορά την νομολογία των εθνικών δικαστηρίων, με εξαίρεση τις υποθέσεις *Διστόμου*³⁶² και *Ferrini*³⁶³, ενώπιον των ελληνικών και ιταλικών εθνικών δικαστηρίων αντίστοιχα, τα οποία έκριναν πως είναι δυνατή η άρση της κρατικής ασυλίας στις περιπτώσεις που η πράξη η οποία αποδίδεται στο Κράτος αποτελεί παραβίαση κανόνα *ius cogens*³⁶⁴, παρατηρείται πως τα εθνικά δικαστήρια, ως επί το πλείστον, είτε κρίνουν εαυτόν αναρμόδιο να αποφανθούν υπέρ της άρσης της κρατικής ασυλίας είτε αποφαινόμενοι υπέρ της ύπαρξης δικαστικής ασυλίας τρίτων

³⁶⁰ Δ.Δ. Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους... παρ. 60

³⁶¹ Ibid. παρ. 99.

³⁶² Για την ανάλυση της απόφασης του Πρωτοδικείου Λειβαδιάς (30/10/1997) και την απόφαση του Αρείου Πάγου (4/5/2000), Ενδεικτικά βλ. I. Bantekas, «*International Decisions: Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany*», American Journal of International Law, Vol. 92, 1998 και M. Gavounelli / I. Bantekas, «*International Decisions: Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany*», American Journal of International Law, Vol. 95, 2001., Επίσης, Markus Rau, «*State Liability for Violations of International Humanitarian Law - The Distomo Case Before the German Federal Constitutional Court*», German Law Journal, Vol. 7, No. 7, 2016. Σελ. 701 – 720.

³⁶³ Italian Court of Cassation, *Ferrini / Federal Republic of Germany*, Αριθμ. Απόφασης 5044 ,11 Μαρτίου 2004, στο Rivista Di Diritto Internazionale, Vol.87,σελ. 540, 2004, Για ανάλυση της υπόθεσης βλ. Pasquale De Sena, Francesca De Vittor, «*State Immunity and Human Rights: The Italian Supreme Court Decision on the Ferrini Case*», European Journal Of International Law, Vol. 16, 2005., P. Tarre Moser, «*Non-Recognition of State Immunity as a Judicial Countermeasure to Jus Cogens Violations: The Human Rights Answer to the ICJ Decision on the Ferrini Case*», Goettingen Journal of International Law, Vol. 4, 2012, σελ. 809-852

³⁶⁴ Για το ζήτημα των επανορθώσεων ενώπιον των ελληνικών και ιταλικών δικαστηρίων βλ. Στ.Περράκης (επίμ.), «*Το ζήτημα των Γερμανικών Πολεμικών Επανορθώσεων στην Ελλάδα: Διεθνείς και Εθνικές Διαστάσεις*», Εκδ. Ι.Σιδέρης, 2012.

Κρατών με αποτέλεσμα να μην εκδικάζουν υποθέσεις που αφορούν σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, παραβιάσεις, οι οποίες αποτελούν συχνά παραβίαση αναγκαστικών κανόνων διεθνούς δικαίου, όπως για παράδειγμα είναι η απαγόρευση των βασανιστηρίων ή η απαγόρευση της καταναγκαστικής εργασίας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πρόσφατη απόφαση του Ανώτατου Πολωνικού Δικαστηρίου, το 2010, στην υπόθεση *Natoniewski / Γερμανίας*, στην οποία το Δικαστήριο έκρινε πως «δεν υπάρχει επαρκής βάση για την αναγνώριση εξαίρεσης στην κρατική ασυλία σε υποθέσεις αναφορικά με την επανόρθωση για παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου που προκύπτουν από παράνομες πράξεις που διαπράττονται στο έδαφος ενός Κράτους του *forum*, οι οποίες εμπίπτουν στην κατηγορία ένοπλων δραστηριοτήτων»³⁶⁵

Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί πως στο παρελθόν έχουν υπάρξει υποθέσεις ενώπιον πρωτοβάθμιων δικαστηρίων των Η.Π.Α, στις οποίες απορρίπτεται η ασυλία του Κράτους όταν αυτό έχει ενεργήσει κατά παράβαση των κανόνων διεθνούς δικαίου. Στην υπόθεση *Von Dardel / ΕΣΣΔ*, το Περιφερειακό Δικαστήριο της Columbia απεφάνθη πως «η κυριαρχική ασυλία πρέπει να απορριφθεί όταν το αλλοδαπό εναγόμενο Κράτος ενήργησε κατά σαφή παραβίαση του διεθνούς δικαίου»³⁶⁶. Ομοίως, στην υπόθεση *Amerada Hess / Αργεντινής*, το Αμερικανικό Εφετείο (2nd Circuit) υποστήριξε πως τα Κράτη δεν χαίρουν ασυλίας για τις παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου³⁶⁷.

Η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Γερμανία / Ιταλίας*, κάθε άλλο παρά ενθαρρυντική ήταν, αφού επικρότησε, ουσιαστικά, την διστακτικότητα εθνικών δικαστηρίων, διαπιστώνοντας πως η παραβίαση ενός αναγκαστικού κανόνα διεθνούς δικαίου δεν έχει καμία επίπτωση στο δικαίωμα ετεροδικίας που απολαμβάνουν τα Κράτη³⁶⁸ και οποιαδήποτε εξαίρεση θα απειλούσε την αξιοπιστία της ασυλίας του Κράτους³⁶⁹.

³⁶⁵ Ανώτατο Πολωνικό Δικαστήριο, Υπόθεση *Natoniewski / Γερμανίας*, 29/10/2010, Polish Yearbook of International Law, Vol. XXX (2010), σελ. 299.

³⁶⁶ Περιφερειακό Δικαστήριο των Η.Π.Α, Πολιτεία Columbia, *Von Dardel v. Union of Soviet Socialist Republics*, 623 F. Supp. 246 (D.D.C. 1985) και Bruce Telles, «*Von Dardel v. Union of Soviet Socialist Republics: Overcoming the Defense of Foreign Sovereign Immunity in Cases Under the Alien Tort Claims Act*», International & Comparative Law Review, Vol.10, Σελ. 343 – 377, Boston College, 1987.

³⁶⁷ *Amerada Hess Shipping Corp. v. Argentine Republic*. 830 F.2d 421, US Court of Appeals, 2nd Circuit, 11 Σεπτεμβρίου 1987.

³⁶⁸ Δ.Δ Υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους...* παρ. 92,97.

³⁶⁹ *Ibid.* παρ. 102.

Σε ίδιο συμπέρασμα, είχε οδηγηθεί, το 2001, και το ΕυρΔΔΑ στην υπόθεση *Al-Adsani / Hn. Βασιλείου*³⁷⁰, από την οποία προέκυψε η διχογνωμία των δικαστών αναφορικά με την σχέση των αναγκαστικών κανόνων και την άρση της ετεροδικίας του Κράτους. Η υπόθεση αφορούσε τις προσπάθειες του ενάγοντα να προσφύγει ενώπιον βρετανικών δικαστηρίων εναντίον του Κουβέιτ προκειμένου να αξιώσει επανόρθωση εξαιτίας των βασανιστηρίων που υπέστη από τα κυβερνητικά όργανα του τελευταίου. Αν και το Εφετείο αποφάνθηκε πως το εγκαλούμενο Κράτος δεν δικαιούται το προνόμιο της ετεροδικίας, καθώς ο ενάγων τεκμηρίωσε επαρκώς το επιχείρημα του, το Ανώτατο Δικαστήριο, εν συνέχεια, ανέτρεψε την παραπάνω απόφαση κρίνοντας πως τελικά το Κουβέιτ απολαμβάνει το προνόμιο της ετεροδικίας³⁷¹. Κατόπιν τούτου, ο Al Adsani προσέφυγε ενώπιον του ΕυρΔΔΑ επικαλούμενος παραβίαση του άρθρου 3 της ΕυρΣΔΑ περί απαγόρευσης των βασανιστηρίων και του άρθρου 6 περί χρηστής απονομής της δικαιοσύνης.

Το Δικαστήριο απέρριψε τα αιτήματα του προσφεύγοντος³⁷² μολονότι αρκετοί Δικαστές διαφώνησαν με αυτή την απόφαση. Έτσι, σε κοινή δισταγμένη άποψη τους οι Δικαστές Ροζάκης, Cafilisch, Wildhaber, Costa, Barreto και Vajić υποστήριξαν πως «η αποδοχή [...] της απαγόρευσης των βασανιστηρίων ως κανόνα *jus cogens* συνεπάγεται ότι το Κράτος που τον παραβιάζει δεν μπορεί να *επικαλεσθεί κατώτερους ιεραρχικά κανόνες* (εν προκειμένω, αυτούς της Κράτικής ετεροδικίας), *για να αποφύγει τις συνέπειες της παράνομης ενέργειας του*»³⁷³. Αντίθετα η πλειοψηφία έκρινε ότι «παρά τον ειδικό χαρακτήρα της απαγόρευσης των βασανιστηρίων στο διεθνές δίκαιο, το Δικαστήριο δεν είναι σε θέση να διακρίνει [...] οποιαδήποτε σταθερή βάση για να συμπεράνει, πως, ως ζήτημα του διεθνούς δικαίου, ένα Κράτος δεν απολαμβάνει ασυλίας από αστικού χαρακτήρα αγωγές σε δικαστήρια άλλου Κράτους, όπου οι πράξεις των βασανιστηρίων έχουν λάβει χώρα»³⁷⁴.

Παρατηρείται, λοιπόν, πως εκτός από τη διστακτικότητα των εθνικών δικαστηρίων να αποφανθούν υπέρ της άρσης της ετεροδικίας του Κράτους, η ίδια διστακτικότητα διαπιστώνεται και στις αποφάσεις του ΕυρΔΔΑ. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο, πως και στην υπόθεση Al Adsani, αρκετοί Δικαστές διαφώνησαν με

³⁷⁰ ΕυρΔΔΑ, Υπόθεση *Al-Adsani / Hn. Βασιλείου*, αριθμ. 35763/97, Απόφαση 1/3/2001 (παραδεκτό), 21/11/2001 (ουσία).

³⁷¹ *Al-Adsani v Kuwait* [1995] 103 ILR 420 - 432 (Queen's Bench) και *Al-Adsani v Kuwait* [1996] 107 ILR 536 (Court of Appeal).

³⁷² ΕυρΔΔΑ, Υπόθεση *Al-Adsani / Hn. Βασιλείου*... παρ. 1, 2 (απόφαση).

³⁷³ *Al-Adsani* [2001] XI Eur Court HR 79, 112 [3].

³⁷⁴ *Ibid.* 101 [61].

την τελική απόφαση του Δικαστηρίου, γεγονός που αναμφισβήτητα συμβάλλει και ενδυναμώνει στην εδραίωση της *opinio juris*, η οποία αναδύθηκε στην υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους* ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου.

Προχωρώντας στην ανάλυση της απόφασης του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση *Γερμανία / Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα*, το Δικαστήριο διαπίστωσε πως η δικαστική ασυλία αποτελεί ζήτημα διαδικασίας, σε αντίθεση με τους κανόνες *ius cogens* που αποτελούν ζήτημα ουσίας³⁷⁵ και ως εκ τούτου δεν μπορούν τα δύο αυτά ζητήματα να εξετασθούν συνδυαστικά. Άλλωστε, σύμφωνα με το Δικαστήριο «*η υποχρέωση επανόρθωσης είναι ένας κανόνας που υπάρχει ανεξάρτητα με εκείνους τους κανόνες που αφορούν τα μέσα με τα οποία θα πραγματοποιηθεί [η επανόρθωση]. Το δίκαιο της Κρατικής ασυλίας αφορά μόνο το τελευταίο· η απόφαση ότι ένα αλλοδαπό Κράτος χαιρεί ασυλίας δεν συγκρούεται πλέον με την υποχρέωση να παράσχει επανόρθωση απ'ότι με τον κανόνα που απαγορεύει την πρωταρχική παράνομη πράξη*»³⁷⁶.

Εδώ το Δικαστήριο φαίνεται να αντιμετωπίζει τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν στο ελληνικό και ιταλικό έδαφος, ως μεμονωμένα περιστατικά και όχι ως κομμάτι μιας γενικευμένης στρατηγικής του Τρίτου Ράιχ. Όμως, το γεγονός ότι η Γερμανία αναγνώρισε και αναγνωρίζει την ευθύνη που υπέχει για τις θηριώδεις που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του Β.ΠΠ. φανερώνει πως το ζήτημα της ετεροδικίας του Κράτους δεν δύναται να εξετάζεται χωριστά απο το ζήτημα των επανόρθωσεων καθώς τα δύο συνδεόνται με το στοιχείο της αναγνώρισης της διεθνούς ευθύνης που ισοδυναμεί με την υποχρέωση παροχής επανόρθωσης προς τα θύματα εκείνων των ενεργειών.

Μάλιστα, ο Αντιπρόσωπος της *Ελληνικής Δημοκρατίας* τόνισε ότι η διάκριση μεταξύ των ενός κανόνα *ius cogens* και ενός κανόνα διαδικασίας δεν έχει νομική ισχύ, καθώς ο τελευταίος δεν δύναται να υπερισχύσει ενός κανόνα αναγκαστικού δικαίου³⁷⁷. Μια τέτοια διάκριση αντίκειται στην ουσιαστική έννοια του αναγκαστικού κανόνα και θα είχε ως αποτέλεσμα την *ατιμωρισία του Κράτους* για τα σοβαρά εγκλήματα που διέπραξε και τα οποία συνιστούν παραβίαση των κανόνων *ius cogens*³⁷⁸. Παράλληλα, κάθε τέτοια διάκριση παρεμποδίζει την απόλαυση του δικαιώματος της πραγματικής προσφυγής. Άλλωστε, είναι σαφές πως εάν δεν είναι δυνατή η πρόσβαση στην

³⁷⁵ Οπ. π. (υποσημ. 307), παρ.93.

³⁷⁶ Δ.Δ,Υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους*... παρ. 94.

³⁷⁷ Δ.Δ,Υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους*... *Compte Rendu CR 2011/19*, παρ. 98, 102.

³⁷⁸ *ibid.* παρ. 106

δικαιοσύνη και η αξίωση επανόρθωσης δεν δύναται να υπάρχει δικαιοσύνη, καθώς η πρόσβαση στην δικαιοσύνη αποτελεί την ακρογωνιαία λίθο του εν λόγω συστήματος.

Συζητώντας το ζήτημα της διεθνούς ευθύνης του Κράτους σε συνάρτηση με τη διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων διεθνούς δικαίου, ο Δικαστής Bennouna στη χωριστή γνώμη του, παρατηρεί πως «το ζήτημα της διεθνούς ευθύνης του Κράτους εγείρει θεμελιώδη ηθικά και νομικά προβλήματα για την διεθνή κοινότητα, συνολικά, τα οποία δεν δύναται να παρακαμφθούν επειδή αυτά χαρακτηρίζονται ως απλά ζητήματα διαδικασίας»³⁷⁹. Συνεπώς, καθίσταται σαφές πως η επανόρθωση των θυμάτων συνδέεται στενά με το ζήτημα που τίθεται ενώπιον του Δικαστηρίου.

Παράλληλα, η προβληματική που αναδύθηκε³⁸⁰, αφορούσε τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαν τα θύματα να αξιώσουν επανόρθωση εφόσον κανένα εθνικό δικαστήριο, πλην των γερμανικών³⁸¹, δεν ήταν αρμόδιο να αποφανθεί εναντίον του Γερμανικού Δημοσίου αφού κάθε τέτοια απόφαση θα προσέκρουε στον εθνικό κανόνα της απόλυτης ετεροδικίας³⁸² του Κράτους. Αυτή η πρακτική, σύμφωνα με την αγόρευση του πληρεξουσίου της Ελληνικής Δημοκρατίας προσέφερε στο υπεύθυνο για θηριωδίες Κράτος ένα καταφύγιο³⁸³ και συνέβαλε στην ατιμωρησία των Κρατών για τα εγκλήματα που διέπραξαν.

Αξίζει να σημειωθεί πως το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου έχει κατά καιρούς υιοθετήσει ψηφίσματα σύμφωνα με τις οποίες θα πρέπει να αίρεται η ασυλία του

³⁷⁹ Δ.Δ, Υπόθεση Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους... Χωριστή γνώμη Δικαστή Μ. Bennouna. Παρ. 9.

³⁸⁰ Τον εν λόγω προβληματισμό συζήτησε ο πληρεξούσιος της Ελληνικής Δημοκρατίας, καθηγητής Στ. Περράκης, ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου. Για το πλήρες και πρωτότυπο κείμενο βλ. ΔΔΧ, Doc. CR 2011/19 στο <http://www.icj-cij.org/docket/files/143/16681.pdf> (τελευταία επίσκεψη 12/8/2013, ώρα 12.55). Βλ. Επίσης «Η ελληνική αγόρευση στο Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση Δικαστικές Ασυλίες Κράτους, Γερμανία/Ιταλία, Ελλάδα παρεμβαίνουσα» στο Στ.Περράκης (επίμ.), «Το ζήτημα των Γερμανικών Πολεμικών Επανορθώσεων στην Ελλάδα: Διεθνείς και Εθνικές Διαστάσεις», Εκδ. Ι.Σιδέρης, 2012.

³⁸¹ Δεν αποτελεί έκπληξη η στάση των γερμανικών δικαστηρίων, τα οποία, ως επί το πλείστον, δεν αναγνωρίζουν την ύπαρξη ατομικού δικαιώματος των θυμάτων σε επανόρθωση για παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου. Ενδεικτικά βλ. Bundesverfassungsgericht - Federal Constitutional Court, 2 BvR 1476/03, 15 Φεβρουαρίου 2006 και Απόφαση Ανώτατου Περιφερειακού Δικαστηρίου, Oberlandesgericht (Court of Appeals) Κολωνία, 28/7/2005.

<http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/rk2006215-2bvr147603.html>.

³⁸² Ενδεικτικά βλ. Β.Σαράντη, «Η ετεροδικία του Κράτους στο διεθνές δίκαιο: σύγχρονο καθεστώς και νέες τάσεις στο πεδίο δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου», Σπουδές Διεθνούς Δικαίου 2, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα, 2008. Σελ. 13 – 37., J.C.Barker, «State immunity, diplomatic immunity and act of state: a triple protection against legal action?», ICLQ, Vol. 47, 1998. Σελ. 950 – 958., M.Gavouneli, «State Immunity and the Rule of Law», Ant. N. Sakkoulas Publishers, Athens – Komotini, 2001.,

³⁸³ Δ.Δ, Υπόθεση Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους... Η Ελληνική αγόρευση, Oral Proceedings, 14 Σεπτεμβρίου 2011, CR 2011/19. παρ. 111.

Κράτους όταν πρόκειται για εγκλήματα του Διεθνούς Δικαίου. Ενδεικτικά, το 2009, στο συνέδριο της Νεάπολης, υιοθετήθηκε το ψήφισμα σχετικά με την *Ασυλία από την Δικαιοδοσία του Κράτους και των Ατόμων που Δρουν Εκ Μέρους του Κράτους στις Περιπτώσεις Διεθνών Εγκλημάτων*³⁸⁴, σύμφωνα με το οποίο «τα Κράτη έχουν την υποχρέωση να προλαμβάνουν και να καταστέλλουν τα διεθνή εγκλήματα. Οι ασυλίες δεν πρέπει να αποτελούν εμπόδιο για την κατάλληλη επανόρθωση την οποία τα θύματα των εγκλημάτων αξιώνουν [...]»³⁸⁵ και «τα Κράτη πρέπει να εξετάζουν την άρση της ασυλίας όταν έχουν διαπραχθεί διεθνή εγκλήματα από τα όργανα τους»³⁸⁶. Παρακάτω, σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 1, το ΙΔΔ διαπιστώνει πως η κρατική ασυλία δεν υφίσταται στην περίπτωση των διεθνών εγκλημάτων.

Εντούτοις, όπως υποστηρίζει ο καθηγητής C. Tomuschat, κάθε διαφορά που προκύπτει μεταξύ των Κρατών πρέπει να διευθετείται **βάσει των κανόνων του διεθνούς δικαίου**. Συνεπώς, τα εθνικά δικαστήρια είναι αναρμόδια να αποφαινούνται εναντίον τρίτου Κράτους, καθώς τέτοιες αποφάσεις αντίκεινται στην έννοια της κυριαρχικής ισότητας μεταξύ των Κρατών και ανάγονται σε αποφάσεις τιμωρικού χαρακτήρα³⁸⁷. Παράλληλα, «δεν μπορούν να υπάρξουν ρεαλιστικές προσδοκίες ότι το Κράτος θα αναλάβει το οικονομικό βάρος της παροχής κεφαλαίων για την επανόρθωση της βλάβης που έλαβε χώρα»³⁸⁸.

Ωστόσο, λαμβάνοντας υπ' όψιν πως οι περισσότερες συμφωνίες ειρήνης του παρελθόντος, έχουν αποτύχει παταγωδώς να ρυθμίσουν ζητήματα επανόρθωσης των θυμάτων³⁸⁹, καθίσταται σαφές πως η διακρατική προσέγγιση δεν αποτελεί την πλέον επιτυχημένη μέθοδο για την επίτευξη της επανόρθωσης των θυμάτων. Τουναντίον, όπως υποστήριξε ο πληρεξούσιος της **Ελληνικής Δημοκρατίας** ενώπιον του Δικαστηρίου, αποτελεί **«απόλυτη υποκρισία να ισχυρισθεί κανείς σήμερα πως το ζήτημα**

³⁸⁴ ΙΔΔ, *Immunity from Jurisdiction of the State and of Persons Who Act on Behalf of the State in Case of International Crimes*, Rapporteur, Lady Fox. Για το πρωτότυπο κείμενο βλ. http://www.idi-iiil.org/idiE/resolutionsE/2009_naples_01_en.pdf (τελευταία πρόσβαση 12/09/2013, ώρα 12.34).

³⁸⁵ *ibid.* άρθρο 2 παρ. 2.

³⁸⁶ *ibid.* άρθρο 2 παρ. 3.

³⁸⁷ C.Tomuschat, «*Individual Reparation Claims in Instances of Grave Human Rights Violations: The Position under General International Law*» στο A. Randelzhofer, C. Tomuschat, (επιμ.), «*State Responsibility and the Individual: Reparation in Instances of Grave Violations of Human Rights*», σελ. 1 – 27, Martinus Nijhoff Publishers, 1999.

³⁸⁸ *Ibid.* σελ. 20

³⁸⁹ Ενδεικτικά βλ. Συμφωνία Ειρήνης μεταξύ Συμμαχικών Δυνάμεων και Ιταλίας (1947), Συμφωνίες Ειρήνης της Γεωργίας γνωστές ως Sochi Agreements (1992 – 1993), Συμφωνία Ειρήνης Λιβάνου – Ισραήλ (1983).

της επανόρθωσης πρέπει να αρχίσει σε διακρατικό επίπεδο»³⁹⁰. Εν προκειμένω, τα θύματα των σοβαρών εγκλημάτων που διαπράχθηκαν απο το Τρίτο Ράιχ, αδυνατούν να αξιώσουν επανόρθωση ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων με αποτέλεσμα να μην υπάρχει καμμία μορφή επανόρθωσης για αυτά και κατ' επέκταση καμμία μορφή δικαιοσύνης αφού ο κανόνας της ετεροδικίας του Κράτους εξαφανίζει κάθε πιθανή διεκδίκηση ενώπιον αλλοδαπών δικαστηρίων.

Ταυτόχρονα, φαντάζει παρανοϊκό να γίνεται επίκληση της έννοιας της κυριαρχικής ισότητας των Κρατών την στιγμή που υπάρχουν θύματα ή οικογένειες θυμάτων, οι οποίες ζητούν επανόρθωση για εγκλήματα που διαπράχθηκαν απο την παραβίαση της αρχής της κυριαρχικής ισότητας, εγκλήματα τα οποία διαπράχθηκαν με βαρβαρότητα και άφησαν πίσω τους εκατοντάδες θύματα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ιταλία.

Η απόφαση του Δικαστηρίου δίχασε το σύνολο των Δικαστών. Ο Δικαστής **Koroma** υποστήριξε στην χωριστή γνώμη του, πως συμφωνεί με την τελική απόφαση του Δικαστηρίου καθώς αυτή αντανακλά το υφιστάμενο διεθνές δίκαιο, διευκρινίζοντας ωστόσο πως η εν λόγω υπόθεση δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως άδεια για τα Κράτη να διαπράττουν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας ή παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου σε περιπτώσεις ένοπλης σύρραξης³⁹¹.

Η αντίδραση του Δικαστή **Bennouna** ήταν λιγότερο μετριοπαθής. Στη χωριστή γνώμη του υποστήριξε οτι η ασυλία του Κράτους δεν δύναται να νομιμοποιηθεί εαν θέτει εμπόδια στην απονομή της δικαιοσύνης που οφείλεται στα θύματα³⁹². Παράλληλα, συζητώντας το ζήτημα της διεθνούς ευθύνης του Κράτους που προκύπτει απο την διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων διεθνούς δικαίου, υποστήριξε πως αποτελεί υποχρέωση της Γερμανίας να παράσχει ικανοποίηση για τις διεθνώς παράνομες ενέργειες της, ιδίως όταν υπάρχουν θύματα των οποίων τα αιτήματα για επανόρθωσης ενώπιον εθνικών ή διεθνών δικαστηρίων έχουν πέσει στο κενό³⁹³.

Με την τελική απόφαση του Δικαστηρίου αντιτάχθηκε ο Δικαστής **Yusuf**, στην δισταμένη γνώμη του, παρατηρώντας ότι η υποχρέωση παροχής επανορθώσεως για τις παραβιάσεις του Δ.Α.Δ αποτελεί καθιερωμένη αρχή του διεθνούς δικαίου³⁹⁴

³⁹⁰ Οπ. π. (υποσημ. 281), παρ. 113.

³⁹¹ Δ.Δ, Υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους...* Διυστάμενη γνώμη Δικαστή ΜΜ. Koroma. Παρ. 1-2.

³⁹² Δ.Δ, Υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους...* Χωριστή γνώμη Δικαστή Μ. Bennouna. Παρ. 31.

³⁹³ *Ibid.* παρ. 22 -23.

³⁹⁴ Δ.Δ, Υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους...* Διυστάμενη γνώμη Δικαστή Abdulqawi A. Yusuf. Παρ. 14.

επικρίνοντας έτσι την απόφαση του Δικαστηρίου να διαχωρίσει τα δύο ζητήματα και να επιβεβαιώσει την δικαστική ασυλία της Γερμανίας, υποστηρίζοντας, μάλιστα πως μια τέτοια απόφαση προστατεύει το Κράτος από την υποχρέωση του να παρέχει επανόρθωση εξαλείφοντας κάθε πιθανό τρόπο επανόρθωσης των θυμάτων³⁹⁵. Επιπλέον, σημείωσε πως η τάση κάποιων εθνικών δικαστηρίων να απορρίπτουν την ασυλία του Κράτους αποτελεί μέρος μιας **εκκολαπτόμενης διεθνούς πρακτικής**, η οποία αντανακλά την αυξανόμενη σημασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο σύγχρονο διεθνές σύστημα³⁹⁶. Τέλος, τάχθηκε υπέρ της άρσης της ετεροδικίας τους Κράτους, υποστηρίζοντας πως μια τέτοια εξέλιξη του διεθνούς δικαίου προωθεί την αποτελεσματικότερη προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου³⁹⁷.

Υπέρ της άρσης της ετεροδικίας του Κράτους τάχθηκε και ο Δικαστής Tridande, ο οποίος χαρακτήρισε άδικη την απόφαση της πλειοψηφίας, καθώς αυτή δεν συνέβαλε στην επανόρθωση των θυμάτων που εξαιρέθηκαν από τις συμφωνίες ειρήνης³⁹⁸. Παράλληλα, διαφωνώντας με την απόφαση του Δικαστηρίου να διαχωρίσει πλήρως το ζήτημα της δικαστικής ασυλίας του Κράτους, ως ζήτημα διαδικασίας (procedural matter), με το ζήτημα της επανόρθωσης, υποστήριξε πως **«η νομική διαδικασία δεν είναι αυτοσκοπός, είναι ένα μέσο υλοποίησης της δικαιοσύνης»**³⁹⁹.

Εκτός των άλλων, ο Δικαστής Trindade παρατήρησε πως οι σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου ισοδυναμούν με διεθνή εγκλήματα και δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν πράξεις *jure imperii*⁴⁰⁰, με συνέπεια να αίρεται κάθε μορφής ασυλία, θέση την οποία έχουν υιοθετήσει πολλαπλώς και τα αμερικανικά δικαστήρια⁴⁰¹.

³⁹⁵ Ibid. παρ. 20

³⁹⁶ Ibid. παρ. 35 – 52.

³⁹⁷ Ibid. παρ. 56, 57.

³⁹⁸ Τα θύματα αυτά ήταν οι «Italian Military Internees», οι οποίοι δεν συμπεριελήφθησαν, από τη Γερμανία, στα θύματα που δικαιούνται επανόρθωση. Ibid. παρ. 267.

³⁹⁹ Ibid. παρ. 295.

⁴⁰⁰ Ibid. παρ. 306.

⁴⁰¹ Ενδεικτικά βλ. *Sarei v. Rio Tinto, PLC*, 487 F.3d 1193, 1210 (9th Cir. 2007), *Siderman de Blake v. Republic of Argentina*, 965 F.2d 699, 718 (9th Cir. 1992), *Enahoro v. Abubakar*, 408 F.3d 877, 893 (7th Cir. 2005) *Doe I v. Unocal Corp.*, 395 F.3d 932, 958-59 (9th Cir. 2002); *Altmann v. Republic of Austria*, 317 F.3d 954, 967 (9th Cir. 2002), *Liu v. Republic of China*, 892 F.2d 1419, 1432-33 (9th Cir. 1989), *Bowoto v. Chevron Corp.*, C 99-02506 2007 WL 2349345 (N.D. Cal. Aug. 14, 2007), *Presbyterian Church of Sudan v. Talisman Energy, Inc.*, 244 F. Supp.2d 289, 344-35 (S.D.N.Y. 2003), *Cabiri v. Assasie-Gyimah*, 921 F. Supp. 1189, 1198 (S.D.N.Y. 1996), *Letelier v. Republic of Chile*, 488 F. Supp. 665, 673 (D.D.C. 1980), *Jimenez v. Hixon*, 373 U.S. 914, 374 U.S. 858 (1963); *Daventree, Ltd. v. Republic of Azerbaijan*, 349 F. Supp.2d 736, 755 n.4 (S.D.N.Y. 2004), *Daliberti v. Republic of Iraq*, 97 F. Supp.2d 38, 52-54 (D.D.C. 2000) (το Δικαστήριο εδώ έκρινε πως τα έθνη τα οποία ενεργούν κατά τρόπο αντίθετο με τους

Όμως ποια θα ήταν η εξέλιξη του διεθνούς δικαίου εάν τα εγκλήματα κατά της ανθρωπίνης ύπαρξης που διαπράττονται, καθημερινά, από τα επίσημα όργανα του Κράτους, κατόπιν των εντολών του, δεν χαρακτηρίζονταν ως ενέργειες αποδιδόμενες σε αυτό; Και σε αυτή την περίπτωση, το Κράτος θα έμενε στο απυρόβλητο, υποδεικνύοντας ως υπευθύνους τους επικεφαλής των εκάστοτε κυβερνήσεων ή των στρατιωτικών δυνάμεων, αδιαφορώντας πλήρως για τις συνέπειες των πράξεων του, έτοιμο να κατακτήσει τον επόμενο στόχο του υποταγμένο στους κανόνες της ρεαλιστικής θεωρίας.

Συνεπώς, βρίσκεται κανείς μπροστά σε μια **διπλή παραβίαση**: Απο τη μία πλευρά τα εγκλήματα αυτά καθ' αυτά που διαπράττονται απο τα όργανα του Κράτους και απο την άλλη πλευρά, η χρήση του κανόνα της ετεροδικίας και η άρνηση του Κράτους να παράσχει επανόρθωση στα θύματα των εν λόγω εγκλημάτων, όπως επιτάσσει το διεθνές εθιμικό δίκαιο και οι κανόνες *ius cogens*.

Με αφορμή την υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους* βρίσκεται κανείς μπροστά σε μια **τραγική παρερμηνεία του θεσμού της ετεροδικίας** τόσο απο την πλευρά των Κρατών όσο και απο την πλευρά του Διεθνούς Δικαστηρίου των Η.Ε. Ο κανόνας της ετεροδικίας του Κράτους αποτελεί σημαντικό εργαλείο για την διατήρηση των φιλικών σχέσεων και της συνεργασίας μεταξύ των Κρατών έχοντας ως αφετηρία του την αρχή της κυριαρχικής ισότητας του Κράτους, όπως αυτή αποτυπώνεται στο άρθρο 2 του Χάρτη των Η.Ε. Σκοπός, λοιπόν, του κανόνα της ετεροδικίας, σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα, είναι η διατήρηση της ειρήνης, της ασφάλειας καθώς και της διεθνούς έννομης τάξης και όχι η κακόπιστη χρήση του από τα υποκείμενα του Διεθνούς Δικαίου, ήτοι τα Κράτη και τους Διεθνείς Οργανισμούς, προκειμένου να αποφύγουν τις νομικές συνέπειες των πράξεων τους, συνέπειες, οι οποίες, μάλιστα, αποτελούν κανόνες διεθνούς εθιμικού δικαίου, όπως είναι η επανόρθωση του μέρους που υπέστη ζημία απο διεθνώς παράνομη συμπεριφορά.

Μάλιστα, η άρση της ετεροδικίας του Κράτους για πράξεις *iure imperii* απο τις οποίες προκαλείται ηθική ή υλική βλάβη σε βάρος ατόμων φαίνεται να αποτελεί τάση η οποία εξελίσσεται ταχύτατα. Ενδεικτικά, το άρθρο 12 της *Σύμβασης των Η.Ε. περί Δικαστικών Ασυλίων των Κρατών και της Ιδιοκτησίας* τους ορίζει πως «[...] Το Κράτος δεν δύναται να επικαλεσθεί ασυλία απο την δικαιοδοσία ενώπιον δικαστηρίου άλλου Κράτους, το οποίο είναι ούτως ή άλλως αρμόδιο για την εκδίκαση υπόθεσης που αφορά

διεθνείς κανόνες δεν πρέπει να αναμένουν να απολαύσουν το προνόμιο της ετεροδικίας), *Flatow v. Islamic Republic of Iran*, 999 F. Supp. 1, 24 (D.D.C. 1998).

την χρηματική αποζημίωση για θάνατο ή τραυματισμό ενός προσώπου ή τη βλάβη ή την απώλεια υλικών αγαθών που μπορεί να αποδοθεί στο Κράτος, εάν η πράξη ή παράλειψη έλαβε χώρα, εν μέρει ή συνολικά, στο έδαφος του άλλου Κράτους και αν ο υπεύθυνος για την πράξη ή την παράλειψη ήταν παρών στον εν λόγω έδαφος κατά τη διάρκεια της πράξης ή της παράλειψης». Επίσης, το άρθρο 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Ετεροδικία των Κρατών, του 1972, ορίζει πως «ένα Συμβαλλόμενο Κράτος δεν δύναται να επικαλεσθεί την ετεροδικία του ενώπιον δικαστηρίου άλλου Κράτους σχετικά την αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από αδικοπραξίες σε βάρος προσώπου ή περιουσίας, εάν η πράξη ή παράλειψη έλαβε χώρα, εν μέρει ή συνολικά, στο έδαφος του Κράτους του *forum* και αν ο υπεύθυνος για την αδικοπραξία ήταν παρών στο ίδιο έδαφος κατά το χρόνο της τελέσεώς της».

Κατ'επέκταση αποτελεί σφάλμα του Δικαστηρίου ο διαχωρισμός των δύο ζητημάτων, ήτοι ο θεσμός της ετεροδικίας του Κράτους με το ζήτημα των επανορθώσεων των θυμάτων των παραβιάσεων του Τρίτου Ράιχ, καθώς όπως αποδεικνύεται τόσο από τη νομολογία όσο και από το θεσμικό πλαίσιο, η υποχρέωση του Κράτους να παρέχει επανόρθωση για την αδικοπραξία στην οποία προέβη δεν δύναται να εξαλειφθεί κάνοντας χρήση του *προνομίου* της ετεροδικίας.

Επίσης, η διεθνής ευθύνη του Κράτους συμπληρώνεται από το θεσμό της ατομικής ποινικής ευθύνης, ιδίως στην περίπτωση των σοβαρών εγκλημάτων του Διεθνούς Δικαίου, αν και θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως συχνά χρησιμοποιείται ως βιτρίνα από τα Κράτη, προκειμένου τα ίδια να αποτινάξουν από πάνω τους κάθε πιθανή μορφή ευθύνης. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να παραγνωρισθεί το γεγονός ότι το Διεθνές Δικαστήριο έχει κλειθεί στο πρόσφατο παρελθόν⁴⁰², όχι με ιδιαίτερη επιτυχία, και καλείται και πάλι⁴⁰³ να συζητήσει και να αποφανθεί επί ζητημάτων που αφορούν την διεθνή ευθύνη του Κράτους, σαν οντότητα, για την διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων, όπως είναι το έγκλημα της γενοκτονίας.

Ένα δεύτερο σημείο, το οποίο χρήζει ιδιαίτερης αναφοράς και πρέπει να σταθεί κανείς, είναι η σημασία του δικαιώματος κάθε ατόμου στη χρήση και απονομή δικαιοσύνης όπως επίσης και το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής. Η πρόσβαση στη

⁴⁰² Βλ. Υπόθεση Εφαρμογή της Σύμβασης για την Πρόληψη και Τιμωρία του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (*Bosnia and Herzegovina / Serbia and Montenegro*), Απόφαση 26 Φεβρουαρίου 2007, ICJ Reports 2007. Επίσης βλ. παραπάνω σελ. 86-87.

⁴⁰³ Βλ. Δ.Δ., Υπόθεση Εφαρμογή της Σύμβασης για την Πρόληψη και Τιμωρία του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (*Κροατία / Σερβίας*), Ακροαματική Διαδικασία, Μάρτιος 2014.

δικαιοσύνη και η δυνατότητα προβολής απαιτήσεων για βλάβη απο αδικοπραξία και συνεπώς το δικαίωμα των θυμάτων να λαμβάνουν επανόρθωση αποτελεί ένα απο τα θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου πάνω στο οποίο στηρίζεται ολόκληρο το δικαιοσύνη σύστημα τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Η επανόρθωση των υπηκόων ενός Κράτους υπήρξε, ως επί το πλείστον, η αιτία για την άσκηση διπλωματικής προστασίας απο το Κράτος υπηκόοτητας του θύματος, ζήτημα το οποίο αποτέλεσε και αποτελεί ένα μεγάλο μέρος των διεθνών σχέσεων μεταξύ των Κρατών, ιδίως μετά απο διεθνείς ένοπλες συγκρούσεις. Εν συνεχεία η δημιουργία διεθνών οικουμενικών και περιφερειακών συστημάτων προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου (βλ. ΕυρΣΔΑ, ΔιαΣΔΑ, το σύστημα προστασίας των Η.Ε) έδωσε τη δυνατότητα στα ίδια τα άτομα να προσφεύγουν χωρίς τη μεσολάβηση του Κράτους τους στους διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς για παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους. Συνεπώς, η απονομή δικαιοσύνης σε διεθνές επίπεδο αφορά σε μεγάλο βαθμό την επανόρθωση των ατόμων, ως τελικούς και απώτερους δικαιούχους της επανόρθωσης.

Επιπρόσθετα, η πρόσβαση στη δικαιοσύνη, δεν συνεπάγεται μόνο τη δυνατότητα του ατόμου να προσφύγει ενώπιον ενός αμερόληπτου και ανεξάρτητου δικαιοδοτικού μηχανισμού αλλά και την διασφάλιση και ολοκλήρωση της νομικής διαδικασίας μέχρι την έκδοση της απόφασης, την ορθή εκτέλεση της και συνεπώς την παροχή επανόρθωσης στο ζημιωθέν μέρος.

Στην εν λόγω περίπτωση, η στάση της Γερμανίας φαίνεται να αντίκειται καθαρά στο δικαίωμα του ατόμου στη χρήση και απονομή δικαιοσύνης καθώς όχι μόνο απέρριψε οποιαδήποτε προσφυγή αφορούσε την επανόρθωση θυμάτων για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν απο το Τρίτο Ράιχ αλλά προσέφυγε ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου κατά της Ιταλίας με σκοπό να υπερασπισθεί τα δικαιώματα της, τα οποία παραβίασε η τελευταία αποφασίζοντας την άρση της ασυλίας του Γερμανικού Κράτους και προχωρώντας στην κατάσχεση της Villa Vigoni.

Ομοίως, η ίδια η απόφαση του Δικαστηρίου αποτέλεσε μια ισχυρή δόνηση στα θεμέλια της διεθνούς δικαιοσύνης θέτοντας εν αμφιβόλω την εξέλιξη του Διεθνούς Δικαίου. Η απόφαση του να μην εξετάσει το ζήτημα των επανορθώσεων, καθώς αυτό δεν συσχετιζόταν με τον κανόνα της ετεροδικίας του Κράτους, επικροτώντας την στάση της Γερμανίας, αντίκειται στην έννοια της δικαιοσύνης και είναι σαφώς αντίθετη με το δικαίωμα των θυμάτων στη χρήση και απονομή της δικαιοσύνης. Οποιαδήποτε τέτοια απόφαση του ανώτατου ιεραρχικά διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου

αποτελεί τροχοπέδη στην υλοποίηση της δικαιοσύνης και αφήνει τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιώματων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου χωρίς επανόρθωση για την βλάβη που υπέστησαν.

Ταυτόχρονα, το Δικαστήριο φαίνεται να παραγνωρίζει πως η απονομή δικαιοσύνης αυτή καθ' αυτή αποτελεί, αναμφίβολα, μια μορφή επανόρθωσης ικανή να ελαχιστοποιήσει, έστω και σε ελάχιστο βαθμό, τη βλάβη που υπέστη το θύμα.

Συμπερασματικά, είναι σαφές πως η απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου παραπέμπει σε αντιλήψεις του παρελθόντος δίχως να λαμβάνει υπ' όψιν της την ανάγκη εξανθρωπισμού του διεθνούς δικαίου. Η επιλογή του Δικαστηρίου να παραμείνει στην επιφάνεια της υπόθεσης, εφαρμόζοντας τους κανόνες του παραδοσιακού Διεθνούς Δικαίου καταλογίζεται στα μειονεκτήματα του οργάνου. Αφενός το Δικαστήριο προχώρησε σε μια στείρα εξέταση του παραδοσιακού κανόνα της δικαστικής ασυλίας του Κράτους δίχως να λαμβάνει υπ' όψιν του την εξέλιξη του Δικαίου και τη θέση του ατόμου μέσα σε αυτό.

Άλλωστε, αναφορικά με το ζήτημα της σύγκρουσης των κανόνων του Δικαίου, ο **Max Huber**, είχε υποστηρίξει πως *«πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ της δημιουργίας των δικαιώματων και της ύπαρξης των δικαιωμάτων. Η ίδια αρχή, η οποία εξαρτά την πράξη δημιουργίας ενός δικαιώματος από τον κανόνα σε ισχύ τη στιγμή που το δικαίωμα αναδύεται, απαιτεί ότι η ύπαρξη του δικαιώματος, δηλαδή η συνεχής προβολή του, πρέπει να πληροί τις προϋποθέσεις που απαιτούνται από την εξέλιξη του δικαίου»*⁴⁰⁴. Αναμφίβολα η υπόθεση *Δικαστικών Ασυλιών του Κράτους* πραγματεύεται θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου, τα οποία ανάγονται σε εθιμικό κανόνα του Διεθνούς Δικαίου, επομένως αποτελεί σφάλμα του Δικαστηρίου να τα παραγκωνίζει χαρακτηρίζοντας τα *ζήτηματα διαδικασίας* αποφεύγοντας να τα εξετάσει βάσει της εξέλιξης του δικαίου.

Ωστόσο, αποτελεί θετικό στοιχείο το γεγονός πως η εν λόγω απόφαση έδωσε το έναυσμα για να ξεκινήσει εκ νέου η συζήτηση περί άρσης της δικαστικής ασυλίας του Κράτους στις περιπτώσεις σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου.

Όπως συμπεραίνει ο Δικαστής Tridande, *«κανείς δεν μπορεί να οικοδομήσει (και να προσπαθήσει να διατηρήσει) μια διεθνή έννομη τάξη επάνω στον ανθρώπινο πόνο, επάνω στη σιωπή αθώων που προορίζονται για λήθη. Την εποχή της μαζικής απέλασης των αμάχων, οι οποίοι αναγκάστηκαν σε καταναγκαστική εργασία κατά τη διάρκεια των*

⁴⁰⁴ Reports of International Arbitral Awards, vol. II, *Island of Palmas Case* (Ολλανδία / ΗΠΑ), 04/04/1928. Σελ. 845.

δύο Παγκοσμίων Πολέμων (1916 – 1918 και 1943 – 1945) του 20^{ου} αιώνα, όλοι γνώριζαν πως αυτό αποτελούσε παράνομη πράξη, μια θηριωδία, μια σοβαρή παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, που ισοδυναμούσε με έγκλημα πολέμου και έγκλημα κατά της ανθρωπότητας. Πάνω από τη θέληση στέκεται η συνείδηση, η οποία, τελικά, είναι εκείνη που κινεί το νόμο μπροστά, ως βασική πηγή, καθαιρώντας την πρόδηλη αδικία»⁴⁰⁵.

B. Επανορθώσεις ενώπιον του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου: Η υπόθεση Thomas Lubanga

Στην υπόθεση *Prosecutor V .Thomas Lubanga Dyilo*⁴⁰⁶, το Δικαστήριο καταδίκασε τον *Thomas Lubanga* σε 14 χρόνια φυλάκιση για την παράνομη στρατολόγηση παιδιών, μικρότερα των 15 χρόνων, και την ενεργή συμμετοχή τους σε εχθροπραξίες. Στην απόφαση του αυτή, το Δ.Π.Δ δεν συζήτησε το ζήτημα των επανορθώσεων των θυμάτων, βάσει του άρθρου 75 του Καταστατικού του, αναβάλλοντας το για επόμενη χωριστή ακρόαση⁴⁰⁷.

Στις 7 Αυγούστου 2012, το Δικαστήριο εκδίδει την απόφαση του περί επανορθώσεων των θυμάτων⁴⁰⁸, η οποία αποτελεί την πρώτη απόφαση επανορθώσεων από την έναρξη λειτουργίας του Δ.Π.Δ. Το Δικαστήριο, δεν διατάσσει κάποιας μορφής επανόρθωση για τα θύματα των ενεργειών του κονγκολέζου πολεμάρχου, **επιβεβαιώνει όμως το δικαίωμα τους στην επανόρθωση, θέτοντας όλες εκείνες τις αρχές, σύμφωνα με τις οποίες θα πρέπει να λειτουργήσει ο μηχανισμός επανόρθωσης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, σε αυτή την περίπτωση.**

Της τελικής απόφασης του Δικαστηρίου περί αρχών επανόρθωσης των θυμάτων στην υπόθεση *Lubanga*, προηγήθηκε η έκθεση απόψεων και η υποβολή προτάσεων από τους νομικούς εκπροσώπους των θυμάτων, από τη UNICEF, από σχετικούς Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς, από το Ταμείο Βοηθείας, το οποίο ήδη παρείχε ιατρική

⁴⁰⁵ Δ.Δ, Υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους...* Δυστάμενη γνώμη Δικαστή Α.Α. Cançado Trindade στην Ανταίτηση Ιταλίας (Απόφαση), 6 Ιουλίου 2010. Παρ. 179.

⁴⁰⁶ Δ.Π.Δ, Υπόθεση *PROSECUTOR v .THOMAS LUBANGA DYILO*, ICC-01/04-01/06-2842, 14/3/2012.

⁴⁰⁷ Ibid. παρ. 1360.

⁴⁰⁸ Δ.Π.Δ, Situation In The Democratic Republic Of The Congo In The Case Of The Prosecutor V. Thomas Lubanga Dyilo, *Decision establishing the principles and procedures to be applied to reparations*, ICC-01/04-01/06, 7 Αυγούστου 2012.

και ψυχολογική αποκατάσταση στα θύματα, στο πλαίσιο του προγράμματος βοήθειας προς τα θύματα, και από άλλους φορείς.

Η συμμετοχή όλων των παραπάνω φορέων συνέβαλε καθοριστικά στην τελική διατύπωση των αρχών από το Δικαστήριο. Συγκεκριμένα, τα μέρη εξέθεσαν τις απόψεις τους αναφορικά με τον σκοπό που πρέπει να επιτελέσει η επανόρθωση στη συγκεκριμένη περίπτωση, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των επανορθώσεων σε ατομική ή συλλογική βάση, την ανάγκη ηθικής επανόρθωσης των θυμάτων μέσω δημόσιας συγγνώμης του στρατηγού Lubanga ή άλλων συμβολικών κινήσεων καθώς και την υποχρέωση των Κρατών να εφαρμόζουν τις αποφάσεις επανορθώσεων των θυμάτων για τις σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους⁴⁰⁹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, παρουσιάζει η πρόταση του Γραφείου για την Αποτελεσματική Συμμετοχή των Θυμάτων στις διαδικασίες ενώπιον του Δ.Π.Δ, σύμφωνα με την οποία η επανόρθωση των παιδιών στρατιωτών πρέπει να βασισθεί σε ένα «σχέδιο ζωής» (project of life / life plan) για τα παιδιά εκείνα που βίαια αποσπάστηκαν από το περιβάλλον τους και στρατολογήθηκαν, το οποίο να τους εξασφαλίζει τόσο την σωματική και ψυχολογική αποκατάσταση όσο και την επανένταξή τους στην κοινωνία⁴¹⁰.

Το **Trial Chamber** προτού προχωρήσει στη διατύπωση των αρχών επανόρθωση, όπως διατάσει το άρθρο 75 παρ. 1 του Καταστατικού του, **τόνισε** πως οι επανορθώσεις έχουν **διττό σκοπό**: Αφενός υποχρεώνουν τους υπευθύνους για σοβαρά εγκλήματα να **επανορθώσουν για την βλάβη** που προκάλεσαν στα θύματα και αφετέρου επιτρέπουν στο Δικαστήριο να **διασφαλίσει πως οι υπεύθυνοι θα πληρώσουν** για τις ενέργειες τους⁴¹¹. Εν προκειμένω, οι επανορθώσεις, ανακουφίζουν, στο μέτρο του δυνατού, την βλάβη που υπέστησαν τα θύματα, απονέμουν δικαιοσύνη, αποτρέπουν μελλοντικές παραβιάσεις και συμβάλλουν στην αποτελεσματική επανένταξη των παιδιών στρατιωτών στην κοινωνία⁴¹².

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο καταλήγει σε **14 αρχές**, οι οποίες καθορίζουν τη φύση και τον τρόπο υλοποίησης των επανορθώσεων των θυμάτων στην υπόθεση Lubanga⁴¹³. Σύμφωνα με την 1^η αρχή, το **δικαίωμα στην επανόρθωση αποτελεί βασικό δικαίωμα του ανθρώπου** και κατοχυρώνεται σε διεθνείς οικουμενικές και

⁴⁰⁹ Ibid. σελ. 8 - 56

⁴¹⁰ Ibid. παρ. 86 και 104.

⁴¹¹ Ibid. παρ. 179.

⁴¹² Ibid.

⁴¹³ Ibid. σελ. 64 – 85.

περιφερειακές συμβάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου καθώς και σε άλλα διεθνή όργανα.

Η 2^η αρχή αφορά την ίση και δίκαιη μεταχείριση των θυμάτων ενώπιον των διαδικασιών του Δικαστηρίου καθώς και τη μη διάκριση τους λόγω της εθνότητας τους ή του φύλου τους. Επίσης, η επανόρθωση των θυμάτων πρέπει να παρέχεται με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγεται ο στιγματισμός τους.

Σύμφωνα με την 3^η αρχή, δικαιούχοι επανόρθωσης είναι τα άμεσα και έμμεσα θύματα, συμπεριλαμβανομένης της οικογένειας του θύματος καθώς και άλλες οντότητες όπως Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί, μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί ή ακόμα δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς.

Σύμφωνα με την 4^η αρχή, όλα τα θύματα, ανεξαρτήτως φύλου, και οι οικογένειες τους έχουν δικαίωμα να συμμετέχουν στη διαδικασία επανορθώσεων και να λαμβάνουν επαρκή υποστήριξη.

Παράλληλα, κάθε απόφαση επανόρθωσης πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν της, τη σύνθετη ψυχολογική κατάσταση των θυμάτων και τις δυσκολίες που αυτά αντιμετωπίζουν. Έτσι, για τα θύματα σεξουαλικής και βασισμένης στο φύλο, βίας, το Δικαστήριο πρέπει να διευκολύνει την πρόσβαση τους ενώπιον της δικαιοσύνης, ιδίως όταν θύματα είναι γυναίκες ή κορίτσια (5^η αρχή), ενώ η επανόρθωση των παιδιών, πρέπει να γίνεται σύμφωνα με τις διεθνείς συμβάσεις που προστατεύουν τα δικαιώματα του παιδιού και να λαμβάνεται υπ' όψιν η ηλικία τους (6^η αρχή).

Σύμφωνα με την 7^η αρχή, οι επανορθώσεις στην υπόθεση *Lubanga* μπορούν είναι είτε **ατομικές** είτε **συλλογικές**, όπως προβλέπεται και στα Καταστατικά άλλων διεθνών δικαστηρίων. Εκτός των θυμάτων που συμμετείχαν στις διαδικασίες ενώπιον του Δ.Π.Δ, το Δικαστήριο πρέπει να υιοθετήσει μια συλλογική προσέγγιση επανορθώσεων προκειμένου να διασφαλίσει την επανόρθωση και όσων θυμάτων δεν εξέγειραν τέτοια αξίωση ενώπιον του. Σε κάθε περίπτωση, ισχύει η αρχή της μη διάκρισης των θυμάτων.

Στην 8^η αρχή, το Δικαστήριο αναγνωρίζει ως **μορφές επανόρθωσης** την αποκατάσταση, την αποζημίωση και την σωματική και ψυχολογική αποκατάσταση, χωρίς όμως να αποκλείει τις συμβολικές επανορθώσεις των θυμάτων που θα περιλαμβάνουν, στη συγκεκριμένη περίπτωση, εκπαιδευτικά προγράμματα και καμπάνιες προκειμένου τα θύματα, αλλά και ολόκληρη η κοινωνία, να ενημερωθούν για τις παραβιάσεις που έλαβαν χώρα, για την έκβαση της δίκης του T. Lubanga καθώς και το δικαίωμα τους στην επανόρθωση. Αναφορικά με την αποκατάσταση των

παιδιών στρατιωτών, οι συμβολικές επανορθώσεις επιδιώκουν να αποτρέψουν τον στιγματισμό τους και οποιαδήποτε εκδήλωση ρατσιστικών φαινομένων εναντίον τους. Τέλος, οι συμβολικές επανορθώσεις περιλαμβάνουν την δημόσια συγγνώμη του καταδικασθέντος.

Όσον αφορά τη φύση και τον ρόλο της επανόρθωσης, αυτή πρέπει να επαρκής και ανάλογη με την παραβίαση που υπέστησαν τα θύματα, πρέπει να διατάσσεται βάσει της αρχής της μη – διάκρισης και να στοχεύει στην συμφιλίωση των θυμάτων των εγκλημάτων με τις οικογένειες τους και την υπόλοιπη κοινωνία⁴¹⁴. Επίσης, οι επανορθώσεις πρέπει, όταν αυτό είναι δυνατόν, να αντανακλούν τις τοπικές πολιτισμικές και εθιμικές πρακτικές (9η αρχή).

Σύμφωνα με τη 10^η αρχή, «η βλάβη, η απώλεια και η ζημιά», που αποτελούν τη βάση της αξίωσης επανόρθωσης πρέπει να έχουν προκύψει από το έγκλημα της στρατολόγησης και συμμετοχής σε εχθροπραξίες παιδιών, κάτω των 15 ετών. Βέβαια, σύμφωνα με το Δικαστήριο, οι επανορθώσεις δεν πρέπει να περιορίζονται στην άμεση βλάβη ή στις άμεσες επιπτώσεις για το θύμα αλλά πρέπει να λαμβάνουν υπ' όψιν τους τη σχέση μεταξύ της βλάβης που υπέστη το θύμα και της «γενεσιουργού αιτίας» της βλάβης, που στην προκειμένη περίπτωση ήταν η στρατολόγηση των παιδιών.

Σύμφωνα με την 11^η αρχή, η επανόρθωση που παρέχεται σε κάθε θύμα πρέπει να συνοδεύεται από τα απαραίτητα αποδεικτικά στοιχεία, από τα οποία προκύπτει πως το άτομο που πρόκειται να λάβει επανόρθωση, είναι θύμα και την δικαιούται πραγματικά. Στην περίπτωση που το Ταμείο Βοηθείας, αναλαμβάνει την επανόρθωση των θυμάτων, πρέπει να εφαρμόζεται μια ευέλικτη πρακτική προκειμένου να

⁴¹⁴ Η συμφιλίωση των παιδιών στρατιωτών με τις οικογένειες τους και η επανένταξη τους στην κοινωνία αποτελούν μια αρκετά σύνθετη και περίπλοκη διαδικασία. Τα παιδιά στρατιώτες εφόσον στρατολογηθούν, εκπαιδεύονται και αναγκάζονται να εκτελούν διαταγές, πολλές φορές υπό την απειλή ότι θα βασανισθούν ή θα εκτελεστούν, εάν δεν φέρουν εις πέρας την εντολή που τους ανατέθηκε. Συνεπώς, εξαιτίας των εγκλημάτων που τα ίδια διέπραξαν, αντιμετωπίζονται από την κοινωνία και από άλλα θύματα ως υπαίτιοι, επιδιώκοντας την τιμωρία τους. Βλ. Beth Verhey, «*Going Home: Demobilising and reintegrating child soldiers in the Democratic Republic of Congo*», Save the Children, Λονδίνο, 2003 στο http://www.savethechildren.org.uk/sites/default/files/docs/going_home_1.pdf (τελευταία πρόσβαση 4/8/2013, ώρα 15.30), Betancourt, T. S., Borisova, I., Williams, T. P., Meyers-Ohki, S. E., Rubin-Smith, J. E., Annan, J. and Kohrt, B. A., «*Research Review: Psychosocial adjustment and mental health in former child soldiers – a systematic review of the literature and recommendations for future research*», Journal of Child Psychology and Psychiatry, Vol. 54, 2013. Σελ. 17–36, Grossman N., «*Rehabilitation or Revenge: Prosecuting Child Soldiers for Human Rights Violations*», Journal of International Law, Vol.38, 2006 – 2007. Περισσότερες είναι οι δυσκολίες για τα κορίτσια που στρατολογήθηκαν, για την περίπτωση του Κονγκό βλ. Tonheim Milfrid, «*Who will comfort me? Stigmatization of girls formerly associated with armed forces and groups in eastern Congo*», The International Journal of Human Rights, Vol. 16, Number 2, 1/2/ 2012 , σελ. 278-297.

διαπιστώνονται τα πραγματικά περιστατικά και να εντοπίζονται τα θύματα των παραβιάσεων.

Η 12^η αρχή αφορά τα δικαιώματα του καταδικασθέντος ενώ στη 13^η υπογραμμίζεται η υποχρέωση των Κρατών Μερών να εφαρμόζουν τις αποφάσεις του Δικαστηρίου. Τέλος, η 14^η αρχή αφορά τη δημοσιοποίηση της απόφασης του Δικαστηρίου.

Όλες οι αρχές επανόρθωσης, όπως αποτυπώθηκαν στην εν λόγω απόφαση αντανακλούν τη βούληση του Δικαστηρίου να αποτελέσει ένα όργανο, το οποίο όχι μόνο διώκει τους υπεύθυνους για εγκλήματα πολέμου ή για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, αλλά ταυτόχρονα δίνει τη δυνατότητα στα θύματα να συμμετέχουν στις διαδικασίες ενώπιον του και συμβάλλει στην αποτελεσματική επανόρθωση τους.

Επίσης, είναι ιδιαίτερα σημαντικό, το γεγονός ότι το Δικαστήριο αντιλαμβάνεται πλήρως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εγκλημάτων εντός της δικαιοδοσίας του και κατ' επέκταση τις επιπτώσεις τέτοιων εγκλημάτων τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Εν προκειμένω, αντιλαμβάνεται τη σύνθετη ψυχολογική κατάσταση των αγοριών και κοριτσιών που προκύπτει από τη βίαιη στρατολόγηση τους, από την σεξουαλική βία που υπέστησαν και από τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν κατά την επανένταξη τους στο οικογενειακό περιβάλλον και στην κοινωνία, γενικότερα. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και το Ταμείο Βοηθείας.

Αναφορικά με το ζήτημα των επανορθώσεων, στην υπόθεση Lubanga, το Δικαστήριο τέθηκε υπέρ του συλλογικού χαρακτήρα των επανορθώσεων, προκειμένου να επανορθωθούν όλα τα θύματα και όχι μόνο αυτά που ήγειραν αντίστοιχα αιτήματα ενώπιον του. Η δύσκολη αποστολή της επανόρθωσης των θυμάτων ανατέθηκε στο Ταμείο Βοηθείας, το οποίο θα χρησιμοποιήσει τους ήδη υπάρχοντες πόρους, εφόσον το Δικαστήριο διαπίστωσε πως ο Thomas Lubanga δεν είχε περιουσιακά στοιχεία⁴¹⁵, συνεπώς η δική του συνεισφορά περιορίζεται στις συμβολικές επανορθώσεις⁴¹⁶.

Πάντως, μέχρι σήμερα, η βοήθεια που λαμβάνουν τα θύματα μέσω του Ταμείου Βοηθείας, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί επανόρθωση, με την στενή του όρου έννοια, καθώς καμία ατομική αξίωση επανόρθωσης δεν έχει υλοποιηθεί. Ωστόσο, το Ταμείο

⁴¹⁵ Αποτελεί σύνθετος φαινόμενο, οι κατηγορούμενοι ενώπιον του Δ.Π.Δ να μην έχουν δικά τους περιουσιακά στοιχεία ή αποταμιεύσεις. Βλ. Doreen Carvajal, « *As Liberian Stands Trial, Investigators Lose Scent in Hunt for Missing Millions*», N.Y. TIMES, 6/ 6/2010, στο <http://query.nytimes.com> (τελευταία πρόσβαση Ιανουάριος 2011).

⁴¹⁶ Δ.Π.Δ, Situation In The Democratic Republic Of The Congo In The Case Of The Prosecutor V. Thomas Lubanga Dyilo, *Decision establishing the principles and procedures to be applied to reparations*, ICC-01/04-01/06, 7 Αυγούστου 2012. Παρ. 269.

κάνοντας χρήση των κεφαλαίων του, φαίνεται να συμβάλλει καθοριστικά στην ψυχολογική αποκατάσταση των θυμάτων στο Κονγκό.

Σύμφωνα με την τελευταία έκθεση του⁴¹⁷, το Ταμείο δραστηριοποιείται στη Βόρεια Ουγκάντα και στη Δημοκρατία του Κονγκό⁴¹⁸ εστιάζοντας στην σωματική και ψυχολογική αποκατάσταση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Μάλιστα, όπως τονίζεται στην εν λόγω έκθεση, οι αποδέκτες της βοήθειας του Ταμείου είναι κατά κύριο θύματα σεξουαλικής και γενετικής βίας, χήρες, παιδιά που βίαια αποσπάστηκαν από την οικογένεια τους προκειμένου να στρατολογηθούν, ορφανά ή παιδιά με ψυχολογικά τραύματα ή άλλα άτομα που υπέστησαν ψυχολογική και σωματική βία⁴¹⁹. Ενδεικτικά, στην Δημοκρατία του Κονγκό το Ταμείο έχει παράσχει από 2008 μέχρι σήμερα ιατρική αποκατάσταση σε περισσότερα από 43.600 θύματα των εγκλημάτων εντός της δικαιοδοσίας του Δ.Π.Δ. ενώ στη Βόρεια Ουγκάντα ο αντίστοιχος αριθμός θυμάτων ανέρχεται στα 38.900⁴²⁰. Επίσης, το Ταμείο έχει συμβάλει στην αποκατάσταση των θυμάτων σε συλλογικό επίπεδο, καθώς μέσω της συνεργασίας με Μ.Κ.Ο και άλλες τοπικές οργανώσεις επετεύχθη η δημιουργία σχολείων ή ιατρικών κέντρων.

Σε κάθε περίπτωση, ακόμα κι αν δεν έχουν ικανοποιηθεί, τυπικά, τα αιτήματα των θυμάτων για επανόρθωση, η δυνατότητα συμμετοχής στις προδικαστικές και δικαστικές διαδικασίες, που παρέχει το Δικαστήριο, στα θύματα καθώς και η πρόθεση του να θέσει όλες εκείνες τις αρχές βάσει των οποίων θα πρέπει να γίνει η επανόρθωση των θυμάτων, αποτελούν ελπιδοφόρο μήνυμα. Επιπλέον, η δραστηριοποίηση του Ταμείου Βοήθειας στις κοινωνίες που εντοπίζονται τα θύματα σοβαρών εγκλημάτων δεν μπορεί να παραβλεφθεί, ούτε όμως και να υπερεκτιμηθεί, επιτρέποντας στο Δικαστήριο αλλά και στην Διεθνή Κοινότητα να επαναπαυθούν. Συνεπώς, η υπόθεση Lubanga αποτελεί ένα πρώτο βήμα για την επανόρθωση των θυμάτων κατάφωρων και συστηματικών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

⁴¹⁷ The Trust Fund for Victims, “Mobilising Resources and Supporting the Most Vulnerable Victims through Earmarked Funding”, Programme Progress Report, Winter 2012 στο http://www.trustfundforvictims.org/sites/default/files/media_library/documents/pdf/TFV%20Programme%20Progress%20Report%20Winter%202012Finalcompressed.pdf (τελευταία πρόσβαση 6/7/2012, ώρα 10.15).

⁴¹⁸ Ο Ειδικός Εκπρόσωπος των Η.Ε για την σεξουαλική βία κατά την διάρκεια συγκρούσεων είχε χαρακτηρίσει σε συνέντευξή του το Κονγκό «πρωτεύουσα του βιασμού». Βλ. BBC News, “UN Official Calls DR Congo ‘rape capital of the world’”, 28 April 2010, στο <http://news.bbc.co.uk> (τελευταία πρόσβαση 12/2012).

⁴¹⁹ Ibid. σελ. 5.

⁴²⁰ Ibid. σελ. 10.

Γ. Αξιώσεις επανορθώσεων ενώπιον ad hoc Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων και άλλων δικαιοδοτικών οργάνων.

Οι σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου στην Πρώην Γιουγκοσλαβία, στη Ρουάντα, στη Σιέρα Λεόνε κατέστησαν επιτακτική τη δημιουργία ad hoc διεθνών ποινικών δικαστηρίων προκειμένου να τιμωρηθούν οι υπεύθυνοι για τις παραβιάσεις και να αποκατασταθεί η δικαιοσύνη. Στους πρωτεύοντες στόχους των παραπάνω οργάνων δεν συμπεριελήφθη η έννοια της πλήρους επανόρθωσης των θυμάτων, δυσχεραίνοντας έτσι την αποτελεσματική απονομή δικαιοσύνης.

Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία ήταν το πρώτο, σε σειρά, που εγκαθιδρύθηκε κατόπιν αποφάσεως του Συμβουλίου Ασφαλείας⁴²¹ με σκοπό τη δίωξη των υπευθύνων για σοβαρές παραβιάσεις του Δ.Α.Δ που έλαβαν χώρα στο έδαφος της Πρώην Γιουγκοσλαβίας από το 1991. Στην απόφαση περί υιοθέτησης του Καταστατικού του Δ.Π.Δ.Γ, το Σ.Α επισήμανε πως «το έργο του Διεθνούς Δικαστηρίου θα πρέπει να πραγματοποιείται με την επιφύλαξη του δικαιώματος των θυμάτων, να αξιώνουν, με τα κατάλληλα μέσα, αποζημίωση για τις βλάβες που προέκυψαν από τις παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου»⁴²².

Η επανόρθωση στο πλαίσιο του Δ.Π.Δ.Γ περιορίζεται στην αποκατάσταση της περιουσίας των θυμάτων και στην αποζημίωση. Όσον αφορά την πρώτη μορφή επανόρθωσης, το Καταστατικό του Δικαστηρίου στο άρθρο 24 (3), προβλέπει πως το Δικαστήριο μπορεί να διατάξει την επιστροφή την περιουσίας στο δικαιούχο ενώ ο Κανονισμός προβλέπει πως εάν το Δικαστήριο διαπιστώσει ότι προκύπτει ζήτημα αποκατάστασης περιουσίας⁴²³, ορίζει ειδική ακρόαση προκειμένου να καθοριστούν οι επιμέρους λεπτομέρειες της επιστροφής της περιουσίας και να εξευρεθεί ο νόμιμος ιδιοκτήτης. Στην περίπτωση που το Δικαστήριο δεν καταφέρει να καθορίσει τον δικαιούχο της περιουσίας ενημερώνει τις αρμόδιες εθνικές αρχές προκειμένου να τον εντοπίσουν εκείνες⁴²⁴.

⁴²¹ Η.Ε., Απόφαση Σ.Α, S/RES/827, 25 Μαΐου 1993

⁴²² Ibid. παρ. 7. Και Κατ. ΔΠΔΓ, Rule 1.

⁴²³ Κατ. ΔΠΔΓ, Rule 98 ter.

⁴²⁴ Ibid. Rule 105

Αντίθετα με την αποκατάσταση, η αποζημίωση δεν χορηγείται απευθείας από το Δικαστήριο. Σύμφωνα με τον Κανονισμό, το Δικαστήριο αφού αποφανθεί υπέρ της χορήγησης αποζημίωσης στα θύματα, ενημερώνει τις αρμόδιες αρχές του Κράτους σχετικά με την απόφασή του, και βάσει της εθνικής νομοθεσίας, το θύμα ή κάθε άτομο που ισχυρίζεται ότι είναι θύμα δύναται να προσφύγει σε εθνικό δικαστήριο ή άλλο αρμόδιο όργανο ούτως ώστε να αξιώσει αποζημίωση για τη βλάβη που υπέστη⁴²⁵.

Η επανόρθωση των θυμάτων στο πλαίσιο του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την Ρουάντα⁴²⁶ δεν διαφέρει από αυτό του ΔΠΔΓ. Συγκεκριμένα τόσο στο Καταστατικό όσο στον Κανονισμό του Δικαστηρίου έχουν αναπαραχθεί σχεδόν αυτούσιες οι διατάξεις και κανόνες περί αποκατάστασης της περιουσίας και αποζημίωσης των θυμάτων⁴²⁷. Πανομοιότυπος είναι και ο Κανονισμός του Ειδικού Δικαστηρίου για την Σιέρα Λεόνε⁴²⁸ αναφορικά με την αποκατάσταση περιουσιακών στοιχείων και την αποζημίωση των θυμάτων⁴²⁹.

Μέχρι σήμερα το ΔΠΔΓ και το ΔΠΔΡ δεν έχουν εκδώσει κάποια απόφαση επανόρθωσης ούτε έχουν συμπεριλάβει σε απόφαση τους αναφορά σχετικά με την επανόρθωση των θυμάτων στα εθνικά δικαστήρια. Προκαλεί, δε, απογοήτευση η αρνητική στάση των Δικαστών σε οποιαδήποτε τροποποίηση του Καταστατικού ή του Κανονισμού των Δικαστηρίων για την ενσωμάτωση αποτελεσματικών διαδικασιών επανόρθωσης καθώς αυτό θα είχε «σημαντικές επιπτώσεις στη διεξαγωγή της δίκης και την διάρκεια της προληπτικής κράτησης, που αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα του κατηγορουμένου»⁴³⁰.

Αντίθετα, η **Carla del Ponte**, η οποία κατείχε τη θέση του Εισαγγελέα και στα δύο ad hoc Δικαστήρια, είχε επισημάνει, με επιστολή της, το 2003, στο Συμβούλιο Ασφαλείας την αδυναμία των δύο Δικαστηρίων να απονείμουν δικαιοσύνη στον λαό της Ρουάντα και της Πρώην Γιουγκοσλαβίας εξαιτίας της απουσίας διατάξεων στα Καταστατικά τους που να εγγυώνται την συμμετοχή των θυμάτων στις διαδικασίες ενώπιον των Δικαστηρίων και εξαιτίας των ελάχιστων διατάξεων περί αποκατάστασης

⁴²⁵ Ibid. Rule 106.

⁴²⁶ Το ΔΠΔΡ εγκαθιδρύθηκε με την υπ. αριθμ 955 Απόφαση του Σ.Α Η.Ε, S/RES/955, 8 Νοεμβρίου 1994.

⁴²⁷ Κανονισμός ΔΠΔΡ, Κανόνες 105 και 106.

⁴²⁸ Για το Ειδικό Δικαστήριο της Σιέρα Λεόνε βλ. Ντ. Μαρούδα, «Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006. Σελ 597 – 613.

⁴²⁹ Κανονισμός ΕΔΣΡ, Κανόνες 104 και 105. Για το Καταστατικό του Ειδικού Δικαστηρίου βλ. UN Doc. S/2000/915 (2000), 16 Ιανουαρίου 2002.

⁴³⁰ ΔΠΔΓ, Victims Compensation and Participation : Έκθεση των Δικαστών, 13 Σεπτεμβρίου 2000

και αποζημίωσης «ανθρώπων των οποίων οι ζωές έχουν καταστραφεί»⁴³¹. Εν συνεχεία κάλεσε το Σ.Α να μεριμνήσει επί του θέματος διορθώνοντας αυτή την ατέλεια του των Δικαστηρίων. Όπως ήταν επόμενο, το Σ.Α δεν προχώρησε σε καμία αλλαγή, επιβεβαιώνοντας την πάγια τακτική του να αδιαφορεί για τον ανθρώπινο πόνο.

Συμπεραίνει κανείς πως τα παραπάνω όργανα δεν παρέχουν επαρκή και αποτελεσματική επανόρθωση στα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του ΔΑΔ⁴³², όπως είναι τα εγκλήματα πολέμου, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας ή η γενοκτονία. Αν και είναι εφικτή η αποκατάσταση της περιουσίας, αυτό αποτελεί ήσσονος σημασίας επανόρθωση, καθώς αφορά μόνο τις υλικές ζημιές. Στον αντίποδα, η χορήγηση αποζημίωσης για τις σοβαρές ηθικές βλάβες που υπέστησαν τα θύματα εξαιτίας των δολοφονιών, των βιασμών ή των βασανιστηρίων, εξαρτάται από τα εθνικά δικαστήρια και κυρίως την ποιότητα της εσωτερικής νομοθεσίας κάθε Κράτους και την αποτελεσματικότητα της δικαστικής εξουσίας.

Το κενό αυτό επιχειρούν να καλύψουν οι Αρχές Επανόρθωσης, σύμφωνα με τις οποίες τα Κράτη είναι υποχρεωμένα να παρέχουν στα θύματα σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του Δ.Α.Δ, όλα τα κατάλληλα ένδικα μέσα και την απρόσκοπτη πρόσβαση τους στην δικαιοσύνη προκειμένου να αξιώσουν επανόρθωση, ανεξάρτητα από το ποιος τελικά ευθύνεται για την παραβίαση (αρχές 3-7). Η εν λόγω υποχρέωση αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα ιδίως στην περίπτωση που δεν υπάρχει άλλο μέσο διεκδίκησης επανόρθωσης για παραβιάσεις του Δ.Α.Δ. Άλλωστε, όπως διαπίστωσε το ΔΠΔΓ στην υπόθεση Εισαγγελέας / *Tadic*, το Κράτος δύναται να θεωρηθεί υπεύθυνο για την εντολή που δίνει σε ιδιώτη να εκτελέσει καθήκοντα εκ μέρους του⁴³³.

Ωστόσο, είναι σημαντικό να τονισθεί πως σε Κράτη, όπως η Ρουάντα ή η Σιέρρα Λεόνε, η συχνά, παντελής έλλειψη οικονομικών πόρων και η κακή εσωτερική οργάνωση του Κράτους, δυσχεραίνουν, σε μέγιστο βαθμό, την δυνατότητα αξίωσης επανόρθωσης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των εθνικών δικαστηρίων της Ρουάντα, τα οποία αν και αναγνωρίζουν το δικαίωμα

⁴³¹ Επιστολή της Carla Del Ponte στο Σ.Α Η.Ε, 21 Σεπτεμβρίου 2000. ICTY Doc. JL/P.I.S./542-e of 24 November 2000.

⁴³² Για μια συνολική παρουσίαση των ΔΠΔΓ και ΔΠΔΡ και την αποτίμηση του έργου τους βλ. Οπ.π., υποσημ. 303. Σελ 530 - 578

⁴³³ ΔΠΔΓ, Judgment of the Appeals Chamber, *Prosecutor v. Tadic*, IT-94-1-A, παρ. 119.

των θυμάτων σε επανόρθωση⁴³⁴ και επιδικάζουν μεγάλα ποσά αποζημιώσεων για υλικές ή ηθικές βλάβες, η έλλειψη κρατικών κεφαλαίων έχει αναστείλει την εκτέλεση των εν λόγω αποφάσεων.

Επιπρόσθετα, ιδιότυπα δικαιοδοτικά όργανα ή υβριδικά δικαστήρια, όπως αυτό της Καμπότζης ή του Ανατολικού Τιμόρ, έχουν δημιουργηθεί με αρμοδιότητα τη δίωξη των υπευθύνων για τις σοβαρές παραβιάσεις του ΔΑΔ στις αντίστοιχες περιοχές, χωρίς όμως να έχει επιτευχθεί η επανόρθωση των θυμάτων. Μάλιστα, στην περίπτωση της Καμπότζης, το Καταστατικό του Ειδικού Δικαστηρίου για την Καμπότζη προβλέπει πως τα περιουσιακά στοιχεία και τα χρηματικά ποσά που περιήλθαν παράνομα στην κατοχή των Ερυθρών Χμερ δύνανται να επιστραφούν στην Κυβέρνηση του Κράτους⁴³⁵ ενώ ο Κανονισμός του Δικαστηρίου κάνει λόγο για μερική επανόρθωση των θυμάτων της γενοκτονίας που διέπραξε το καθεστώς των Ερυθρών Χμερ⁴³⁶. Εντούτοις, μέχρι σήμερα, τα θύματα δεν έχουν λάβει οποιασδήποτε μορφής επανόρθωση εξαιτίας της απροθυμίας της Κυβέρνησης να λάβει ουσιαστικά μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση αλλά και την αδυναμία του Ειδικού Δικαστηρίου να αποφανθεί ως προς την ουσιαστική επανόρθωση των θυμάτων⁴³⁷.

Ως εκ τούτου, κρίνεται αναγκαίο από πλευράς Διεθνούς Κοινότητας να λάβει υπ' όψιν τις δυσκολίες του υφιστάμενου συστήματος καθιστώντας δυνατή τη διεκδίκηση επανόρθωσης στο πλαίσιο τέτοιων διεθνών ποινικών δικαστηρίων καθώς η λειτουργία τους δεν εξαρτάται από την εσωτερική δομή του εκάστοτε Κράτους αλλά στηρίζεται σε ένα ανεξάρτητο μοντέλο με απώτερο σκοπό την απρόσκοπτη απονομή δικαιοσύνης. Άλλωστε, σύμφωνα με την *Navi Pillay*, η οποία εξετέλεσε πρόεδρος του ΔΠΔΡ, έως το 2003, *καθίσταται αναγκαία η δημιουργία κατάλληλων μηχανισμών για την υλοποίηση των επανορθώσεων* στο πλαίσιο του Ειδικού Δικαστηρίου για τη Ρουάντα⁴³⁸.

⁴³⁴ Βάσει του Θεμελιώδους Νόμου (Organic Law) υπ' αριθμ. 08/96 της 30^{ης} Αυγούστου 1996, τα Δικαστήρια της Ρουάντα δύνανται να αποφαινούνται υπέρ της επανόρθωσης των θυμάτων για το Έγκλημα της Γενοκτονίας ή Εγκλήματα Πολέμου που διαπράχθηκαν από την 1^η Οκτωβρίου 1990. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του 2001, έχουν εκδικασθεί περισσότερες από 6.454 υποθέσεις και έχει επιδικασθεί συνολικά ποσό αποζημιώσεων μεγαλύτερο των 36 δις. Φράγκων Ρουάντας, χωρίς όμως να έχει υπάρξει υλοποίηση των αποφάσεων..

⁴³⁵ Καταστατικό Ειδικού Δικαστηρίου για την Καμπότζη, άρθρα 38-39.

⁴³⁶ Κανονισμός ΕΔΚ, Κανόνας 23. Ο κανόνας 23 προβλέπει πως η επανόρθωση των θυμάτων αφορά συγκεκριμένες ομάδες θυμάτων ενώ δεν κάνει λόγο για ηθική επανόρθωση.

⁴³⁷ Hao Duy Phan, «*Reparations To Victims Of Gross Human Rights Violations: The Case Of Cambodia*», *East Asia Law Review*, Vol.4, 2009, σελ. 277-298.

⁴³⁸ Βλ. Επιστολή της 14^{ης} Δεκεμβρίου 200 του Γ.Γ Η.Ε προς τον πρόεδρο του Σ.Α Η.Ε, S/2000/1198 και S/2000/1063, αντίστοιχα.

Δ. Επιτροπές Αποζημιώσεων

Οι Επιτροπές Αποζημιώσεων δεν αποτελούν δικαιοδοτικά όργανα όμοια με αυτά που εξετάζονται παραπάνω, αλλά όργανα αρμόδια να εξετάζουν αξιώσεις επανορθώσεων για τις παραβιάσεις του Δ.Α.Δ. Τα γνωστά παραδείγματα τέτοιων επιτροπών είναι η **Επιτροπή Αποζημιώσεων των Η.Ε για το Ιράκ**, η οποία δημιουργήθηκε με απόφαση του Σ.Α.⁴³⁹, και η **Επιτροπή Αποζημιώσεων Αιθιοπίας / Ερυθραίας**, η οποία συστάθηκε βάσει των διατάξεων της Συνθήκης Ειρήνης Ερυθραίας – Αιθιοπίας⁴⁴⁰.

Η Επιτροπή Αποζημιώσεων των Η.Ε⁴⁴¹, αποτελεί επικουρικό όργανο του Σ.Α και είναι αρμόδιο να εξετάζει και να αποφαινεται επί αξιώσεων επανόρθωσης για ζημίες που προκλήθηκαν από την εισβολή και κατοχή του Κουβέιτ από το Ιράκ, το 1991. Σύμφωνα με την απόφαση 687/1991, « το Ιράκ [...] είναι υπεύθυνο βάσει διεθνούς δικαίου για οποιαδήποτε άμεση απώλεια, βλάβη, συμπεριλαμβανομένων περιβαλλοντικών καταστροφών και την εξάντληση φυσικών πόρων, ή ζημία ξένων Κυβερνήσεων, πολιτών και επιχειρήσεων ως αποτέλεσμα της παράνομης επέμβασης και κατοχής του Κουβέιτ»⁴⁴².

Συνεπώς, η Επιτροπή είναι αρμόδια να εξετάζει αξιώσεις **φυσικών και νομικών προσώπων καθώς και Κυβερνήσεων**, οι οποίες δύνανται να υποβληθούν είτε από το Κράτος υπηκοότητας του θύματος είτε από κάποιον Διεθνή Οργανισμό, και εφόσον διαπιστωθεί η ζημία επιδικάζεται ανάλογη αποζημίωση. Μέχρι τη παύση των λειτουργιών της Επιτροπής, το 2005, και την ολοκλήρωση της χορήγησης αποζημιώσεων στα θύματα, υπεβλήθησαν περισσότερες από 2.7 εκατομμύρια αγωγές αποζημιώσεων συνολικού ύψους 352.5 δις. δολαρίων που αφορούσαν αποζημιώσεις για θάνατο, ηθική βλάβη, απώλεια ή καταστροφή περιουσίας καθώς και αγωγές για περιβαλλοντική καταστροφή⁴⁴³.

Αναφορικά με τις ατομικές αξιώσεις αποζημιώσεως, η Επιτροπή Αποζημιώσεων προχώρησε στη κατηγοριοποίηση τους ανάλογα με την φύση και την έκταση της

⁴³⁹ Σ.Α. Η.Ε Αποφάσεις 687/1991 και 692/1991.

⁴⁴⁰ Συστάθηκε βάσει του άρθρου 5 της Συνθήκης Ειρήνης, 12 Δεκεμβρίου 2000.

⁴⁴¹ R.B Lillich, «*The United Nations Compensation Commission*», *American Journal of International Law*, Vol. 90, No. 3, 1996., Hans Wassgren, «*The UN Compensation Commission: Lessons of Legitimacy, State Responsibility, and War Reparations*», *Leiden Journal of International Law*, Vol. 11 τεύχος 03, Σεπτέμβριος 1998, σελ. 473-492.

⁴⁴² Σ.Α. Η.Ε Απόφαση 687/1991. Παρ. 16.

⁴⁴³ Στατιστικά στοιχεία διαθέσιμα στο <http://www.uncc.ch/atag glance.htm>, (τελευταία πρόσβαση 15/8/2013, ώρα 13.00).

βλάβης που υπέστησαν τα θύματα. Στην πρώτη κατηγορία περιελήφθησαν όσα άτομα αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν από το Ιράκ ή το Κουβέιτ, εξαιτίας της εισβολής, προς άλλες γειτονικές ή μη χώρες, όπως είναι το Ιράν, η Ιορδανία, η Συρία ή Σρι Λάνκα⁴⁴⁴. Η δεύτερη κατηγορία αφορούσε ατομικές αξιώσεις που υπεβλήθησαν από άτομα, τα οποία είχαν υποστεί τα ίδια ή κάποιο μέλος της οικογένειας τους σοβαρό τραυματισμό ή θάνατο εξαιτίας της εισβολής και κατοχής του Κουβέιτ από το Ιράκ⁴⁴⁵. Η Τρίτη κατηγορία αφορούσε ατομικές αξιώσεις για σοβαρές ηθικές ή υλικές βλάβες, και ύψος αποζημιώσεως μεγαλύτερο των 100.000 δολαρίων⁴⁴⁶. Τέλος, στην τέταρτη κατηγορία ενέπιπταν αξιώσεις όμοιες με εκείνες της τρίτης κατηγορίας δίδοντας έμφαση σε υλικές, επί το πλείστον, ζημιές, όπως είναι η απώλεια περιουσίας ή εσόδων του θύματος⁴⁴⁷.

Από τα παραπάνω, καθίσταται σαφές πως τόσο το Συμβούλιο Ασφαλείας όσο και η Επιτροπή, μέσω των αποφάσεων τους, αναγνωρίζουν το ατομικό δικαίωμα των θυμάτων να λάβουν αποζημίωση για τις άμεσες βλάβες, ηθικές ή υλικές, που υπέστησαν από την παράνομη συμπεριφορά του Ιράκ⁴⁴⁸, παραβιάσεις είτε jus ad bellum είτε jus in bello⁴⁴⁹. Έτσι χωρίς να εξετάζεται, από την Επιτροπή ποιές διατάξεις δικαίου παραβιάστηκαν ή ποιοι ευθύνονται για τις παραβιάσεις αυτές, καθίσταται δυνατή η απόλαυση του δικαιώματος των θυμάτων στην επανόρθωση⁴⁵⁰.

Η Επιτροπή Αποζημιώσεων Αιθιοπίας / Ερυθραίας αποτελεί τη δεύτερη περίπτωση τέτοιων Επιτροπών και συστάθηκε βάσει του άρθρου 5 της Συνθήκης Ειρήνης που υιοθετήθηκε, στο Αλγέρι, μεταξύ Ερυθραίας και Αιθιοπίας μετά τη λήξη του πολέμου, το 2000.

⁴⁴⁴ Για τον πλήρη κατάλογο των Κρατών και το ύψος της αποζημιώσεων των θυμάτων που ενέπιπταν σε αυτή την κατηγορία βλ. http://www.uncc.ch/claims/a_claims.htm (τελευταία πρόσβαση 15/8/2013, ώρα 13.00).

⁴⁴⁵ Σε αυτή την κατηγορία τα περισσότερα αιτήματα υπεβλήθησαν από την κυβέρνηση του Κουβέιτ, ενώ δεύτερη σε σειρά εμφανίζεται η κυβέρνηση της Ιορδανίας. Βλ. http://www.uncc.ch/claims/b_claims.htm (τελευταία πρόσβαση 15/8/2013, ώρα 13.00).

⁴⁴⁶ Βλ. http://www.uncc.ch/claims/c_claims.htm (τελευταία πρόσβαση 15/8/2013, ώρα 15.00).

⁴⁴⁷ Βλ. http://www.uncc.ch/claims/d_claims.htm (τελευταία πρόσβαση 15/8/2013, ώρα 16.00).

⁴⁴⁸ Ενδεικτικά βλ. ΕΕΗΕ, Απόφαση Νο. 7 UN Doc. S/AC.26/1991/7, παρ. 6.

⁴⁴⁹ Βλ. Σ.Α Αποφάσεις 664/1991, 666/1991, 667/1991, 670/1991, 687/1991.

⁴⁵⁰ Οι αποζημιώσεις που επιδικάζονται από την Επιτροπή καταβάλλονται στους δικαιούχους μέσω του Ταμείου Αποζημιώσεως. Για την ακρίβεια, η Επιτροπή παρέχει στις Κυβερνήσεις, από τις οποίες κατατέθηκαν οι ατομικές αξιώσεις, το κεφάλαιο που αντιστοιχεί στις αποζημιώσεις και εν συνεχεία αποτελεί αρμοδιότητα της Κυβέρνησης να το διανείμει στους δικαιούχους. Στην περίπτωση που οι αξιώσεις αποζημιώσεως έχουν υποβληθεί από Διεθνείς Οργανισμούς, λαμβάνουν εκείνοι το αντίστοιχο κεφάλαιο και ακολουθείται η ίδια διαδικασία. Για τις αποφάσεις και τη λειτουργία του Ταμείου βλ. <http://www.uncc.ch/paymproc.htm> (τελευταία πρόσβαση 15/8/2013, ώρα 15.00).

Αρμοδιότητα της Επιτροπής, είναι να αποφαινεται «*επί αξιώσεων αποζημιώσεων, για απώλειες, ζημιές, βλάβες ή τραυματισμούς που προκάλεσε η μια Κυβέρνηση σε βάρος της άλλης, υπήκοοι ενός μέρους σε βάρος της Κυβέρνησης του άλλου ή σε βάρος οντοτήτων που ανήκουν ή ελέγχονται από κάποιο από τα μέρη*»⁴⁵¹. Περαιτέρω, οι αξιώσεις, οι οποίες υποβάλλονται από τα Συμβαλλόμενα Μέρη, θα πρέπει να σχετίζονται με την ένοπλη σύρραξη που αποτελεί το αντικείμενο της Συνθήκης Ειρήνης και να είναι το αποτέλεσμα παραβιάσεων του ΔΑΔ, συμπεριλαμβανομένων των Συνθηκών της Γενεύης του 1949, και άλλων παραβιάσεων του διεθνούς δικαίου.

Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί, πως η αρμοδιότητα της Επιτροπής να εφαρμόζει τις διατάξεις του ΔΑΔ, περιορίζεται στην διαπίστωση παραβιάσεων βάσει των αρχών της διεθνούς ευθύνης, καθενός εκ των δύο Κρατών και κατ' επέκταση των υποχρεώσεων που απορρέουν από αυτή⁴⁵². Έτσι, σε πληθώρα περιπτώσεων, η Επιτροπή έχει διαπιστώσει την διεθνή ευθύνη της Ερυθραίας και της Αιθιοπίας για παραβιάσεις *jus in bello* και την διεθνή ευθύνη της Ερυθραίας για παραβιάσεις *jus ad bellum*, ως αποτέλεσμα της εισβολής της τελευταίας στην Αιθιοπία⁴⁵³.

Όσον αφορά το περιεχόμενο των αξιώσεων που υπεβλήθησαν ενώπιον της Επιτροπής αυτές αφορούσαν, κατά κύριο λόγο, τη διεξαγωγή στρατιωτικών επιχειρήσεων στο έδαφος των δύο Κρατών, την μεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου, βλάβες που υπέστησαν άμαχοι κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών καθώς και ζητήματα υλικών ζημιών, όπως η απώλεια ή καταστροφή περιουσιακών στοιχείων⁴⁵⁴.

Συνολικά, η Επιτροπή έχει επιδικάσει μέχρι σήμερα ποσό 161 εκατομμυρίων δολαρίων υπέρ της Κυβέρνησης της Ερυθραίας και περίπου 2 εκατομμύρια δολάρια σε φυσικά πρόσωπα, υπηκόους της Ερυθραίας ενώ για την Κυβέρνηση της Αιθιοπίας

⁴⁵¹ Συνθήκη Ειρήνης, Άρθρο 5.

⁴⁵² Αξίωση No. 4 της Αιθιοπίας, παρ. 38, και Αποφάσεις No. 7 και No. 8 της Επιτροπής.

⁴⁵³ Βλ. Final Award: Ethiopia's Damages Claims (Erit.-Eth.), σελ. 397, 400, 402, 409, 425, 17 Αυγούστου 2009 στο <http://www.pca-cpa.org/upload/files/ET%20Final%20Damages%20Award%20complete.pdf> (τελευταία πρόσβαση 20/8/2013), Απόφαση No. 7, «Guidance Regarding *Jus ad Bellum* Liability», 2007.

⁴⁵⁴ Για τον κατάλογο των αξιώσεων και τις παρατηρήσεις της Επιτροπής βλ. http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1151. Επίσης βλ. Reports Of International Arbitral Awards, *Eritrea-Ethiopia Claims Commission - Partial Award: Civilian Claims - Eritrea's Claims 15, 16, 23 and 27-32*, Vol. XXVI, σελ. 195-247, 17 Δεκεμβρίου 2004.

επιδικάσθηκε ποσό 174 εκατομμυρίων δολαρίων⁴⁵⁵. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί, πως σε αντίθεση με την περίπτωση της Επιτροπή Αποζημιώσεων των Η.Ε, εδώ η τελική αποζημίωση των θυμάτων εξαρτάται άμεσα από την οικονομική δυνατότητα των δύο Κρατών να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους, δηλαδή την παροχή αποζημιώσεων για την βλάβη που προκλήθηκε από την παράνομη συμπεριφορά τους⁴⁵⁶.

Από τα παραπάνω προκύπτει, πως η προβολή μαζικών αξιώσεων επανόρθωσης για σοβαρές παραβιάσεις του ΔΑΔ, ενώπιον μηχανισμών, όπως είναι οι δύο Επιτροπές που περιγράφονται παραπάνω, φαίνεται να είναι πιο αποτελεσματική από την αξίωση επανόρθωσης ενώπιον εθνικών δικαστηρίων. Ωστόσο, το μειονέκτημα αυτών των οργάνων εντοπίζεται, αφενός στην περιορισμένη συμμετοχή των ατόμων στις διαδικασίες ενώπιον των Επιτροπών και αφετέρου στην αδυναμία τους να διασφαλίσουν πως το ποσό που επιδικάζεται ως αποζημίωση για κάθε ατομική αξίωση θα φτάσει τελικά στα χέρια του δικαιούχου. Στην περίπτωση την Επιτροπής Επανορθώσεων των Η.Ε τα Κράτη δεσμεύονταν να διανείμουν το ποσό που έλαβαν στα θύματα ενώ στην περίπτωση της Επιτροπής Ερυθραίας Αιθιοπίας, η υλοποίηση των αποφάσεων της Επιτροπής προσέκρουε, σε πρώτο στάδιο, στη δυνατότητα των δύο Κρατών να καταβάλουν το ύψος της αποζημίωσης που όρισε η Επιτροπή. Συνεπώς, αν και αναγνωρίζεται το δικαίωμα των θυμάτων να λάβουν αποζημίωση για την βλάβη που υπέστησαν δεν προβλέπεται η μέθοδος μέσω της οποίας θα επιτευχθεί η απόλαυση του εν λόγω δικαιώματος, στοιχείο που φανερώνει τις ατέλειες του εν λόγω μηχανισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η Επανόρθωση των θυμάτων σε εθνικό επίπεδο

A. Η νομολογία εθνικών δικαστηρίων

Η δυνατότητα των ατόμων να προσφεύγουν ενώπιον εθνικών δικαστηρίων προκειμένου να αξιώσουν επανόρθωση για την παραβίαση των δικαιωμάτων τους, προβλέπεται ρητά από το Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στον αντίποδα,

⁴⁵⁵ Final Award: Eritrea's Damages Claims (Erit.-Eth.), 17 Αυγούστου 2009 στο <http://www.pca-cpa.org/upload/files/ER%20Final%20Damages%20Award%20complete.pdf>. (τελευταία πρόσβαση 20/8/2013, ώρα 20.00).

⁴⁵⁶ Αρχικά βλ. Συνθήκη Ειρήνης Ερυθραίας – Αιθιοπίας, Άρθρο 5, παρ. 17 και Final Award: Ethiopia's Damages Claims (Erit.-Eth.), σελ. 397, 400, 402, 409, 425. 17 Αυγούστου 2009.

το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο αν και φαίνεται να αναγνωρίζει το δικαίωμα των θυμάτων να λαμβάνουν επανόρθωση για τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, και κατ' επέκταση την υποχρέωση των Κρατών να την παρέχουν, δεν εντοπίζονται διατάξεις που να υποχρεώνουν τα Κράτη να εξασφαλίζουν την αποτελεσματική πρόσβαση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων του ΔΑΔ στα εθνικά δικαστήρια προβάλλοντας αξιώσεις αποζημίωσης.

Συνεπώς, στις περισσότερες περιπτώσεις, τα εθνικά δικαστήρια φαίνονται διστακτικά έως απρόθυμα να εκδικάσουν υποθέσεις που αφορούν ατομικές αξιώσεις επανορθώσεων για σοβαρές παραβιάσεις του ΔΑΔ, με την αιτιολογία ότι οι διατάξεις του ΔΑΔ δεν αναγνωρίζουν το ατομικό δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση. Εκτός από την νομολογία των γερμανικών δικαστηρίων⁴⁵⁷, την ίδια στάση υιοθετούν και τα ιαπωνικά δικαστήρια, ιδίως για υποθέσεις που αφορούν παραβιάσεις που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Στην υπόθεση *Shimoda*⁴⁵⁸, που αφορούσε την αξίωση αποζημίωσης από κατοίκους Hiroshima και Nagasaki, το Περιφερειακό Δικαστήριο του Τόκυο διαπίστωσε πως δεν αναγνωρίζεται ατομικό δικαίωμα των θυμάτων να αξιώσουν επανόρθωση για βλάβη που έχουν υποστεί από ενέργειες παράνομες στο διεθνές δίκαιο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της στάσης των ιαπωνικών δικαστηρίων είναι και οι υποθέσεις που αφορούν την εκμετάλλευση γυναικών από τις Ιαπωνικές στρατιωτικές δυνάμεις (comfort women cases). Το 1991, η Kim Hak Su⁴⁵⁹ προσέφυγε ενώπιον ιαπωνικού δικαστηρίου κατά την Ιαπωνικής Κυβέρνησης, αξιώνοντας επανόρθωση βάσει του άρθρου 3 της 4^{ης} Σύμβασης της Χάγης, η οποία θα συνίστατο σε χορήγηση αποζημίωσης για την ηθική βλάβη που υπέστη καθώς και την έκφραση δημόσιας συγγνώμης εκ μέρους της Ιαπωνίας. Το Δικαστήριο τελικά αρνήθηκε να επιδικάσει αποζημίωση και η επανόρθωση των γυναικών περιορίστηκε στην έκφραση

⁴⁵⁷ Ενδεικτικά, Bundesverfassungsgericht - Federal Constitutional Court, 2 BvR 1476/03, 15 Φεβρουαρίου 2006 και Απόφαση Ανώτατου Περιφερειακού Δικαστηρίου, *Oberlandesgericht* (Court of Appeals) Κολωνία, 28/7/2005.

⁴⁵⁸ Περιφερειακό Δικαστήριο του Τόκυο, Απόφαση *Shimoda*, 7 Δεκεμβρίου 1963

⁴⁵⁹ Ενδεικτικά βλ. *Comfort women" victims and mobilized workwomen resident in Pusan (Korea) v. Japan* (1992), *"Comfort women" victims resident in Philippines v. Japan* (1993), *Comfort women" victim resident in Japan (korean woman/Song, Sin-do) v. Japan* (1993), *"Comfort women" victims resident in China v. Japan* (1995, 1996). Όλες οι υποθέσεις απορρίφθηκαν από το Ανώτατο Ιαπωνικό Δικαστήριο. Για την περίπτωση της Ιαπωνίας βλ. Roy L. Brooks, «*What Form Redress*», στο «*When Sorry Isn't Enough: The Controversy Over Apologies And Reparations For Human Injustice*», Roy L. Brooks (επιμ), 1999.

θλίψης της Κυβέρνησης⁴⁶⁰. Παρόμοια ήταν η απόφαση του Περιφερειακού Δικαστηρίου του Τόκιο στην υπόθεση *Filipino "Comfort Women"*⁴⁶¹, στην οποία το Δικαστήριο απεφάνθη πως « το άρθρο 3 της 4^{ης} Σύμβασης της Χάγης δεν μπορεί να εκληφθεί ως διάταξη που επιτρέπει στα θύματα να εγείρουν αξίωση αποζημίωση απευθείας κατά του υπεύθυνου Κράτους. Κατά συνέπεια, είναι αδύνατον να αναγνωρισθεί ότι το άρθρο αποτελεί κωδικοποίηση κανόνα του εθιμικού διεθνούς δικαίου»⁴⁶².

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί πως έχουν υπάρξει υποθέσεις ενώπιον των ιαπωνικών δικαστηρίων, στις οποίες αναγνωρίζεται το δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Ko, Otsu, Hei Incidents*⁴⁶³, που αφορούσε και πάλι την σεξουαλική εκμετάλλευση γυναικών κατά τη διάρκεια του ΒΠΠ, το Δικαστήριο επιδίκασε αποζημίωση 300.000 γιεν στους προσφεύγοντες, διαπιστώνοντας την ευθύνη της Ιαπωνίας που απέρρευε από την παράλειψη της να προβεί στις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις της εσωτερικής νομοθεσίας προκειμένου να παράσχει αποζημίωση στα θύματα⁴⁶⁴.

Είναι σημαντικό να τονισθεί πως η απόρριψη των αξιώσεων επανόρθωσης που προβάλλουν τα άτομα ενώπιον δικαστηρίων δεν συνεπάγονται πάντα την απόρριψη ύπαρξης του ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση για σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου και του ανθρωπιστικού δικαίου. Στην υπόθεση *Dedovic v. Kok et al*⁴⁶⁵, το Δικαστήριο αν και απέρριψε τις αξιώσεις των προσφευγόντων,

⁴⁶⁰ Για μια ανάλυση των υποθέσεων *comfort women* ενώπιον των ιαπωνικών δικαστηρίων βλ. Hideyuki Kasutani και Seigo Iwamoto, "Japan" στο *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 3, 2000, σελ. 543, Hideyuki Kasutani, "Japan" στο *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 2, 1999, σελ. 389-390, C. P. Meade, *From Shanghai to Globocourt: An Analysis of the 'Comfort Women's' Defeat in Hwang v. Japan*, 35 *Vanderbilt J. Transnat'l L.* (2002), 211 (225 – 231); M. Asada / T. Ryan, *Post-War Reparations between Japan and China and Individual Claims: The Supreme Court Judgments in the Nishimatsu Construction Case and the Second Chinese "Comfort Women" Case*, 14 *ZJapanR / J. Japan. L.* (2009), 257.

⁴⁶¹ Περιφερειακό Δικαστήριο του Τόκιο, υπόθεση *Filipino "Comfort Women"*, Απόφαση 9 Οκτωβρίου 1998.

⁴⁶² *Ibid.*

⁴⁶³ Βλ. Miyaji Toshie, «*The "Comfort Women" Case: Judgment Of April 27, 1998, Shimonoseki Branch, Yamaguchi Prefectural Court, Japan*», Taihei Okada (μτφ), *Pacific Rim Law & Policy Journal*, Vol. 8 No. 1, 1999.

⁴⁶⁴ Η απόφαση του Δικαστηρίου στην συνέχεια αναιρέθηκε.

⁴⁶⁵ Η υπόθεση ενώπιον του Περιφερειακού Δικαστηρίου του Άμστερνταμ αφορούσε την προσφυγή 28 Γιουγκοσλάβων που διέμεναν στη Σερβία, εναντίον τότε πρωθυπουργού της Ολλανδίας Kok, του Υπουργού Εξωτερικών και του Υπουργού Αμύνης για βλάβες που υπέστησαν εξαιτίας της συμμετοχής της Ολλανδίας στην επιχείρηση του NATO. Βλ. *Gerechthof te Amsterdam, Vierde meervoudige burgerlijke kamer, Dedovic v. Kok et al, Judgment of 6 July 2000.*

αναγνώρισε σιωπηρά την ύπαρξη ατομικού δικαιώματος των θυμάτων σε επανόρθωση, το οποίο απέρρευε από τις διατάξεις του Ανθρωπιστικού Δικαίου.

Με περισσότερες προοπτικές εμφανίζεται η στάση των αμερικανικών δικαστηρίων. Πράξεις που έχουν συμπεριληφθεί στην αμερικανική νομοθεσία όπως είναι η Alien Tort Claims Act (ATCA), η Torture Victims Protection Act (TVPA) και η Foreign Sovereign Immunities Act, 1976 (FSIA), έχουν επιτρέψει, σε διάφορες περιπτώσεις την επανόρθωση των θυμάτων σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τα οποία αν και δεν διαμένουν στις Η.Π.Α ή δεν είναι αμερικανοί υπήκοοι, έχουν προσφύγει ενώπιον αμερικανικών δικαστηρίων προκειμένου να αξιώσουν αποζημίωση για βλάβες που υπέστησαν από τρίτα Κράτη. Στην υπόθεση *Filartiga / Pena - Irala*⁴⁶⁶, επιβεβαιώθηκε πως η αμερικανική έννομη τάξη εφαρμόζεται για παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου και ανθρωπιστικού δικαίου που έλαβαν χώρα εκτός των ΗΠΑ.

Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση *Hugo Princz / Γερμανίας*⁴⁶⁷ ενώπιον Πρωτοδικείου των ΗΠΑ, η οποία αφορούσε την αξίωση αποζημίωσης του προσφεύγοντα για παράνομη φυλάκιση, καταναγκαστική εργασία, απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση και προσβολή της ψυχικής και σωματικής υγείας, ως αποτέλεσμα της ναζιστικής πολιτικής κατά τη διάρκεια του Β'ΠΠ. Αν και η Γερμανία προέβαλλε την αναρμοδιότητα του Δικαστήρια βάσει των κανόνων ετεροδικίας, το Δικαστήριο απέρριψε τα επιχειρήματα του εγκαλούμενου Κράτους, υποστηρίζοντας πως οι κανόνες περί ετεροδικίας δεν υφίστανται «όταν οι αξιώσεις αφορούν αδιαφιλονίκητες πράξεις βαρβαρότητας, που έχουν διαπραχθεί από ένα φυγόδικο κράτος και καταδεικνύουν τη σκληρή περιφρόνηση της αξιοπρέπειας ενός αμερικανού πολίτη, απλά και μόνο επειδή είναι Εβραίος»⁴⁶⁸.

Αν και στη συνέχεια, η απόφαση του Πρωτοδικείου αναιρέθηκε⁴⁶⁹, δεν παύει να αποτελεί μια σημαντική πρόοδο στην εσωτερική και διεθνή έννομη τάξη καθώς αναδεικνύει την τάση να απορρίπτονται οι κανόνες της ετεροδικίας του Κράτους για πράξεις που ισοδυναμούν με σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου

⁴⁶⁶ US District Court (2nd Circuit), Υπόθεση *Filartiga / Pena – Irala*, 630 F.2d, 876, 1980.

⁴⁶⁷ US District Courts, Υπόθεση *Princz v. the Federal Republic of Germany*, 26 F.3d, 116 (D.C Cir. Court), 1994.

⁴⁶⁸ Ibid. παρ. 22, 26 (D.D.C.1992). και J. Bergen, «*Princz v. the Federal Republic of Germany: Why the Courts Should Find That Violating Jus Cogen Norms Constitutes an Implied Waiver of Sovereign Immunity*», Connecticut Journal of International Law, Vol. 14, 1999. σελ. 169, Christina M. Cerna, «*Hugo Princz v. Federal Republic of Germany: How Far Does the Long-Arm Jurisdiction of US Law Reach?*». Leiden Journal of International Law, Vol. 8, 1995. σελ 377-393.

⁴⁶⁹ Denied, 507 U.S. 1017 (1993).

και του ανθρωπιστικού δικαίου, αναγνωρίζοντας έτσι το ατομικό δικαίωμα των θυμάτων να αξιώσουν επανόρθωση ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων για τέτοιου είδους παραβιάσεις⁴⁷⁰.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η υπόθεση *Siderman de Blake / Αργεντινής*⁴⁷¹, στην οποία ο ενάγων προσέφυγε κατά της Αργεντινής αξιώνοντας επανόρθωση για τα βασανιστήρια στα οποία υπεβλήθη από τις στρατιωτικές αρχές της χώρας μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1976 στην Αργεντινή. Το Δικαστήριο δέχθηκε πως η απαγόρευση βασανιστηρίων αποτελεί αναγκαστικό κανόνα του διεθνούς δικαίου τον οποίο παραβίασε το εγκαλούμενο Κράτος και άρα, αυτό, υποχρεούται σε επανόρθωση. Παρόμοιες είναι οι υποθέσεις *Von Dardel / ΕΣΣΔ*⁴⁷² και *Amerada Hess / Αργεντινής*⁴⁷³, οι οποίες αν και αφορούσαν κατά κύριο λόγο την αναγνώριση της άρσης της ετεροδικίας του Κράτους για παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου, επιβεβαίωσαν παράλληλα και το δικαίωμα των θυμάτων να προσφεύγουν ενώπιον εθνικών δικαστηρίων προκειμένου να αξιώνουν επανόρθωση για τη βλάβη που υπέστησαν.

Εκτός των παραπάνω, πολύ σημαντικές είναι οι αξιώσεις επανορθώσεων που προβάλλονται την τελευταία δεκαετία, ιδίως ενώπιον **βρετανικών δικαστηρίων**, και αφορούν τις σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου από εθνοτικές ομάδες των οποίων τα μέλη θανατώθηκαν, βασανίστηκαν ή εξαναγκάστηκαν σε εργασία κατά τη διάρκεια βρετανικών στρατιωτικών επιχειρήσεων σε χώρες της Αφρικής. Το 2000, 228 μέλη της **ομάδας Samburu και μέλη των Masai στην Κένυα**, προσέφυγαν ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου της Βρετανίας εγκαλώντας το Βρετανικό Υπουργείο Αμύνης, το οποίο εκπροσωπούσε το Βρετανικό Κράτος, για τον θάνατο ή ακρωτηριασμό μελών των οικογενειών τους εξαιτίας της παράλειψης των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων να απομακρύνουν εκρηκτικούς μηχανισμούς που είχαν

⁴⁷⁰ L. T. Lee, «*The Right of Victims of War to Compensation*», στο R. St. J. Macdonald (ed.), *Essays in Honour of Wang Tieya*, Dordrecht, 1993, σελ. 489., E.-C. Gillard, «*Reparation for violations of international humanitarian law*», Vol. 85 No. 851 IRRC, 2003, σελ. 536., F. Kalshoven, «*State Responsibility for Warlike Acts of the Armed Forces: From Article 3 of the Hague Convention IV of 1907 to Article 91 of Additional Protocol I and Beyond*», Int'l & Comp. L. Q., Vol. 40, 1991, σελ. 827., F. Francioni, «*Reparation for Indigenous Peoples: Is International Law Ready to Ensure Redress for Historical Injustices?*», στο F. Lenzerini (ed.), «*Reparations for Indigenous Peoples – International and Comparative Perspectives*», Oxford, 2008.

⁴⁷¹ US Court of Appeals 9th Circuit, Υπόθεση *Siderman de Blake / Αργεντινής*, 22 Μαΐου 1992

⁴⁷² US District Court of Columbia, Υπόθεση *Von Dardel v. Union of Soviet Socialist Republics*, 623 F. Supp. 246 (D.D.C. 1985)

⁴⁷³ US Court of Appeals, *Amerada Hess / Argentina*, 1989. Η απόφαση αναιρέθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο.

τοποθετηθεί σε βρετανικές βάσεις στις αντίστοιχες περιοχές. Τελικά, επετεύχθη διακανονισμός μεταξύ των δύο μερών και οι ενάγοντες έλαβαν αποζημίωση ύψους 4.5 εκατομμυρίων λιρών.

Σημαντικό ρόλο στην καθιέρωση του ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση διαδραμάτισε η υπόθεση αξίωσης επανορθώσεων των **Mau Mau** από την **Βρετανική Κυβέρνηση**. Η υπόθεση αφορούσε αρχικά την προσφυγή πέντε κενυατών ενόπιον του Ανώτατου Βρετανικού Δικαστηρίου, εναντίον της Βρετανικής Κυβέρνησης, για σοβαρές βλάβες που υπέστησαν από τις βρετανικές αποικιοκρατικές δυνάμεις την δεκαετία του '50⁴⁷⁴. Εν συνεχεία, με την παρέμβαση ΜΚΟ και άλλων κενυατικών ανθρωπιστικών οργανώσεων, υπεβλήθησαν 5.228 αιτήματα επανόρθωσης από κενυάτες και από μέλη Mau Mau. Και σε αυτή την περίπτωση, η Βρετανική Κυβέρνηση προτίμησε τον εξωδικαστικό διακανονισμό χορηγώντας αποζημιώσεις συνολικού ύψους 19.9 εκατομμύρια λίρες, εκφράζοντας παράλληλα την λύπη της για τις παραβιάσεις εις βάρος των θυμάτων⁴⁷⁵.

Πολύ ενδιαφέρουσα εξέλιξη αναφορικά με το δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση που προκύπτει από την διαπίστωση της διεθνούς ευθύνης είτε διεθνών οργανισμών είτε Κρατών για αποστολές που πραγματοποιούνται υπό την αιγίδα και την εντολή των Η.Ε αποτελεί η υπόθεση Nuhanovic ενόπιον των Ολλανδικών Δικαστηρίων αναφορικά με τα γεγονότα της Srebrenica, όπου εκτελέστηκαν περίπου 8.000 Βόσνιοι Μουσουλμάνοι, μεταξύ των οποίων και οι συγγενείς του προσφεύγοντα. Εν προκειμένω, αν και το ζήτημα της επανόρθωσης δεν συζητάται αυτό καθ'αυτό, στη μορφή, δηλαδή, που εξετάζεται στην παρούσα μελέτη, η σημασία της εν λόγω υπόθεσης δεν ελλατώνεται καθώς επικεντρώνεται στο πολύ σημαντικό ζήτημα της διαπίστωσης του αποτελεσματικού ελέγχου και κατόπιν της ευθύνης που δύναται να αποδοθεί είτε στο Κράτος που θέτει όργανα του στην διάθεση των Η.Ε για την πραγματοποίηση μιας αποστολής είτε ακόμα στον ίδιο τον οργανισμό των Η.Ε για τις ενέργειες των κυανόκρανων.

⁴⁷⁴ Υπολογίζεται ότι μεταξύ του 1952 και του 1961, 190.000 Κενυατών δολοφονήθηκαν και 160.000 φυλακίσθηκαν και βασανίσθηκαν από τις βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις.

⁴⁷⁵ Για το ιστορικό της υπόθεσης βλ. *Mutua and others v. The Foreign and Commonwealth Office* ["Mau Mau" case] στο <http://www.redress.org/case-docket/mutua-and-others-v-the-foreign-and-commonwealth-office> (τελευταία πρόσβαση 19/8/2013, ώρα 15.38).

Στην εν λόγω περίπτωση, η υπόθεση αφορά τις ενέργειες ολλανδικών στρατευμάτων που τέθηκαν στη διάθεση των Η.Ε.⁴⁷⁶, κατόπιν αιτήματος του Γενικού Γραμματέα, προκειμένου να συνδράμουν τις επιχειρήσεις της UNPROFOR, δύναμη των Η.Ε, η οποία δημιουργήθηκε με απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας⁴⁷⁷ με σκοπό την προστασία των αμάχων σε Βοσνιακό έδαφος. Η αποτυχία της ολλανδικής δύναμης να προστατέψει τους αμάχους, προλαβαίνοντας τα γεγονότα της Srebrenica, ήγειρε το ζήτημα της άσκησης του αποτελεσματικού ελέγχου και της διεθνούς ευθύνης είτε του Κράτους είτε του οργανισμού, υπό τον έλεγχο του οποίου ενεργούσαν οι ολλανδικές δυνάμεις.

Όσον αφορά το ιστορικό της υπόθεσης, οι H. Nuhanovic και η οικογένεια Mustafic, προσέφυγαν ενώπιον του περιφερειακού δικαστηρίου της Χάγης εναντίον του Ολλανδικού Κράτους, εκπροσωπούμενοι από την L. Zegveld, με αίτημα να καταστεί υπεύθυνο το Ολλανδικό Κράτος για τον θάνατο των συγγενών τους και να τους χορηγηθεί αποζημίωση για την βλάβη που υπέστησαν εξαιτίας την παράνομης συμπεριφοράς του ενάγοντα, η οποία οδήγησε στο θάνατο των συγγενών τους στο 1995, στη Srebrenica⁴⁷⁸, εξαιτίας της απομάκρυνσης τους από το στρατόπεδο που του οποίου τον έλεγχο είχε η ολλανδική υπηκόοτητας δύναμη. Μεταξύ άλλων, οι προσφεύγοντες επικαλέσθηκαν την παραβίαση των άρθρων 2 και 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθώς η Ολλανδία αποτελεί μέρος της Σύμβασης.

Στην απόφαση του το Δικαστηρίου, το 2008, απέρριψε το αίτημα των προσφευγόντων κρίνοντας ότι η Ολλανδική Κυβέρνηση δεν μπορούσε να θεωρηθεί υπεύθυνη, καθώς οι ειρηνευτικές δυνάμεις που δραστηριοποιούνταν εκείνη την περίοδο στην Βοσνία - Ερζεγοβίνη τελούσαν υπό την εντολή των Η.Ε και όχι της Ολλανδίας⁴⁷⁹. Κατ' επέκταση, το Δικαστήριο εξετάζοντας τα Άρθρα περί Διεθνούς Ευθύνης των Κρατών κατέληξε πως οποιαδήποτε πράξη η παράλλειψη των δυνάμεων

⁴⁷⁶ Η ολλανδική στρατιωτική δύναμη που εστάλη προκειμένου να συνδράμει τις ενέργειες της δύναμης των Η.Ε, UNPROFOR, ονομάστηκε Airborne Brigade of the Royal Netherlands Army to Bosnia - Herzegovina, εφ' εξής Dutchbat.

⁴⁷⁷ Σ.Α Η.Ε, Απόφαση 785, 8/6/1992, United Nations Protection Force (UNPROFOR). Βλ. επίσης Σ.Α αποφάσεις 819, 824, 836/1993.

⁴⁷⁸ Περιφερειακό Δικαστήριο Χάγης, Υποθέσεις *Nuhanovic και Mustafic/Ολλανδίας*, 10/9/2008, 265615 / ΗΑ ΖΑ 06-1671 στο [http://www.asser.nl/upload/documents/2222012_30115Nuhanovic%2010%20September%202008%20\(English\).pdf](http://www.asser.nl/upload/documents/2222012_30115Nuhanovic%2010%20September%202008%20(English).pdf) (τελευταία πρόσβαση 7/9/2013, ώρα 10.30).

⁴⁷⁹ Ibid. παρ. 4.5 – 4.12. Επίσης βλ. Αποφάσεις Σ.Α Η.Ε 752/1992, 819/1993, 824/1993, 836/1993 σχετικά με την σύσταση και τη λειτουργία της UNPROFOR, ειρηνευτικής δύναμης που απεστάλη στην Βοσνία - Ερζεγοβίνη.

αποδίδεται μόνο στα Η.Ε⁴⁸⁰. Παράλληλα, όσον αφορά τις παραβιάσεις των άρθρων 2 και 3 της ΕυρΣΔΑ, που επικαλέσθηκε ο προσφεύγων, το Δικαστήριο κάνοντας αναφορά στη νομολογία του ΕυρΔΔΑ, που αφορά την εξωεδαφική εφαρμογή της ΕυρΣΔΑ, τόνισε ότι τα Η.Ε δεν αποτελούν συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης με συνέπεια ο Nuhanovic και τα μέλη της οικογένειάς του να μην βρίσκονται υπό τη δικαιοδοσία των Συμβαλλομένων Μερών της Σύμβασης⁴⁸¹. Τέλος το Δικαστήριο υποστήριξε ότι η Ολλανδία θα μπορούσε να υπέχει ευθύνη μόνο στην περίπτωση που οι ολλανδικές δυνάμεις, η Dutchbat, ακολουθούσαν εντολές της ολλανδικής κυβέρνησης κατά παράβαση των εντολών των Η.Ε⁴⁸².

Εν συνεχεία, ο Η.Nuhanovic άσκησε έφεση στην παραπάνω απόφαση και το 2011, το Εφετείο της Χάγης οδηγήθηκε σε ένα εκ διαμέτρου αντίθετο συμπέρασμα⁴⁸³. Το Δικαστήριο σε πρώτο στάδιο θέλησε να εξετάσει αφενός ποιός ασκούσε αποτελεσματικό έλεγχο στην περιοχή που δραστηριοποιούνταν οι ολλανδικές δυνάμεις και αφετέρου τις εντολές ποιού ακολουθούσε η ολλανδική δύναμη, ήτοι της ολλανδικής κυβέρνησης ή των Η.Ε⁴⁸⁴. Το Δικαστήριο εξετάζοντας τα στοιχεία που αφορούσαν την οργάνωση, τη δομή και τις ενέργειες της ολλανδικής δύναμης διαπίστωσε πως ο ανώτερος, στην ιεραρχία, στρατηγός λάμβανε και εκτελούσε διαταγές που προέρχονταν τόσο από την ολλανδική κυβέρνηση όσο και από τα Η.Ε, διαδραματίζοντας έτσι έναν διπλό ρόλο⁴⁸⁵.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον συλλογισμό του Δικαστηρίου, ο θάνατος των συγγενών του προσφεύγοντα αποδίδεται στο ολλανδικό Κρατός, καθώς οι εντολές που ακολούθησαν τα, ανώτερα σε ιεραρχία, μέλη της ολλανδικής δύναμης κατά τη διάρκεια εκκένωσης της προστατευμένης περιοχής αποτελούσαν εντολές της ολλανδικής κυβέρνησης και όχι των Η.Ε. **Κατ' επέκταση, το Δικαστήριο κατέληξε πως, πράγματι, η ολλανδική κυβέρνηση ασκούσε τον αποτελεσματικό έλεγχο στις ολλανδικές δυνάμεις εκείνη την χρονική στιγμή και πως οι αποφάσεις που ελήφθησαν**

⁴⁸⁰ Οπ.παρ. (υποσημ. 465) παρ. 4.11.

⁴⁸¹ *ibid.* παρ. 4.12.13

⁴⁸² *ibid.* παρ. 4.14.1

⁴⁸³ Court of Appeal in the Hague, Αποφάσεις *Mustafic / Ολλανδίας* (200.020.173/01), 5/7/2011 στο [http://www.asser.nl/upload/documents/20120328T111029Mustafic%205%20July%202011%20\(English\).pdf](http://www.asser.nl/upload/documents/20120328T111029Mustafic%205%20July%202011%20(English).pdf) (τελευταία πρόσβαση 7/9/2013, ώρα 10.50) και *Nuhanovic / Ολλανδίας* (200.020.174/01), 5/7/2011 στο [http://www.asser.nl/upload/documents/2222012_30526Nuhanovic%205%20July%202011%20\(Dutch\).pdf](http://www.asser.nl/upload/documents/2222012_30526Nuhanovic%205%20July%202011%20(Dutch).pdf) (τελευταία πρόσβαση 7/9/2013, ώρα 10.50)

⁴⁸⁴ *ibid.* παρ. 5.9 - 5.10.

⁴⁸⁵ *ibid.* παρ. 5.18.

αναφορικά με την απομάκρυνση των συγγενών του προσφεύγοντα από την προστατευμένη περιοχή αποτελούσαν την εφαρμογή των εντολών του ολλανδικού Κράτους⁴⁸⁶.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι ολλανδικές δυνάμεις έπραξαν κατά παράβαση του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Συγκεκριμένα, οι αρχηγοί της Dutchbat, άρχισαν να πληροφορούνται αφότου είχε ολοκληρωθεί η επιβίβαση του άμαχου πληθυσμού σε λεωφορεία και είχε ξεκινήσει η εκκένωση του στρατοπέδου, υπό την συνδρομή του στρατηγού Mladic, πως ορισμένοι από τους αμάχους μεταφέρονταν σε κοντινή περιοχή και εκτελούνταν ή βασανίζονταν.

Με γνώμονα τα άρθρα 6 και 7 του Διεθνούς Συμφώνου Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων, που αφορούν το δικαίωμα στη ζωή και την απαγόρευση των βασανιστηρίων οι ολλανδικές δυνάμεις είχαν την υποχρέωση να προστατεύσουν και κατ' επέκταση να μην παράδουν αμάχους στις ένοπλες δυνάμεις εφόσον υπήρχε σοβαρός κίνδυνος αυτοί να εκτελεστούν ή να βασανιστούν. Συνεπώς, όπως υπογράμμισε το Δικαστήριο, η ολλανδική δύναμη δεν είχε το δικαίωμα να ωθήσει τους συγγενείς του προσφεύγοντα να εγκαταλείψουν την περιοχή, μάλιστα είχε την υποχρέωση, εφόσον γνώριζε την τύχη όσων επέβαιναν στα λεωφορεία, να προστατεύσει, αφενός, τον μικρότερο αδελφό και την οικογένεια του προσφεύγοντα και, αφετέρου, να διακόψουν όλη τη διαδικασία εκκένωσης της περιοχής⁴⁸⁷.

Τέλος, το Δικαστήριο έκρινε πως το Ολλανδικό Κράτος καθίσταται υπεύθυνο για την ηθική βλάβη που προκλήθηκε στον προσφεύγοντα, διαμέσου των ενεργειών των ολλανδικών δυνάμεων κατά την τέλεση των καθηκόντων τους⁴⁸⁸. Παράλληλα, το Δικαστήριο τόνισε τον διαρκή χαρακτήρα της ηθικής βλάβης την οποία υπέστη και συνεχίζει να βιώνει ο προσφεύγων εξαιτίας την παράνομης συμπεριφοράς των ολλανδικών δυνάμεων⁴⁸⁹.

Η απόφαση του Εφετείου της Χάγης επικυρώθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο της Ολλανδίας, σε απόφαση του στην υπόθεση Ολλανδίας / H.Nuhanovic⁴⁹⁰ το οποίο απεφάνθη, τον Σεπτέμβριο του 2013, πως υπό το διεθνές δίκαιο, και συγκεκριμένα βάσει των άρθρων για τη Διεθνή Ευθύνη των Κρατών και την Ευθύνη των Διεθνών

⁴⁸⁶ *ibid.* παρ. 5.19 - 5.20.

⁴⁸⁷ *ibid.* παρ. 5.19 - 5.20

⁴⁸⁸ *ibid.* παρ. 6.19

⁴⁸⁹ *ibid.* παρ. 6.20 - 6.21.

⁴⁹⁰ Supreme Court of the Netherlands, *The State of the Netherlands / H. Nuhanovic*, 12/03324, 6 Σεπτεμβρίου 2013 στο <http://www.asser.nl/upload/documents/20130909T125927Supreme%20Court%20Nuhanovic%20ENG.pdf> (τελευταία πρόσβαση 13/9/2013, ώρα 13.45)

Οργανισμών, οι ενέργειες των ολλανδικών στρατιωτικών δυνάμεων που συμμετείχαν στην ειρηνευτική αποστολή των Η.Ε αποδίδονται τόσο στα Η.Ε, υπό την διοίκηση των οποίων βρισκόταν η αποστολή, όσο και στο Κράτος⁴⁹¹, το οποίο, όπως απεδείχθη, ασκούσε αποτελεσματικό έλεγχο στις παραπάνω δυνάμεις⁴⁹² κατά τη διάρκεια της απομάκρυνσης των αμάχων απο το στρατόπεδο.

Ο διττός χαρακτήρας της ευθύνης (*dual responsibility*), προκύπτει, σύμφωνα με τον συλλογισμό του Δικαστηρίου, από το γεγονός ότι η απόφαση που αφορούσε την εκκένωση του στρατοπέδου και την μετακίνηση των προσφύγων σε άλλη περιοχή αποτελούσε κοινή απόφαση των Η.Ε και της Ολλανδικής Κυβέρνησης⁴⁹³.

Όσον αφορά την διεθνή ευθύνη του Ολλανδικού Κράτους, το Δικαστήριο τόνισε πως αυτό υπέχει ευθύνη καθώς ενήργησε κατά παράβαση τόσο του βοσνιακού δικαίου όσο και του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο τόνισε πως το δικαίωμα στη ζωή και η απαγόρευση των βασανιστηρίων και κάθε άλλης απάνθρωπης μεταχείρισης, όπως συναντώνται στα διεθνή δεσμευτικά κείμενα του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, «*συνιστούν αρχές, οι οποίες πρέπει να θεωρούνται κανόνες διεθνούς εθιμικού δικαίου που δεσμεύουν το Κράτος*»⁴⁹⁴. Ως εκ τούτου το Δικαστήριο υποστήριξε πως οι ολλανδικές δυνάμεις θα μπορούσαν να αποτρέψουν τον θάνατο των συγγενών του προσφεύγοντα επιτρέποντας τους να παραμείνουν στο στρατόπεδο, εφόσον γνώριζαν πως η ζωή τους διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο⁴⁹⁵. **Συνεπώς το Δικαστήριο έκρινε πως το Ολλανδικό Κράτος ήταν υπεύθυνο για τον θάνατο των συγγενών του H.Nuhanovic γεγονός που ανοίγει τον δρόμο για την προβολή αξιώσεων αποζημίωσης εκ μέρους του τελευταίου.**

⁴⁹¹ Για τον συλλογισμό του Δικαστηρίου σχετικά με την απόδοση Διεθνούς Ευθύνης βλ. *The State of the Netherlands / H. Nuhanovic...* παρ. 3.7 - 3.11.3.

⁴⁹² Το Δικαστήριο προκειμένου να διαπιστώσει τον αποτελεσματικό έλεγχο που ασκούσε το Ολλανδικό Κράτος στις ολλανδικές στρατιωτικές δυνάμεις που είχαν αποσταλεί στην Βοσνία, εξέτασε εάν οι τελευταίες δέχονταν εντολές από την Κυβέρνηση της Ολλανδίας, τις οποίες εφάρμοζαν και από τις οποίες προέκυπτε συγκεκριμένη δράση αυτών στο πεδίο, συγκλίνουσα ή αποκλίνουσα από τις εντολές που δέχονταν από τα Η.Ε. Βλ. Ανώτατο Δικαστήριο Ολλανδίας, Αποφάσεις *Ολλανδία/Nuhanovic* (12/03324), 6/9/2013 στο <http://www.asser.nl/upload/documents/20130909T125927Supreme%20Court%20Nuhanovic%20ENG.pdf> (τελευταία πρόσβαση 7/9/2013, ώρα 11.50) και *Ολλανδία/Mustafic* (12/03329), 6/9/2013 στο <http://www.asser.nl/upload/documents/20130909T010016Supreme%20Court%20Mustafic%20ENG.pdf> (τελευταία πρόσβαση 7/9/2013, ώρα 12.00).

⁴⁹³ Βλ. *The State of the Netherlands / H. Nuhanovic...* παρ. 3.12.2

⁴⁹⁴ Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο αναφέρεται στα άρθρα 2 και 3 της ΕυρΣΔΑ καθώς και στα άρθρα 6 και 7 του ΔΣΑΠΔ. Βλ. Ανώτατο Δικαστήριο Ολλανδίας, Αποφάσεις *Ολλανδία/Nuhanovic* (12/03324), 6/9/2013. παρ. 3.15.2.

⁴⁹⁵ *ibid.* παρ. 3.5.3.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο, τόνισε ότι δύναται να υπάρξει εξωεδαφική εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κρίνοντας πως εφόσον το Ολλανδικό Κράτος ασκούσε αποτελεσματικό έλεγχο επί συγκεκριμένης περιοχής, μέσω των στρατιωτικών του δυνάμεων, και εφόσον οι τελευταίες είχαν το πλήρη έλεγχο στην περιοχή, τα άτομα που βρίσκονταν στο στρατόπεδο, βρίσκονταν υπό την δικαιοδοσία του Ολλανδικού Κράτους, βάσει του άρθρου 1 της ΕυΣΔΑ. Συνεπώς το Κράτος είχε τη δυνατότητα να σεβαστεί τα άρθρα περί του σεβασμού του δικαιώματος στη ζωή και της απαγόρευσης των βασανιστηρίων, ήτοι τα άρθρα 2 και 3 της ΕυΣΔΑ⁴⁹⁶.

Αν και το Δικαστήριο δεν προχωρά στην χορήγηση αποζημίωσης στον H. Nuhanović για την βλάβη που υπέστη, η παραπάνω απόφαση είναι κομβικής σημασίας καθώς πραγματεύεται ζητήματα δικαίου, τα οποία ακόμα δεν έχουν πλήρως επιλυθεί. Πρώτον, στην περίπτωση σύστασης πολυεθνικών αποστολών υπό την αιγίδα διεθνών οργανισμών, αποτελεί πάγια πρακτική των Κρατών να μην αναλαμβάνουν την ευθύνη για ενέργειες οργάνων τους, που έχουν διατεθεί για την δημιουργία ειρηνευτικών και άλλων αποστολών διεθνών οργανισμών, όπως είναι τα Η.Ε ή το ΝΑΤΟ, προβάλλοντας το επιχείρημα πως κατά τη διάρκεια της επιχείρησης δεν ασκούν αυτά τον αποτελεσματικό έλεγχο επί των δυνάμεων αυτών. Από την άλλη πλευρά, τόσο τα Η.Ε, κάνοντας χρήση της ασυλίας που απολαμβάνουν, όσο και το ΝΑΤΟ, μέχρι σήμερα φαίνονται απρόθυμα να αναγνωρίσουν την ευθύνη για ενέργειες των δυνάμεων τους ανά την υφήλιο. Τρίτον, η νομολογία εθνικών δικαστηρίων ως προς αυτό το ζήτημα δεν έχει αναπτυχθεί επαρκώς, ενώ περιορισμένη παραμένει και η νομολογία διεθνών οργάνων, όπως το ΕυρΔΔΑ⁴⁹⁷.

Συνεπώς, η αναγνώριση, έστω και σε πρώιμο ακόμα στάδιο, της ευθύνης ενός Κράτους για τις ενέργειες οργάνων του που έχουν διατεθεί στην ευχέρεια διεθνών οργανισμών ανοίγει τον δρόμο για την προβολή ατομικών αξιώσεων επανόρθωσης απευθείας στα εθνικά δικαστήρια, αφού προς το παρόν, οι διεθνείς οργανισμοί, δεν έχουν locus standi ως διάδικα μέρη ενώπιον διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων. Παράλληλα, η πρόσφατη υιοθέτηση από την Γενική Συνέλευση των Η.Ε των άρθρων

⁴⁹⁶ *ibid.* παρ. 3.15.2 - 3.15.4.

⁴⁹⁷ Χαρακτηριστικά βλ. ΕυρΔΔΑ, Υπόθεση *Vlastimir and Borka BANKOVIĆ, Živana STOJANOVIĆ, Mirjana STOIMENOVSKI, Dragana JOKSIMOVIĆ and Dragan SUKOVIĆ / Belgium, the Czech Republic, Denmark, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Spain, Turkey and the United Kingdom*, Αρ. 52207/99. Απόφαση 12/12/2001.

περί της Ευθύνης των Διεθνών Οργανισμών⁴⁹⁸ αποτελεί αναμφίβολα θετική εξέλιξη για την μελλοντική προβολή αξιώσεων επανόρθωσης όχι μόνο έναντι των Κρατών που θέτουν τα όργανα τους στην διάθεση διεθνών οργανισμών αλλά και των ίδιων των διεθνών οργανισμών ως ξεχωριστοί δρώντες του Διεθνούς Δικαίου με διακριτή βούληση.

Σε κάθε περίπτωση, κρίνεται αναγκαία η αναφορά στις υποθέσεις Διστόμου⁴⁹⁹ και Ferrini⁵⁰⁰ ενώπιον ελληνικών και ιταλικών δικαστηρίων, αντίστοιχα, στις οποίες αναγνωρίζεται το ατομικό δικαίωμα των θυμάτων στην επανόρθωση για τις σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, δημιουργώντας την ανάγκη άρσης της ασυλίας του αλλοδαπού Κράτους, προκειμένου να καταστεί δυνατή η απόλαυση του εν λόγω δικαιώματος.

Συμπερασματικά, η αναγνώριση του ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση δεν φαίνεται να αποτελεί τον κανόνα στην νομολογία των εθνικών δικαστηρίων, ούτε όμως την εξαίρεση που τον επιβεβαιώνει. Αν και είναι περιορισμένες οι αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων που υιοθετούν την σύγχρονη άποψη του διεθνούς δικαίου είναι σαφές πως συμβάλλουν καθοριστικά στην ανάδειξη ενός νέου κανόνα. Άλλωστε, η περίπτωση των βρετανικών υποθέσεων, των υποθέσεων ενώπιον των ελληνικών, ιταλικών και ολλανδικών δικαστηρίων δείχνει πως η συστηματική προβολή αξιώσεων αποζημίωσης και ο μεγάλος αριθμός τέτοιων αιτημάτων τελικά ωθεί τα Κράτη να επανορθώσουν για τη βλάβη που προκάλεσαν, σχηματίζοντας έτσι, ιδίως τα τελευταία χρόνια, μια καινούργια *opinio juris* η οποία φαίνεται να ισχυροποιείται με την πάροδο του χρόνου.

Σε κάθε περίπτωση, οι Αρχές Επανόρθωσης, αποτυπώνοντας το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, υπογραμμίζουν την υποχρέωση των Κρατών να παρέχουν στα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του ΔΑΔ όλα τα κατάλληλα ένδικα μέσα και την απρόσκοπτη πρόσβαση τους στην

⁴⁹⁸ Απόφαση Γ.Σ Η.Ε, Α/RES/66/100, 9 Δεκεμβρίου 2011. Στην απόφαση 66/100 βρίσκονται προσαρτημένα τα άρθρα περί της Ευθύνης των Διεθνών Οργανισμών.

⁴⁹⁹ *Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany*, Court of First Instance of Leivadia Case No. 137/1997, Απόφαση 30 Οκτωβρίου 1997. Βλ. I. Bantekas, «*Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany, Case No. 137/1997, Court of First Instance of Leivadia, Greece, October 30, 1997*», Am. J. Int'l L. Vol. 92, 1998, σελ. 765. *Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany*, Hellenic Supreme Court Case No.11/2000, Απόφαση 4 Μαΐου, 2000, βλ. M. Gavouneli / I. Bantekas, «*Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany, Areios Pagos (Hellenic Supreme Court), Case No.11/2000, May 4, 2000*», Am. J. Int'l L. Vol. 95, 2001, σελ. 198.

⁵⁰⁰ *Ferrini v. Federal Republic of Germany*, Corte Suprema di Cassazione, Decision of March 11, 2004, no. 5044/2004, para. 9, 2006 ILR658 f. The decision was also challenged by Germany before the International Court of Justice, *supra* note 104.R. Bank

δικαιοσύνη προκειμένου να αξιώσουν επανόρθωση, ανεξάρτητα από το ποιος τελικά ευθύνεται για την παραβίαση (αρχές 3-7).

B. Η επανόρθωση των θυμάτων με πρωτοβουλία του Κράτους: Η σύσταση εθνικών επιτροπών επανόρθωσης.

Τα Κράτη, σε ορισμένες περιπτώσεις, αποφασίζουν την επανόρθωση των θυμάτων για παραβιάσεις που συντελέστηκαν στο εσωτερικό τους, δημιουργώντας προγράμματα επανόρθωσης ή συστήνοντας αντίστοιχες επιτροπές επιφορτισμένες να εξετάζουν τα αιτήματα των θυμάτων. Συνήθως, τέτοιες πρωτοβουλίες, εκ μέρους των Κρατών, αναδύονται την επαύριο της πτώσης αυταρχικών καθεστώτων που προέβησαν σε σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τέτοια παραδείγματα εντοπίζονται σε χώρες της Κεντρικής και Λατινικής Αμερικής, της Αφρικής και σε χώρες της Ευρώπης, ιδίως για τις παραβιάσεις που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του Β'ΠΠ⁵⁰¹.

Από τις πιο γνωστές περιπτώσεις επανόρθωσης των θυμάτων είναι αυτή της Γερμανίας για τα σοβαρά εγκλήματα που διέπραξε το Ναζιστικό καθεστώς στον Β'ΠΠ, εις βάρος του Εβραϊκού πληθυσμού. Βάσει της συμφωνίας που υπεγράφη τον Σεπτέμβριο του 1952 μεταξύ της Δυτικής Γερμανίας και του Ισραήλ⁵⁰² και τον Ομοσπονδιακό Νόμο περί Αποζημίωσης⁵⁰³, η Δ.Γ. κατέβαλε συνολικά περισσότερα από 60 δις. δολάρια σε συλλογικές και ατομικές αξιώσεις. Ένα μεγάλο μέρος των αποζημιώσεων κατεβλήθη στο νεοσύστατο τότε Κράτος του Ισραήλ με σκοπό να διανεμηθεί στους δικαιούχους ενώ 110 εκατομμύρια δολάρια κατεβλήθησαν στη Διάσκεψη των Εβραίων Υλικών Αξιώσεων. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί, πως η διαδικασία απαξιώθηκε από την πλευρά της Γερμανίας με αποτέλεσμα πολλά από τα

⁵⁰¹ Για τον πλήρη κατάλογο Επιτροπών που δημιουργήθηκαν από το 1975 βλ. Διεθνής Αμνηστία, Truth Commissions στο <http://www.amnesty.org/en/international-justice/issues/truth-commissions> (τελευταία πρόσβαση 2/9/2013, ώρα 13.09).

⁵⁰² Reparations Agreement between Israel and West Germany ή Συμφωνία του Λουξεμβούργου. Υπεγράφη μεταξύ Ισραήλ και Δυτικής Γερμανίας 10 Σεπτεμβρίου 1953 και τέθηκε σε ισχύ στις 27 Μαρτίου 1953.

⁵⁰³ Γερμανικός Ομοσπονδιακός Νόμος περί Αποζημίωσης, Federal Compensation Law, 14 Σεπτεμβρίου 1965

αιτήματα των θυμάτων να παραμερισθούν και εκπρόσωποι των θυμάτων να μην τύχουν ευνοϊκής μεταχείρισης⁵⁰⁴.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι επανορθώσεις που παρασχέθηκαν από τις ΗΠΑ για τις ενέργειες τους κατά τη διάρκεια του Β'ΠΠ σε Ιάπωνες με αμερικανική υπηκοότητα, οι οποίοι είχαν παράνομα φυλακιστεί ενώ σε άλλη περίπτωση οι ΗΠΑ κατέβαλαν αποζημίωση 5.000 δολαρίων σε 2.200 Ιάπωνες που ζούσαν στην Λατινική Αμερική, οι οποίοι μετακινήθηκαν από τις χώρες τους και φυλακίστηκαν σε στρατόπεδα των Η.Π.Α.⁵⁰⁵

Επίσης, οι ΗΠΑ έχουν στο παρελθόν καταβάλει αποζημίωση σε αυτόχθονες πληθυσμούς, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την περίπτωση των Aleut Indians, οι οποίοι εξαναγκάστηκαν να μετακινηθούν από την Βορειοανατολική Αλάσκα, όπου παραδοσιακά διέμεναν. Αν και η επανόρθωση τους από τις ΗΠΑ επετεύχθη σχεδόν μισό αιώνα αργότερα, είναι αξιοσημείωτο η τελική αποζημίωση κατεβλήθη στους απογόνους τους και, συνολικά, στις κοινότητες που επηρεάστηκαν από τις βίαιες μετακινήσεις⁵⁰⁶.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, παρουσιάζουν οι περιπτώσεις της Βραζιλίας, της Χιλής και της Αργεντινής. Την επαύριο της πτώσης των δικτατορικών καθεστώτων τις δεκαετίες του '70 και '80, οι νεοεκλεγείσες κυβερνήσεις ήρθαν αντιμέτωπες με εκατοντάδες θύματα σοβαρών παραβιάσεων που είχαν συντελεσθεί από τις στρατιωτικές δυνάμεις των προκατόχων τους.

Στη **Βραζιλία**, το 1995 θεσπίστηκε ο Νόμος περί Εξαφανισθέντων ατόμων⁵⁰⁷, βάσει του οποίου αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά η ευθύνη που έφερε η Βραζιλία για τις μαζικές εξαφανίσεις και δολοφονίες που έλαβαν χώρα μεταξύ του 1964 και του 1985 από το στρατιωτικό καθεστώς εκείνης της περιόδου. Παράλληλα, ο νόμος του '95 προέβλεπε τη σύσταση της Ειδικής Επιτροπής για Πολιτικούς Θανάτους και Εξαφανίσεις καθώς και τη σύσταση άλλων ομοσπονδιακών επιτροπών επανόρθωσης με σκοπό να ερευνηθούν σε βάθος τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν, να εξετασθούν οι

⁵⁰⁴ Ενδεικτικά βλ. Christian Pross, *Paying For The Past: The Struggle Over Reparations For Surviving Victims Of The Nazi Terror*, 1998.

⁵⁰⁵ Αξιώσεις αποζημιώσεων είχαν προβληθεί αρχικά ενώπιον αμερικανικών περιφερειακών δικαστηρίων βλ. Υπόθεση *Mochizuki v. United States* No. 97-924C, 41 Fed. Cl. 54, 1998. Ωστόσο, οι ΗΠΑ προτίμησαν την καταβολή αποζημίωσης βάσει εξωδικαστικής συμφωνίας. Ενδεικτικά βλ. N. T. SAITO, «Justice held hostage: U.S. disregard for international law in the World War II internment of Japanese Peruvians: A case study» στο *Boston College Law Review*, 1998 . σελ. 275.

⁵⁰⁶ Οι αποζημιώσεις κατεβλήθησαν βάσει της Πράξης περί Πολιτικών Δικαιωμάτων που υιοθετήθηκε από την Αμερικανική Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση, το 1964.

⁵⁰⁷ 1995 Law No. 9.410, Law of the Disappeared.

αξιώσεις των οικογενειών των θυμάτων και να χορηγηθεί σε αυτά αποζημίωση ανάλογη με την έκταση της βλάβης που υπέστησαν. Μέχρι το 2006, η Ειδική Επιτροπή είχε καταβάλει περισσότερα από 40 εκατομμύρια ρεάλ ως αποζημίωση για τον θάνατο 300 ατόμων.

Περαιτέρω, στο πλαίσιο επανόρθωσης των θυμάτων συστάθηκε, το 2011, η Εθνική Επιτροπή Αληθείας με εντολή να ερευνήσει τις σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου την περίοδο 1946 – 1988. Τέλος, είναι σημαντικό να τονισθεί, πως παρά τις διάφορες παθογένειες του συστήματος επανόρθωσης που επιχείρησε η Βραζιλία, μέχρι το 2010, είχε χορηγηθεί αποζημίωση για 12.000 υποθέσεις.

Η **Χιλή** αποτελεί το δεύτερο παράδειγμα χώρας της Λατινικής Αμερικής που συνέστησε επιτροπή αρμόδια να παρέχει αποζημιώσεις για τις σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος με επικεφαλής τον Pinochet, το 1973. Το 1990, κατόπιν εντολής του τότε προέδρου της Χιλής, Patricio Aylwin, συστήθηκε η Εθνική Επιτροπή Αληθείας και Συμφιλίωσης, η οποία κατέγραψε 3.428 υποθέσεις εξαφανίσεων, δολοφονιών, βασανιστηρίων και απαγωγών στο διάστημα μεταξύ 1974 και 1977⁵⁰⁸.

Προκειμένου να παρασχεθεί επανόρθωση για τις παραβιάσεις που διαπιστώθηκαν από την Εθνική Επιτροπή συστάθηκε, το 1992, η Εθνική Εταιρία για την Επανόρθωση και τη Συμφιλίωση⁵⁰⁹, η οποία αφενός συνέχισε το έργο της Εθνικής Επιτροπής διεξάγοντες έρευνες για περιστατικά που δεν είχαν ακόμα εξακριβωθεί και αφετέρου παρείχε αποζημιώσεις ύψους 16 εκατομμυρίων δολαρίων ετησίως⁵¹⁰. Αξίζει να σημειωθεί, πως οι επανορθώσεις στο πλαίσιο της Εθνικής Εταιρίας δεν περιορίζονταν στην καταβολή αποζημιώσεων αλλά συμπεριελάμβαναν σχολικές υποτροφίες, ψυχολογική υποστήριξη καθώς και δωρεάν ιατρική περίθαλψη.

⁵⁰⁸ Για την τελική έκθεση της Επιτροπής βλ. National Commission for Truth and Reconciliation (Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación or the "Rettig Commission"), Full Report, στο http://www.usip.org/sites/default/files/resources/collections/truth_commissions/Chile90Report/Chile90-Report.pdf (τελευταία πρόσβαση 20/8/2013, ώρα 12.40). Για κάποιες παρατηρήσεις αναφορικά με το έργο της Επιτροπής βλ. José Zalaquett, «*The Mathew O. Tobriner Memorial Lecture; Balancing ethical imperatives and political constraints: The dilemma of new democracies confronting past human rights violations*», στο *Hastings Law Journal*, vol. 43, 1992, No. 6, παρ. 1425-1438.

⁵⁰⁹ National Corporation for Reparation and Reconciliation, Νόμος υπ' αριθμ. 19.123, 31 Ιανουαρίου 1992

⁵¹⁰ Βλ. Ensalaco, Mark. "Truth Commissions for Chile and El Salvador: A Report and Assessment." *Human Rights Quarterly*, 1994. Σελ. 656-675., Hayner, Priscilla B. «*Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*». Routledge, New York, 2002.

Τέλος, αναφορικά με την ουσιαστική επανόρθωση των θυμάτων των εγκλημάτων που διέπραξε το καθεστώς Pinochet, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανακοίνωση που εξεδόθη από την Εθνική Ένωση Δικαστών της Χιλής, στις αρχές Σεπτεμβρίου του τρέχοντος έτους (2013), σύμφωνα με την οποία, δικαστές του Ανώτατου Δικαστηρίου παραδέχθηκαν πως απέτυχαν να προστατεύσουν τα θύματα από την κατάχρηση εξουσίας που προέβη το Κράτος κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος. Επιπλέον, η Ένωση Δικαστών αναγνώρισε ότι η δικαστική εξουσία της Χιλής θα μπορούσε και έπρεπε να κάνει πολύ περισσότερα για την προστασία των δικαιωμάτων όσων διώκονταν από τη δικτατορία⁵¹¹.

Η παραπάνω ανακοίνωση του δικαστικού σώματος της Χιλής αποτελεί *de facto* αναγνώριση της ευθύνης της δικαστικής εξουσίας για τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίστηκε τις προσφυγές που έφτασαν ενώπιον της από τα θύματα του καθεστώτος Pinochet. Ως εκ τούτου δύναται να διαπιστωθεί η ευθύνη του Κράτους όχι μόνο εξαιτίας των ενεργειών των στρατιωτικών δυνάμεων αλλά και των ενεργειών του δικαστικού σώματος, το οποίο επισταμένως απέφευγε την εκδίκαση υποθέσεων που αφορούσαν ως επί το πλείστον περιπτώσεις βίαιων εξαφανίσεων⁵¹².

Όσον αφορά την περίπτωση της **Αργεντινής**, υπολογίζεται πως το δικτατορικό καθεστώς που ανέλαβε την εξουσία μετά το πραξικόπημα του 1975, ευθύνεται για το θάνατο και τις εξαφανίσεις περίπου 30.000 ατόμων. Η αποκατάσταση της δημοκρατίας συνοδεύτηκε από την θέσπιση νόμων, με απόφαση του Κογκρέσου της Αργεντινής, οι οποίοι επέτρεπαν στα θύματα των παραβιάσεων να προβάλλουν ενώπιον εθνικών αρχών αξιώσεις επανορθώσεων. Ο πρώτος νόμος υπ. αριθμ. 24.043/1991 αφορούσε την επανόρθωση πολιτικών κρατουμένων, των οποίων οι προσφυγές ενώπιον εθνικών δικαστηρίων είχαν απορριφθεί.

Εν συνεχεία, το 1994, βάσει του νόμου υπ'αριθμ. 24.411, κατέστη δυνατή η επανόρθωση των συγγενών των ατόμων που είχαν εξαφανισθεί, ακόμα κι αν δεν είχε εξακριβωθεί ο θάνατος τους. Επιπλέον, το 1999 το Κογκρέσο αποφάσισε την δημιουργία ενός Ειδικού Ταμείου με σκοπό να διευκολύνει την επανένωση οικογενειών, των οποίων τα παιδιά είχαν απαχθεί ή είχαν που είχαν απομακρυνθεί από τις μητέρες τους, καθώς αυτές είχαν φυλακισθεί κατά τη διάρκεια της δικτατορίας.

⁵¹¹ BBC News, «Chile's judges apologise for their actions after coup», BBC News: Latin America and Caribbean, 4 Σεπτεμβρίου 2013 στο <http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-23967816> (τελευταία πρόσβαση 14/9/2013, ώρα 10.20).

⁵¹² *Ibid.*

Περαιτέρω, στον κατάλογο αμερικανικών Κρατών που σύστησαν εθνικές επιτροπές για τις σοβαρές παραβιάσεις που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό τους, συγκαταλέγονται το Ελ Σαλβαδόρ και η Γουατεμάλα. Εντούτοις, δεν αποτελούν παραδείγματα όμοια με τις αντίστοιχες επιτροπές των παραπάνω χωρών καθώς μέχρι σήμερα δεν έχουν καταβληθεί αποζημιώσεις στα θύματα.

Όσον αφορά την περίπτωση του **Ελ Σαλβαδόρ**, η Επιτροπή Αληθείας του Ελ Σαλβαδόρ δημιουργήθηκε το 1992 υπό την εντολή να διερευνήσει τις σοβαρές παραβιάσεις που έλαβαν χώρα από το 1980 έως το 1991 και να προτείνει μεθόδους, οι οποίες συμβάλλουν στην εθνική συμφιλίωση. Σύμφωνα με την τελική έκθεση της Επιτροπής⁵¹³ εξετάστηκαν περισσότερες από 22.000 καταγγελίες, οι οποίες στην πλειονότητα τους αφορούσαν εκτελέσεις, βίαιες εξαφανίσεις και βασανιστήρια, παραβιάσεις που είχαν διαπραχθεί κατά κύριο λόγο από όργανα του Κράτους⁵¹⁴. Ωστόσο, παρά τα τελικά συμπεράσματα της Επιτροπής και τις συστάσεις της, που, *inter alia*, αφορούσαν τη δημιουργία ενός ειδικού ταμείου για την επανόρθωση των θυμάτων για υλικές και ηθικές βλάβες, η Κυβέρνηση Ελ Σαλβαδόρ μέχρι σήμερα δεν έχει προχωρήσει στη υλοποίησή τους⁵¹⁵.

Πολύ περισσότερα ήταν τα θύματα του εμφυλίου που διήρκησε 36 χρόνια στη **Γουατεμάλα**. Υπολογίζεται πως στο διάστημα μεταξύ 1960 έως το 1996, εκτελέστηκαν και εξαφανίστηκαν περισσότερα από 200.000 άτομα, κατά κύριο λόγο μέλη του λαού των Μάγια⁵¹⁶. Οι συμφωνίες ειρήνης που ακολούθησαν συνοδεύτηκαν από την σύσταση της Επιτροπής για την Ιστορική Εξακρίβωση, το 1994, η οποία ήταν επιφορτισμένη να διαπιστώσει τις σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου⁵¹⁷.

⁵¹³ UN Security Council, Annex, *From Madness to Hope: the 12-year war in El Salvador: Report of the Commission on the Truth for El Salvador*, S/25500, 1993,

⁵¹⁴ Ibid.

⁵¹⁵ Ενδεικτικά βλ. T. Buergenthal, «The United Nations Truth Commission for El Salvador», *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 27, no. 3, 1994., P.B. Hayner. «*Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*» εκδ. Routledge, Νέα Υόρκη, 2002., M. Popkin, «*Peace Without Justice: Obstacles to Building the Rule of Law in El Salvador*», Pennsylvania State University Press, University Park, 2000.

⁵¹⁶ Οι Μάγια χαρακτηρίζονται ως γηγενείς ή αυτόχθονας λαός. Κατοικούν ως επί το πλείστον στο Μεξικό και στις χώρες της Βόρειας Λατινικής Αμερικής. Για την περίπτωση της Γουατεμάλα βλ. "REMHI" Report of the Guatemalan Archbishop's Human Rights Office και the UN Historical Clarification Commission Report "Memory of Silence", 1999.

⁵¹⁷ Για τα κείμενα των Συμφωνιών Ειρήνης που μεταξύ άλλων προβλέπουν και την σύσταση της Επιτροπής βλ. *Agreement on the establishment of the Commission to clarify past human rights violations and acts of violence that have caused the Guatemalan population to suffer* στο http://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/guat_940623.pdf (τελευταία πρόσβαση 3/9/2013, ώρα 10.00) και *Acuerdo de Paz Firme y Duradera* στο

Η Επιτροπή, στην τελική της έκθεση⁵¹⁸, διαπίστωσε πως «*όργανα του Κράτους διέπραξαν το έγκλημα της γενοκτονίας εις βάρος ομάδων του λαού των Μάγια*»⁵¹⁹. Περαιτέρω, η Επιτροπή προχώρησε σε συστάσεις, οι οποίες αφορούσαν την δημόσια αναγνώριση εκ μέρους της Κυβέρνησης, των παραβιάσεων που έλαβαν χώρα, την ανέγερση δημόσιων μνημείων *in memoriam* των θυμάτων καθώς και τη δημιουργία ενός Εθνικού Προγράμματος Επανόρθωσης.

Αντ' αυτού, το 2005, κατόπιν αιτημάτων μη κυβερνητικών οργανισμών και άλλων οργανώσεων στο εσωτερικό της Γουατεμάλα δημιουργήθηκε η Εθνική Επιτροπή Επανόρθωσης, της οποίας αρμοδιότητα ήταν η παροχή επανορθώσεων στα θύματα σοβαρών παραβιάσεων κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Σύμφωνα με τον διευθυντή της Επιτροπής, «*ο στόχος και ο λόγος ύπαρξης της Ε.Ε.Ε είναι να παρέχει επανορθώσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν: οικονομική αποζημίωση, υλική αποκατάσταση, αποκατάσταση της αξιοπρέπειας, πολιτιστική επανόρθωση*⁵²⁰ και *ψυχολογική επανόρθωση. Ο άξονας αυτής της ιδέας της επανόρθωσης είναι η αποκατάσταση της έννοιας της αξιοπρέπειας των θυμάτων*»⁵²¹. Ωστόσο, το έργο της Επιτροπής αναφορικά με την υλοποίηση των επανορθώσεων, παραμένει μέχρι σήμερα περιορισμένο εξαιτίας των γραφειοκρατικών κωλυμάτων και των συνεχών παρεμβάσεων της Κυβέρνησης.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η προσπάθεια των θυμάτων ή των συγγενών των θυμάτων της γενοκτονίας της Γουατεμάλα να λάβουν επανόρθωση δεν

http://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/guat_final_961229.pdf (τελευταία πρόσβαση 3/9/2013, ώρα 10.30)

⁵¹⁸ Η τελική έκθεση της Επιτροπής δημοσιεύθηκε το 1995 και υπεβλήθη μεταξύ άλλων και στον τότε Γενικό Γραμματέα των Η.Ε. Βλ. *Memory of Silence (Guatemala: Memoria del Silencio)* στο <http://www.usip.org/publications/truth-commission-guatemala> (τελευταία πρόσβαση 3/9/2013, ώρα 10.40)

⁵¹⁹ Ibid. παρ. 15, 122. Και Historical Clarification Commission, Guatemala - Memoria del Silencio, T. III, Guatemala, CEH, 1999, παρ. 316-318, 358, 375-376, 393, 410 και 416-423.

⁵²⁰ Η πολιτιστική επανόρθωση των θυμάτων (cultural reparation) αναφέρεται, κατά κύριο λόγο, στα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που στερήθηκαν τα νεότερα μέλη του λαού των Μάγια, εξαιτίας του βίαιου θανάτου των προγόνων τους από τις στρατιωτικές δυνάμεις. Όπως διαπίστωσε το Διαδδα στην υπόθεση *Plan de Sánchez Massacre v. Guatemala*, 19 Νοεμβρίου 2004, «*With the death of the women and the older people, oral transmitters of the Maya Achí culture, their knowledge could not be transmitted to the new generations, and, today, this has produced a cultural vacuum. The orphans did not receive the traditional education handed down from their ancestors. In turn, the militarization and repression to which the survivors of the massacre were subjected, particularly the young men, has caused them to lose their faith in the traditions and knowledge of their forefathers*», παρ. 42 (12).

⁵²¹ Βλ. Programa Nacional de Resarcimiento. «*La vida no tiene precio*», 2008 στο <http://www.acnur.org/t3/fileadmin/scripts/doc.php?file=biblioteca/pdf/6055> (τελευταία πρόσβαση 4/9/2013, ώρα 12.00)

περιορίσθηκε στην λειτουργία των επιτροπών που αναφέρονται παραπάνω. Ενώπιον του Διαμερικανικού Δικαστηρίου εντοπίζονται καρποφόρες προσφυγές με χαρακτηριστική την υπόθεση *Plan de Sánchez Massacre v. Guatemala*⁵²², η οποία αφορούσε τη εκτέλεση και το βασανισμό περίπου 250 κατοίκων του χωριού *Plan de Sánchez* από στρατιωτικές δυνάμεις, το 1982. Το Δικαστήριο διαπίστωσε την ευθύνη της Γουατεμάλα και επιδίκασε ατομικές και συλλογικές επανορθώσεις για ηθικές και υλικές βλάβες.

Επιπλέον, ήδη από το 1999 θύματα του εμφυλίου της **Γουατεμάλα** και μη κυβερνητικές οργανώσεις έχουν προσφύγει ενώπιον Ισπανικών Δικαστηρίων κατά του Στρατηγού Montt, τότε επικεφαλής του καθεστώτος, αξιώνοντας επανόρθωση. Το 2005 το Ανώτατο Δικαστήριο της Ισπανίας, σε απόφαση του, διαπίστωσε πως τα ισπανικά δικαστήρια έχουν δικαιοδοσία να εκδικάσουν την εν λόγω απόφαση βάσει της αρχής της οικουμενικής δικαιοδοσίας. Έκτοτε, έχουν εκδοθεί αρκετά εντάλματα σύλληψης εναντίον μελών των στρατιωτικών δυνάμεων της Γουατεμάλα, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου⁵²³.

Διαφορετική είναι η περίπτωση της **Νοτίου Αφρικής**. Το τέλος του Apartheid κατέστησε επιτακτική την δημιουργία μιας εθνικής επιτροπής ή οποία όχι μόνο θα αναλάμβανε να διερευνήσει τις σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου που συντελέστηκαν από το 1960 έως το 1994 αλλά παράλληλα θα αναλάμβανε το δύσκολο έργο της επανόρθωσης των θυμάτων.

Έτσι, το 1995, συστάθηκε η Επιτροπή Αληθείας και Συμφιλίωσης, βάσει της Πράξης για την Προώθηση της Εθνικής Ενότητας και της Συμφιλίωσης⁵²⁴, η οποία αποτελεί ένα ιδιότυπο όργανο με διευρυμένες αρμοδιότητες. Πρώτον, ήταν αρμόδια να ερευνήσει τις σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου που διαπράχθηκαν στο διάστημα μεταξύ 1960 και 1994 δεύτερον, ήταν αρμόδια να διεξάγει ειδικές ακροαματικές διαδικασίες και τρίτον, μπορούσε, σε αντίθεση με άλλες επιτροπές, να χορηγήσει αμνηστία σε δράστες οι οποίοι θα ομολογούσαν τα

⁵²² ΔιαΔΔΑ, Υπόθεση *Plan de Sánchez Massacre v. Guatemala*, 19 Νοεμβρίου 2004.

⁵²³ Για το ιστορικό της Υπόθεσης Γενοκτονίας της Γουατεμάλα βλ. Center for Justice and Accountability, *The Guatemala Genocide Case: Before the Spanish National Court* στο <http://cja.org/article.php?list=type&type=83> (τελευταία πρόσβαση 3/9/2013, ώρα 10.07).

⁵²⁴ Promotion of National Unity and Reconciliation Act, Υπ' αριθμ. 34 / 1995 στο http://www.fas.org/irp/world/ras/act95_034.htm (τελευταία πρόσβαση 20/8/2013, ώρα 12.00).

εγκλήματα που διέπραξαν, ενώπιον της Επιτροπής⁵²⁵. Αναφορικά με την επανόρθωση των θυμάτων, η Ε.Α.Σ ήταν αρμόδια να προβαίνει σε συστάσεις σχετικά με τα ποσά αποζημιώσεων που έκρινε απαραίτητο να χορηγηθούν στα θύματα, τα οποία όμως θα καταβάλλονταν από την Κυβέρνηση του Κράτους.

Περαιτέρω, η Επιτροπή αποτελούνταν από τρεις υποεπιτροπές, οι οποίες ήταν η Επιτροπή για τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η Επιτροπή Επανόρθωσης και Αποκατάστασης και τέλος η Επιτροπή Αμνηστίας. Όσον αφορά την αρμόδια για επανορθώσεις επιτροπή, αξίζει να σημειωθεί πως ήταν, κατά κύριο λόγο, αρμόδια να προβαίνει σε συστάσεις για χορήγηση επανόρθωσης στα θύματα και όχι να τις διατάσσει η ίδια.

Μέχρι σήμερα, η Επιτροπή Αληθείας και Συμφιλίωσης έχει προτείνει ατομικές επανορθώσεις περίπου 3.500 δολαρίων ετησίως για διάστημα έξι ετών, ποσό το οποίο έκρινε «επαρκές για να έχει μια σημαντική επίδραση στην ποιότητα της ζωής των θυμάτων»⁵²⁶. Παράλληλα, έχει προτείνει την ιατρική και ψυχολογική αποκατάσταση των θυμάτων καθώς και συμβολικές επανορθώσεις συλλογικού χαρακτήρα, όπως είναι η καθιέρωση εθνικών επετείων ή η κατασκευή δημόσιων έργων⁵²⁷. Πάντως, παρά την αργή αντίδραση της Κυβέρνησης, έχουν καταβληθεί περίπου 7.6 εκατομμύρια δολάρια σε 80.000 θύματα⁵²⁸.

Αξίζει να σημειωθεί πως τα εθνικά δικαστήρια της Νοτίου Αφρικής τάσσονται υπέρ της επανόρθωσης των θυμάτων μέσω κυβερνητικών προγραμμάτων επανόρθωσης καθώς μια τέτοια πρακτική αποτελεί κατάλληλη ικανοποίηση των αστικών αξιώσεων, δεδομένου του μεγάλου αριθμού θυμάτων και τον περιορισμένο αριθμό οικονομικών πόρων⁵²⁹.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως, η πρακτική των Κρατών να συστήνουν εθνικές επιτροπές αφενός για την εξακρίβωση των σοβαρών παραβιάσεων που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό τους και αφετέρου για την

⁵²⁵ Ενδεικτικά βλ. A. Boraine, « *A Country Unmasked: Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission* ». Oxford University Press, Oxford, New York, 2000.

⁵²⁶ Truth and Reconciliation Commission, *A Summary of Reparation and Rehabilitation Policy, Including Proposals to be Considered by the President*, at <http://www.justice.gov.za/trc/reparations/summary.htm> (τελευταία επίσκεψη 31/8/2013, ώρα 12.09)

⁵²⁷ Ibid. Βλ Επίσης Έκθεση της Επιτροπής Αληθείας και Συμφιλίωσης Νοτίου Αφρικής, Μάρτιος 2003 στο <http://www.info.gov.za/otherdocs/2003/trc/> (τελευταία επίσκεψη 31/8/2013, ώρα 12.20)

⁵²⁸ Για την αναλυτική εικόνα των επανορθώσεων που έχουν παρασχεθεί καθώς και το έργο της Επιτροπής βλ. Reparation & Rehabilitation Committee Transcripts, Policies & Articles στο <http://www.justice.gov.za/trc/reparations/index.htm> (τελευταία επίσκεψη 31/8/2013, ώρα 13.20)

⁵²⁹ Υπόθεση *Azanian Peoples Organisation (AZAPO) v. President of the Republic of South Africa*, 1996 (8) BCLR 1015 (CC).

επανόρθωση των θυμάτων⁵³⁰ εδράζεται στην αντίληψη ότι τα θύματα, εν τέλει, έχουν το δικαίωμα να λαμβάνουν επανόρθωση για τις παραβιάσεις που υπέστησαν από την παράνομη συμπεριφορά των οργάνων του Κράτους, ιδίως όταν οι εν λόγω παραβιάσεις ισοδυναμούν με διεθνή εγκλήματα. Αυτή η πρακτική των Κρατών σε συνάρτηση με την, εθιμικού χαρακτήρα πλέον, υποχρέωση τους να παράσχουν επανόρθωση για την βλάβη που προκλήθηκε από την παράνομη συμπεριφορά τους ισοδυναμεί με την βάση για τη θεμελίωση του ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση των θυμάτων.

⁵³⁰ Αποτελεί ήσσονος σημασίας ζήτημα εάν η σύσταση των εθνικών επιτροπών για την επανόρθωση των θυμάτων είναι αποτέλεσμα πρωτοβουλίας του Κράτους ή πίεσης που ασκήθηκε σε αυτό είτε στο εσωτερικό του είτε από τη Διεθνή Κοινότητα.

Κάθε παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου γεννά το δικαίωμα του ατόμου στην επανόρθωση και την αντίστοιχη υποχρέωση του Κράτους να την παρέχει. Το ζήτημα της θεμελίωσης του ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση περνάει, πλέον, από τη σφαίρα της θεωρίας στην πράξη καθώς το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, η διεθνής πρακτική και η πρωτοποριακή νομολογία εθνικών δικαστηρίων μαρτυρούν την ύπαρξη του εν λόγω δικαιώματος, το οποίο αποτελεί την ακρογωνιαία λίθο για την εδραίωση της δικαιοσύνης στην Διεθνή Κοινότητα.

Από τη μία πλευρά, παρατηρεί κανείς την ανάδυση μιας ισχυρής *opinio juris* των Κρατών αναφορικά με την αναγνώριση του ατομικού δικαιώματος των θυμάτων να λάβουν επανόρθωση για τις σοβαρές παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, η οποία απαντάται τόσο στην πρακτική όσο και στην θεωρία. Από την άλλη πλευρά, η αναγνώριση του εν λόγω δικαιώματος από τα Κράτη και τη Διεθνή Κοινότητα, συνολικά, αποτέλεσε και αποτελεί την κινητήριο δύναμη για την κατάρτιση και υιοθέτηση δεκάδων διεθνών κειμένων, στα οποία καθίσταται σαφές πως τα θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου όχι μόνο έχουν το δικαίωμα να αξιώσουν επανόρθωση για την βλάβη που υπέστησαν από την παράνομη συμπεριφορά του Κράτους αλλά η απόλαυση του εν λόγω ατομικού δικαιώματος περιλαμβάνει και τη δυνατότητα που πρέπει να έχει κάθε θύμα να προσφεύγει ενώπιον αποτελεσματικού και αμερόληπτου δικαιοδοτικού μηχανισμού.

Συνεπώς, κανένας παραδοσιακός κανόνας του Διεθνούς Δικαίου, όπως είναι η ετεροδικία του Κράτους, δεν δύναται να σταθεί εμπόδιο στην προστασία και απόλαυση τόσο του ατομικού δικαιώματος στην επανόρθωση όσο και στην απόλαυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου, γενικότερα, με απώτερο σκοπό την διατήρηση της πολιτικής ισορροπίας μεταξύ των Κρατών. Η απονομή δικαιοσύνης αποτελεί βασική υποχρέωση των Κρατών και της Διεθνούς Κοινότητας, συνολικά, και στηρίζεται σε δύο βασικούς πυλώνες. Αφενός στην καθολική και πλήρη εφαρμογή του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου και αφετέρου στην ορθή λειτουργία και τον εξοπλισμό των υφιστάμενων δικαιοδοτικών οργάνων και μηχανισμών χωρίς την προσκόλληση σε πολιτικά εμπόδια που ωθούν την ανθρώπινη ύπαρξη προς τον σκοταδισμό. Άλλωστε, είναι σαφές πως τίποτα δεν διαταράσσει και αποσταθεροποιεί

περισσότερο την διεθνή έννομη τάξη όσο τα σοβαρά εγκλήματα του Διεθνούς Δικαίου που διαπράττονται απο τα Κράτη και η, μετέπειτα, αδυναμία των δικαιοδοτικών μηχανισμών να τα αναγνωρίσει και να αποφανθεί υπέρ των θυμάτων. Μια τέτοια πρακτική δημιουργεί έναν συνεχή φαύλο κύκλο, ο οποίος προστατεύει τα συμφέροντα των Κρατών και, αναμφίβολα, αντίκειται στο *ius gentium*.

Τέλος, υπό το φως του σύγχρονου Διεθνούς Δικαίου, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου εντοπίζονται στον πυρήνα του σύγχρονου *corpus juris*, το οποίο ξεφεύγει απο την παραδοσιακή κρατο-κεντρική αντίληψη και διακατέχεται απο την έννοια του ανθρωπισμού. Αυτή η σύγχρονη μορφή *Δικαίου* στηρίζεται στη θεωρία του *νομικού κοσμοπολιτισμού*, τα συναισθήματα, δηλαδή, για το σύνολο της ανθρωπότητας, τα οποία δεν σταματούν στα σύνορα του Κράτους, όπως είναι γνωστά σήμερα, αλλά υπάρχουν και έξω απο αυτά, όπου η παραδοσιακή έννοια της κυριαρχίας του Κράτους, που ολοένα και περισσότερο συμβάλλει στην καταπάτηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου, αποτελεί το ύψιστο εμπόδιο. Αποτελεί, λοιπόν, καθήκον της Διεθνούς Κοινότητας να κατανοήσει πως το άτομο αποτελεί το σημαντικότερο υποκείμενο του Διεθνούς Δικαίου και είναι φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, τα οποία απορρέουν απευθείας απο αυτό και τα οποία δεν επιδέχονται εξαιρέσεων και παρεκκλίσεων.

Πρωτογενείς πηγές

I. Κυριότερα Διεθνή Συμβατικά Κείμενα

- Σύμβαση της Χάγης, 1907
- Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, 1945
- Συμβάσεις της Γενεύης, 1949
- Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1950
- Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, 1966
- Αμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1969
- Πρόσθετο Πρωτόκολλο I στις Σύμβαση της Γενεύης, 1977
- Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών, 1982
- Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και άλλης σκληρής, απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, 1984
- Καταστατικό ad hoc Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία, 1993
- Καταστατικό ad hoc Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για τη Ρουάντα, 1994
- Καταστατικό Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, 1998

II. Δικαστικές Αποφάσεις

Διεθνές Δικαστήριο Διαρκούς Δικαιοσύνης

- Phosphates in Morocco (*Ιταλία/Γαλλίας*), 1938, P.C.I.J., Series A/B, No. 74.

Διεθνές Δικαστήριο

- Στενά της Κέρκυρας (*Η.Β και Βόρεια Ιρλανδία / Αλβανίας*), 9 Απριλίου 1949, I.C.J. Reports 1949.
- Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Γνωμοδότηση, 28 Μαΐου 1951, I.C.J. Reports 1951.
- Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (*Νικαράγουα / Η.Π.Α.*), 27 Ιουνίου 1986, I.C.J. Reports 1986.
- United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (*Η.Π.Α / Ιράν*), 24 Μαΐου 1980, I.C.J. Reports 1980.
- Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Γνωμοδότηση, 11 Απριλίου 1949, I.C.J. Reports 1949.
- La Grand, (*Γερμανία/ΗΠΑ*), 27 Ιουνίου 2001, I.C.J. Reports 2001.

- Application for Review of Judgement No. 158 of the United Nations Administrative Tribunal, Γνωμοδότηση, ICJ Reports 1973.
- Gabčíkovo-Nagymaros Project (*Ουγγαρία / Σλοβακίας*), 25 Σεπτεμβρίου 1997, ICJ Reports 1997.
- Difference Relating to Immunity from Legal Process of a Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, Γνωμοδότηση, 29 Απριλίου 1999, ICJ Reports 1999.
- Avena and other Mexican Nationals, (*Μεξικό / Η.Π.Α*), 31 Μαρτίου 2004, ICJ Reports 2004.
- *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Γνωμοδότηση, 9 Ιουλίου 2004, ICJ Reports 2004.
- Εφαρμογή της Σύμβασης για την Πρόληψη και Τιμωρία του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (*Βοσνία Ερζεγοβίνη / Σερβίας και Μοντενέγκρο*), 26 Φεβρουαρίου 2007, ICJ Reports 2007.
- Armed Activities in the Territory of the Congo (*Democratic Republic of Congo / Uganda*), (Judgment), 19 Δεκεμβρίου 2005, ICJ Reports 2005.
- Εφαρμογή της Σύμβασης για την Πρόληψη και Τιμωρία του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (*Κροατία / Σερβίας*), 18 Νοεμβρίου 2008, ICJ Reports 2008.
- Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (*Γεωργία / Ρωσίας*), 1 Απριλίου 2011, ICJ Reports 2011.
- Δικαστικές Ασυλίες του Κράτους (*Γερμανία / Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα*), 3 Φεβρουαρίου 2012, ICJ Reports 2012.
- Ahmadou Sadio Diallo (*Δημοκρατία της Γουινέας / Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό*), Αποφάσεις 30ης Νοεμβρίου 2010 και 19ης Ιουνίου 2012, ICJ Reports 2012.
- Questions relating to the Obligation to Prosecute or Extradite (*Βέλγιο / Σενεγάλης*), 20 Ιουλίου 2012, ICJ Reports 2012.

Διεθνείς Διαιτητικές Αποφάσεις

- Νησιά Palmas (*Η.Π.Α/ Ολλανδίας*), Διαιτησία 4ης Απριλίου 1928.
- Rainbow Warrior (*Νέα Ζηλανδία/Γαλλίας*), UNRIIA, vol. XX (Sales No. E/F.93.V.3), 1990

Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο

- *Prosecutor V .Thomas Lubanga Dyilo*, Icc-01/04-01/06-2842, 14/3/2012

- Situation In The Democratic Republic Of The Congo In The Case Of The Prosecutor V. Thomas Lubanga Dyilo, *Decision establishing the principles and procedures to be applied to reparations*, ICC-01/04-01/06, 7 Αυγούστου 2012

Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την Πρώην Γιουγκοσλαβία

- Judgment of the Appeals Chamber, *Prosecutor / Tadic*, IT-94-1-A.
Απόφαση *Tadic I*, 2 Οκτωβρίου 1995
Απόφαση σχετικά με την ποινή, Chamber II, 14 Ιουλίου 1997.
Απόφαση *Tadic II*, 15 Ιουλίου 1999
- *Furundzija (Lašva Valley)*, IT-95-17/1.
Απόφαση, Chamber I, 10 Δεκεμβρίου 1998.
- *Karadzic*, IT-95-5/18/I
- *Vasiljevic (Visegrad)*, IT-98-32
Απόφαση, Chamber II, 29 Δεκεμβρίου 2002.

Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την Ρουάντα

- *Akayesu*, ICTR-96-4.
Απόφαση, Chamber I, 2 Σεπτεμβρίου 1998.
Ποινή, Chamber I, 2 Οκτωβρίου 1998.
- *Prosecutor v. Sam Hinga Norman*, Case No. SCSL 2004-14-AR72(E), Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), 31 /5/ 2004

III. Αποφάσεις Διεθνών Περιφερειακών Δικαστηρίων

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

- *Al-Adsani / H.B.* (35763/97), 21/12/2001
- *Al-Jedda / H.B.* (27021/08), 7/7/2011
- *Al-Skeini κ.ά. / H.B.* (55721/07), 7/7/2011
- *Ananyev κ.ά. / Ρωσίας* (20292/04), 30/6/2009
- *Assanidze / Γεωργίας* (71503/01), 8/4/2004
- *Bankovic κ.ά. / Βελγίου κ.ά* (52207/99), 12/12/2001
- *Bazorkina / Ρωσίας* (69481/01), 27/7/2006
- *Belvedere Alberghiera S.r.l / Ιταλίας* (31524/96), 30/10/2003
- *Burdiv / Ρωσίας (No.2)* (33509/04), 13/1/2009
- *Carbonara και Ventura / Ιταλίας* (24638/94), 11/12/2003
- *Chitayev και Chitayev / Ρωσίας* (59334/00), 18/4/2007
- *Deweer / Βελγίου* (6903/75) , 27/2/1980
- *Hentrich / Γαλλίας* (13616/88), 22/9/1994
- *Ilascu κ.ά / Μολδαβίας και Ρωσίας* (48787/99), 8/7/2004
- *Isayeva / Ρωσίας* (57950/00), 24/2/2005
- *Isayeva, Yusurona και Bazayeva / Ρωσίας* (57057/00, 57948/00 και 57949/00), 24/2/2005.

- Κοκκινάκης / Ελλάδα (14307/88), 25/5/1993
- *Nachona/ Βουλγαρίας* (43577/98), 06/07/2005
- *Ocalan / Τουρκίας* (46221/99), 12/05/2005
- *Oyal / Τουρκίας* (4864/05), 23/3/2010
- Παπαμιχαλόπουλος κ.ά / Ελλάδα (14556/89), 31/10/1995

Διαμερικανικό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

- *Aloeboetoe et al. / Suriname*, 4/12/1991.
- *Barrios Altos v. Περού*, 14/3/2001
- *Caloto Massacre/ Κολομβίας* 15/9/2005
- *De la Cruz Flores/ Περού*, 18 /11/2004
- *Gomez-Raquiyaui Brothers / Περού*, 8 /7/2004
- *Los Unos/ Κολομβίας*, 1999
- *Miguel Castro-Castro Prison Case*, 25/11/2006
- *Moiwana Village Case*, 15/6/2005,
- *Molina Thiessen / Γουατεμάλας*, 3/6/2004
- *Myrna Mack Chang Case*, 25/11/2003.
- *Street Children Case (Villagrán Morales et al.)*. 26/5/2011
- *Trujillo Oroza Case*, 27/2/2002
- *Velasquez Rodriguez / Ονδούρας*, 21/6/1989.
- *Villatina Massacre/ Κολομβίας*, 15/9/2005

Αφρικανική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών

- *African Commission on Human and Peoples' Rights v Great Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya* (004/2001), 25 Μαρτίου 2011.

IV. Αποφάσεις Επιτροπών Αποζημιώσεων

- Reports Of International Arbitral Awards, *Eritrea-Ethiopia Claims Commission - Partial Award: Civilian Claims - Eritrea's Claims 15, 16, 23 and 27-32*, Vol. XXVI, σελ. 195-247, 17 Δεκεμβρίου 2004.
- Final Award: Eritrea's Damages Claims (Erit.-Eth.), 17 Αυγούστου 2009

V. Διακηρύξεις – Ψηφίσματα – Άρθρα - Εκθέσεις

- Arangio – Ruiz, «*Second Report on State Responsibility*», A/CN.4/425 & Corr.1 and Add.1 & Corr.1, Yearbook ILC, Vol.II (1), 1989.
- Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries στο Yearbook of the International Law Commission, 2001.
- Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary -General, 25 Ιανουαρίου 2005.
- Γ.Σ Η.Ε, Διακήρυξη των Αρχών του Διεθνούς Δικαίου περί Φιλικών Σχέσεων και Συνεργασίας μεταξύ των Κρατών, U.N. Doc. A/5217 (1970).

- Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων, Αναφορά υπ αριθμ. 433/2010, CAT/C/48/D/433/2010, 48η Σύνοδος, 2012
- Επιτροπή για την εξάλειψη του Φυλετικού Ρατσισμού, Αναφορά υπ. αριθμ. 48/2010, CERD/C/82/D/48/2010, 82^η Σύνοδος, 2013
- Ένωση Διεθνούς Δικαίου, Διακήρυξη περί Επανόρθωσης των Θυμάτων Ενόπλων Συρράξεων, Συνέδριο της Χάγης, 2010.
- Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity, Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 61^η Σύνοδος, 8 /2/ 2005. E/CN.4/2005/102/Add.1.
- Γ.Σ / Η.Ε, Διακήρυξη των Βασικών Αρχών της Δικαιοσύνης για τα θύματα Εγκλήματος και Κατάχρησης της Εξουσίας, A/RES/40/34, 1985.
- Γ.Σ./ Η.Ε., Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, G.A Res 60/147, 16 Δεκεμβρίου 2005.
- Συμβούλιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου Η.Ε, 6^η Έκθεση, *6th Report of Commission of Inquiry on Syria*, A/HRC/24/46 11 Σεπτεμβρίου 2013

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αντωνόπουλος Κ. – Μαγκλιβέρας Κ. (επιμ.), «*Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας*», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011.

Λάζος Γρ., «*Κριτική Εγκληματολογία*», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007.

Μαρούδα Μ. - Ντ., «*Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: Η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση*», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2006.

Μαρούδα Μ. - Ντ., «*Περί του Ανθρωπιστικού Χώρου στον 21^ο Αιώνα: Ανάδυση, διαστάσεις, νομικό πλαίσιο για αποτελεσματική και νόμιμη ανθρωπιστική δράση*», εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2012.

Περράκης Στ., «*Η διεθνής προστασία του ανθρώπου. Περιφερειακά θεσμικά συστήματα*», Τετράδια Διεθνούς Δικαίου 11, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1984.

Περράκης Στ., «*Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Προς ένα jus universalis*», εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2013

Περράκης Στ. (επιμ.), «*Το ζήτημα των Γερμανικών Πολεμικών Επανορθώσεων στην Ελλάδα: Διεθνείς και Εθνικές Διαστάσεις*», εκδ. Ι.Σιδέρης, 2012.

Περράκης Στ. - Μαρούδα Μ. - Ντ., «*Ένοπλες Συρράξεις και Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο*» Κείμενα Διεθνούς Πρακτικής, τ.12, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001.

Ρούκουνας Εμ., «*Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010.

Σαράντη Β., «*Η ετεροδικία του Κράτους στο διεθνές δίκαιο: σύγχρονο καθεστώς και νέες τάσεις στο πεδίο δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου*», Σπουδές Διεθνούς Δικαίου 2, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2008.

Σισιλιάνος Λ. Α., «*Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα – Παραδεκτό – Δίκαιη Ικανοποίηση – Εκτέλεση*», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013.

Ξένη

Abtani H. – Webb P., «*The Genocide Convention, the Travaux Preparatoires*», Vol. 1, Martinus Nijhoff Publishers, 2008.

Bettati M., «*Droit Humanitaire*», εκδ. Dalloz, Παρίσι, 2012

Boraine A., «*A Country Unmasked: Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission*», Oxford University Press, New York, 2001.

Bothe M. – Partsch K.J. – Solf W., « *New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*», Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 1982

Burgorgue Larsen L. - Ubeda de Torres, «*The Inter-American Court of Human Rights: Case Law and Commentary*», Oxford Univ. Press, New York, 2011.

Cancado Trindade A.A., «*International law for Humankind: Towards a New Jus Gentium*», Vol.2 , The Hague Academy of Law, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2010.

De Frouville O., «*Droit International Pénal: Sources, Incriminations, Responsabilité*», εκδ. A. Pedone, Παρίσι, 2012.

Feyter C. – Parmentier S. – Bossuyt M., - Lemmens P. (επιμ.), «*Out of the Ashes: Reparation for Victims of Gross and Systematic Human Rights Violations*», Intersentia, Oxford, 2005

Gavouneli M., «*State Immunity and the Rule of Law*», Ant. N. Sakkoulas Publishers, Athens - Komotini, 2001.

Hayner P.B., «*Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*», Routledge publications, New York - London, 2002.

Henckarts J.-M., Doswald - Beck L. (επιμ.), «*Customary International Humanitarian Law*» Volume I: Rules, ICRC, εκδ. Cambridge University Press, 2011.

Henckarts J.-M., Doswald - Beck L. (επιμ.), «*Customary International Humanitarian Law*» Volume II: Practice, Part 1 - 2, ICRC, εκδ. Cambridge University Press, 2011.

Schabas W., «*Genocide in International Law, the Crime of Crimes*», Cambridge University Press, 2000.

Ruzié D., Teboul G., «*Droit International Public*», 22e ed., εκδ. Dalloz, Παρίσι, 2013.

Sudre F., «*Droit Europeen et International des Droits de l' Homme*», 11e ed., εκδ. Puf, Παρίσι, 2012.

Tomuschat C., «*Human Rights: Between Idealism and Realism*», 2nd ed., Oxford University Press, 2008.

Άρθρα

Asada M. – Ryan T., “*Post-War Reparations between Japan and China and Individual Claims: The Supreme Court Judgments in the Nishimatsu Construction Case and the Second Chinese “Comfort Women” Case*”, 14 ZJapanR / J. Japan. Law, Vol.14., 2009.

Bantekas I., «*International Decisions: Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany*», American Journal of International Law, Vol. 92, 1998.

- Barker J.C., «*State immunity, diplomatic immunity and act of state: a triple protection against legal action?*», ICLQ, Vol. 47, 1998, σελ. 950-958.
- Barnet Miller B., «*A Model Of Victims' Reparations In The International Criminal Court*», University Of La Verne La W Review, Vol. 33, 2012 -2013, σελ. 255-283.
- Bell C.A., «*Reassessing Multiple Attribution: The International Law Commission and the Behrami and Saramati Decision*», Journal of International Law, Vol.42, 2010.
- Bergen J., «*Princz v. the Federal Republic of Germany: Why the Courts Should Find That Violating Jus Cogen Norms Constitutes an Implied Waiver of Sovereign Immunity*», Connecticut Journal of International Law, Vol. 14, 1999.
- Betancourt T.S. - Borisova I. - Williams T.P. – Meyers Ohki S.E., Rubin Smith J.E. - Annan J. and Kohrt B.A., «*Research Review: Psychosocial adjustment and mental health in former child soldiers – a systematic review of the literature and recommendations for future research*», Journal of Child Psychology and Psychiatry, Vol. 54, 2013, σελ. 17–36.
- Buergethal T., «*The United Nations Truth Commission for El Salvador*», Vanderbilt Journal of Transnational Law , Vol. 27, no. 3, 1994.
- Cerna C.M., «*Hugo Princz v. Federal Republic of Germany: How Far Does the Long-Arm Jurisdiction of US Law Reach?*», Leiden Journal of International Law, Vol. 8, 1995, σελ 377-393.
- Contreras Garduio D., «*Defining Beneficiaries of Collective Reparations: The experience of the IACtHR*», Amsterdam Law Forum, Vol. 4, 2012.
- Dannenbaum T., «*Translating the Standard of Effective Control into a System of Effective Accountability: How Liability should be Apportioned for Violations of Human Rights by Member State Troop Contingents Serving as United Nations Peacekeepers*», Harvard International Law Journal, Vol.51, 2010.
- De Sena P. - De Vittor F., «*State Immunity and Human Rights: The Italian Supreme Court Decision on the Ferrini Case*», European Journal Of International Law, Vol. 16, 2005.
- Dominicé C., «*De la réparation constructive du préjudice immatériel souffert par un État*», *L'ordre juridique international entre tradition et innovation: recueil d'études*, Presses Universitaires de France, Paris, 1997, σελ 349-354.
- Ensalaco M. "Truth Commissions for Chile and El Salvador: A Report and Assessment", Human Rights Quarterly, 1994, σελ. 656-675.
- Gavounelli M – Bantekas I., «*International Decisions: Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany*», American Journal of International Law, Vol. 95, 2001.
- Gillard E.C., «*Reparation for violations of international humanitarian law*», Vol. 85 No. 851 IRRC, 2003.

Grossman N., «*Rehabilitation or Revenge: Prosecuting Child Soldiers for Human Rights Violations*», *Journal of International Law*, Vol.38, 2006 -2007.

Hayner P.B. «*Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*», Routledge publications, New York, 2002.

Hofmann R., «*Victims of Violations of International Humanitarian Law: Do they have an Individual Right to Reparation against States under International Law?*», *Yearbook of International Law*, Vol. 32, 2007, σελ. 341-359.

Kalshoven F., «*State Responsibility for Warlike Acts of the Armed Forces: Article 3 of the Hague Convention (IV) to Article 91 of Additional Protocol I and Beyond*», *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 40, 1991.

Laplante L. J., «*Bringing Effective Remedies Home: The Inter-American Human Rights System, Reparations, And The Duty Of Prevention*», *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 22/3, 2004, σελ. 347-388.

Lee L.T., «*The Right of Victims of War to Compensation*», στο R. St. J. Macdonald (ed.), *Essays in Honour of Wang Tieya*, Dordrecht, 1993.

Lillich R.B., «*The United Nations Compensation Commission*», *American Journal of International Law*, Vol. 90, No. 3, 1996.

Mazzeschi R., «*Reparation Claims by Individuals for State Breaches of Humanitarian Law and Human Rights: An Overview*» *Journal of International Criminal Law*, Vol. 1, 2003, σελ. 339-347.

Meade C.P., «*From Shanghai to Globocourt: An Analysis of the 'Comfort Womens' Defeat in Hwang v. Japan*», *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 35, 2002.

Migret F., «*Of Shrines, Memorials And Museums: Using The International Criminal Court's Victim Reparation And Assistance Regime To Promote Transitional Justice*», *Buffalo Human Rights Law Review*, Vol. 16, 2010.

Miyaji T., «*The "Comfort Women" Case: Judgment Of April 27, 1998, Shimonoseki Branch, Yamaguchi Prefectural Court, Japan*», Taihei Okada (μτφ), *Pacific Rim Law & Policy Journal*, Vol. 8 No. I, 1999.

Pisillo Mazzeschi R., «*Reparation Claims by Individuals for State Breaches of Humanitarian Law and Human Rights: An Overview*», *Journal of International Justice*, 1, 2003, σελ. 339-347.

Phan H.D., «*Reparations To Victims Of Gross Human Rights Violations: The Case Of Cambodia*», *East Asia Law Review*, Vol.4, 2009, σελ. 277-298.

Popkin M., «*Peace Without Justice: Obstacles to Building the Rule of Law in El Salvador*», *Pennsylvania State University Press*, University Park, 2000.

Rau M., «*State Liability for Violations of International Humanitarian Law - The Distomo Case Before the German Federal Constitutional Court*», German Law Journal, Vol. 7, No. 7, 2016, σελ. 701-720.

Rodriguez Pinzon D., «*Reparations of the Inter-American Human Rights System in Cases of Gross and Systematic Violations of Human Resources: The Colombian Cases*» στο Reparations IV The Inter-American System: A Comparative Approach, American University Law Review, Vol. 56, 2006 – 2007, σελ. 1390-1396.

Rombouts H. – Vandeginste S., «*Reparation For Victims Of Gross And Systematic Human Rights Violations: The Notion Of Victim*», Third World Legal Studies, 2000 – 2003.

Rubio Marin R., «*Reparations For Conflict-Related Sexual And Reproductive Violence: A Decalogue*», William & Mary Journal Of Women And The Law, Vol.19, 2012 -2013, σελ. 69-104.

Saito N.T., «*Justice held hostage: U.S. disregard for international law in the World War II internment of Japanese Peruvians: A case study*» στο Boston College Law Review, 1998.

Sarkin J., «*Reparation for Past Wrongs: Using Domestic Courts Around the World, Especially the United States, to Pursue African Human Rights Claims*», International Journal Of Legal Information, Vol. 32, 2004, σελ. 429 -430.

Stahn C. - Olásolo H. – Gibson K., «*Participation of Victims in Pre-Trial Proceedings of the ICC*», Journal of International Criminal Justice, Vol. 4, 2006.

Tarre Moser P., «*Non-Recognition of State Immunity as a Judicial Countermeasure to Jus Cogens Violations: The Human Rights Answer to the ICJ Decision on the Ferrini Case*», Goettingen Journal of International Law, Vol. 4, 2012, σελ. 809-852.

Tomuschat C., «*Reparation for Victims of Grave Human Rights Violations*», Tulane Journal of International and Comparative Law, Vol. 10, 2002, σελ. 157-184.

Tonheim M., «*Who will comfort me?' Stigmatization of girls formerly associated with armed forces and groups in eastern Congo*», The International Journal of Human Rights, Vol. 16, No.2, 1/2/2012, σελ. 278-297.

Van den Wyngaert C., «*Victims Before International Criminal Courts: Some Views And Concerns Of An ICC Trial Judge*», Case of W.RES., Journal of International Law, Vol. 44, 2011, σελ. 475 -496.

Wassgren H., «*The UN Compensation Commission: Lessons of Legitimacy, State Responsibility, and War Reparations*», Leiden Journal of International Law, Vol. 11, No 03, September 1998, σελ. 473-492.

Wiersing A., «*Lubanga and its Implications for Victims Seeking Reparations at the International Criminal Court*», Amsterdam Law Forum, Vol. 4, 2012, σελ. 21-39.

Zegveld L., «*Remedies for Victims of Violations of International Humanitarian Law*», *International Review of Red Cross*, Vol. 85, 2003.

Zyberi G., «*The International Court of Justice and applied forms of reparation for international human rights and humanitarian law violations*», *Utrecht Law Review*, Vol. 7, 2011, σελ. 204-215.

Άρθρα σε συλλογικούς τόμους

Μαρούδα Μ. - Ντ., «*Το ανθρωπιστικό δίκαιο των ενόπλων συρράξεων*», στο Κ. Αντωνόπουλος, Κ. Μαγκλιβέρας (επιμ.), «*Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινότητας*», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ. 513 – 562.

Brooks R.L., «*What Form Redress*», στο «*When Sorry Isn't Enough: The Controversy Over Apologies And Reparations For Human Injustice*», Roy L. Brooks (επιμ), 1999.

Carrillo A.J. , «*Justice in Context: The Relevance of Inter-American Human Rights Law and Practice to Repairing the Past*» στο Pablo de Greiff, «*The Handbook Of Reparations*» σελ. 504.

Francioni F., «*Reparation for Indigenous Peoples: Is International Law Ready to Ensure Redress for Historical Injustices?*», στο F. Lenzerini (ed.), «*Reparations for Indigenous Peoples – International and Comparative Perspectives*», Oxford, 2008.

Greenwood C., «*International Humanitarian Law (Law of War)*», στο F. Kalshoven (επιμ.), *The Centennial of the First International Peace Conference*, 2000. Σελ. 161.

Kasutani H. – Iwamoto S., “Japan” στο *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 3, 2000.

Kasutani H., “Japan” στο *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 2, 1999.

Quintana F., «*Reparations: A Comparative Perspective*» στο *Reparations in The Inter-American System: A Comparative Approach*, *American University Law Review*, Vol. 56, 2006 – 2007, σελ. 1382-1389.

Reisman W.M., «*Compensation for Human Rights Violations: The Practice of the Past Decade in the Americas*» στο Albrecht Randelzhofer, Christian Tomuschat «*State Responsibility and the Individual: Reparation in Instances of Grave Violations of Human Rights*», εκδ. Martinus Nijhoff Publishers, the Hague, 1999, σελ. 63-108.

Tomuschat C., «*Individual Reparations Claims in Instances of Grave Human Rights Violations: The Position Under General International Law*» στο A. Randelzhofer / C. Tomuschat (επιμ.), «*State Responsibility and the individual: reparation in instances of grave violations of human rights*», Martinus Nijhoff Publishers, 1999. Σελ.21.

Wühler N., «*The United Nations Compensation Commission*» στο Randelzhofer A./ Tomuschat C. (επιμ.), «*State Responsibility and the individual: reparation in instances of grave violations of human rights*», Martinus Nijhoff Publishers, 1999.

Zegveld L., «*Compensation for the Victims of the Chemical Warfare in Iraq and Iran*» στο C. Ferstman, M. Goetz, A. Stephens (επιμ.), «*Reparations for Victims of Genocide, War Crimes and Crimes against Humanity – Systems in Place and Systems in the Making*», Leiden, 2009.